

Uniwersytet Warszawski

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Мікола Хаўстовіч

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА

Мінск
ВТАА “Права і эканоміка”
2008

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бей)я43
Х26

Рэцэнзенты:

прафесар доктар габілітаваны Аляксандар Баршчэўскі,
доктар Юзаф Зямчонак

Хаўстовіч М.

Х26 Жыццё і творчасць Рамуальда Падбярэскага. – Мн.: ВТАА
“Права і эканоміка”, 2008. – 148 с.
ISBN 978-985-442-603-7

У кнізе разглядаецца жыццёвы і творчы шлях вядомага літаратара, крытыка і выдаўца Рамуальда Падбярэскага (1812–1856). У дадатку змешчаны шэраг яго артыкулаў і нарысаў, напісаных ў 40-я гады XIX ст.

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бей)я43

© Мікола Хаўстовіч, 2008

ISBN 978-985-442-603-7

**ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ
РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА**

www.kamunikat.org

Рамуальд Падбярэскі. Мал. К. Жукоўскага

“МАЯ АСНОВА – АДНО ПРАЦА ЛІТАРАЦКАЯ”

Рамуальд Падбярэскі – аўтар першага артыкула пра новую беларускую літаратуру. У 1844 г., пішучы ўступ да кнігі Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, ён упершыню ў гісторыі беларускае пісьменнасці ўвёў паняцце “беларуская літаратура”. Да яго ніхто не выкарыстоўваў дадзенае спалучэнне слоў¹. Вызнаючы сябе ліцвінам, выхаваным на польскай культуры, ён плённа працаваў на беларускую культуру і літаратуру. Лёс адвёў яму ўсяго дзесяць гадоў на актыўнае шчыраванне над прыгожым пісьменствам краю. Але зробленае Р. Падбярэскім было надзвычай істотным: яно спрыяла развіццю беларускага нацыянальнага руху і нацыянальнай культуры ды літаратуры беларускага народа.

Доўгі час год нараджэння Рамуальда Падбярэскага быў невядомы. (У энцыклапедычных артыкулах і падручніках па гісторыі літаратуры ён падаваўся прыблізна: каля 1812–1813 г.) І толькі ў 80-я гг.

---

¹ Пра “новую, славянскага роду” літаратуру (але не акрэсліваючы яе наймення) пісаў Аляксандар Гроза ў лісце ад 16 чэрвеня 1841 года да Міхала Грабоўскага: “Браты Грымалоўскія хочуць свой беларускі дыялект вывесці з усеагульнага забыцця; яны збіраюць народныя песні, прыглядаюцца да ягонае прыгажосці ды своеасаблівасці. Заахвочваю – як магу – гэтых найлепшага жадання маладых людзей. Я не так даўно пісаў да аднаго з іх, выказваючы яму, якая яго чакае слава, калі пакладзе кутні камень новай, славянскага роду літаратуры. Дзіўная рэч, але над гэтым дыялектам ніхто не хацеў задумацца. Размаўляе на ім колькі губерняў і ён сапраўдная мяжа паміж польскаю ды расійскаю мовамі” (Гл.: Gr...ski M. Korrespondencija literacka. Wilno, 1842. T. I. S. 26.).

XX ст. Г. Каханоўскі паводле матэрыялаў Дзяржархіва Архангельскае вобласці назваў дакладную дату:

Рамуальд Андрэевіч Друцкі-Падбярэскі нарадзіўся 7 лютага¹ 1812 г. у сям’і збяднелага беларускага шляхціца ў Вільні². Род яго паходзіў з Троцкага павета Віленскае губерні. Вучыўся ён спачатку ў Ковенскай гімназіі³, а ў 1830 г. скончыў Віленскую⁴.

Віленскі ўніверсітэт. Дзядзінец Пятра Скаргі

У гэтым жа годзе Р. Падбярэскі запісваецца ў Віленскі ўніверсітэт⁵, але вучыцца там доўга не давялося: пасля Лістападаўскага паўстання расійскія ўлады зачынілі гэтую ўстанову.

Дзевятнаццацігадовы Рамуальд, здаецца, не далучыўся да тых студэнтаў, якія вясною 1831 г. выйшлі з горада і сталі паўстанцамі. Але яго бацька, Андрэй Падбярэскі, па сведчанню Камілы з Хэлхоўскіх Шэмешавае, “быў сасланы пасля рэвалюцыі трыццатага году ў Сібір і там па-

¹ Уступны артыкул да першага тома “Rocznika Literackiego” падпісаны: “Пецяярбург, 7 лютага 1843 года, у дзень святога Рамуальда”.

² У кніжцы “Miłość u Surgunta: Opowiadanie humorystyczne i Życie biednego skowronka: Przyrodo-baśń przez Ludwika Podbereskiego oraz Życie motylkowe podane do druku przez pannę Różę Podbereskę. Z widokiem Druskienik. Wydanie Romualda Podbereskiego. Petersburg: w Tłocznicy Krajo-owej, 1844” бацькоўскім домам Падбярэскіх (відавочна, Рамуальда, Андрэя, Людвіка, Розы) называецца Оpatrzność пад Вільняю.

³ Паводле Н. Мохнач: з 1827 г. Р. Падбярэскі вучыцца ў Віленскай гімназіі. (Гл.: Мохнач Н.Н. Идейная борьба в Белоруссии в 30–40 гг. XIX в. Мн., 1971. С. 86.)

⁴ Каханоўскі Г. А., Малаш Л. А., Цвірка К. А. Беларуская фалькларыстыка. Мн., 1989. С. 68.

⁵ Праца Юзафа Бялінскага “Uniwersytet Wileński” не называе Р. Падбярэскага студэнтам Віленскага ўніверсітэта. Аднак, як піша сам складальнік, ён не меў спісаў студэнтаў за 1824–1831 гг.

мёр”¹. Маці не вестку, што бацька схоплены і пасаджаны ў турму, спаралізавала, а іх маёнтак урад канфіскаваў. Старэйшы Рамуальд мусіў апекавацца малодшымі братамі і сёстрамі²: выпадковымі заробкамі імкнуўся задаволіць патрэбы сям’і (пазней літаратурныя праціўнікі здэкаваліся з яго: “шыў боты і прадаваў сукно”).

У 1835 г. Р. Падбярэскі займае пасаду гувернёра ў сям’і палкоўніка Целешава³, дзеля чаго на год едзе ў Арол. Вярнуўшыся ў наступным годзе ў Вільню, ён праз некалькі месяцаў накіроўваецца ў Маскву, каб запісацца ў Маскоўскі універсітэт спачатку на філалагічны, а пасля юрыдычны факультэт⁴. Сучаснікі сведчаць, што Р. Падбярэскі вывучаў у Маскве права “без шчырага намеру аднак сур’ёзна аддацца юрыдычнай навуцы, бо за галоўны свой занятак лічыў пісьменства”⁵. Знаёмства з Восіпам Бадзянскім і іншымі філо-

---

¹ Рукапісны адзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 5199^{IV}. Арк. 67 адв.

² Апрача Рамуальда, Андрэя, Людвіка, Розы і Веранікі, што друкавалі ў 40-я гг. XIX ст. свае літаратурныя творы і публіцыстыку, К. Шэмешава (відавочна, была ў сваяцтве з мастаком Адамам Шэмешам, які падтрымліваў сяброўскія дачанненні з Рамуальдам і Людвікам) называе яшчэ адного прадстаўніка гэтае сям’і – малодшага Казіміра, які “аслеп у турме”. Яна таксама сцвярджае, што Людвік быў катаваны ў турме і з-за гэтага звар’яцеў, а Рамуальда саслалі ў Сібір (для тагачаснага чалавека Архангельск мог асацыявацца з Сібір’ю) і там памёр. Доўгае жыццё было накіравана толькі Андрэю Падбярэскаму: у другой палове XIX ст. ён займаўся археалогіяй і фалькларыстыкай і выдаў некалькі невялікіх кніжак, якія часам прыпісваюцца пярэ Рамуальда (“*Stupy Herkulesa na Dnieprze odkryte w 1857 roku przez Andrzeja Podbereskiego. Wyjątek z rękopismu pod tytułem: Przejazdka po Czarnomorskich i Azowskich pobrzeżach, tudzież po Dnieprowskiem Zaporozu. Kijów w Drukarni Uniwersytetu S-go Włodzimierza. 1861*”, “*Materyjały do demonologii ludu ukraińskiego. Z opowiadań ludowych w powiecie Czehryńskim spisał Andrzej Podbereski. W Krarowie w Drukarni UJ, pod zarządem Ignacego Stelca. 1880*”, “*O kimmeryjskich pomnikach w Krymie przez Andrzeja Podbereskiego. Z 2 tablicami. Osobne odbicie z Rozpraw Akad. umiej., Wydz. filozaficznego, tom XV. W Krakowie, w Drukarni UJ pod zarządem Ignacego Stelca. 1882*”). У 1897 г. ён падарыў Бібліятэцы Чартарыскіх свае асабістыя дакументы і карэспандэнцыю.

³ Каханоўскі Г. А., Малаш Л. А., Цвірка К. А. Беларуская фалькларыстыка. Мн., 1989. С. 68.

⁴ Мохнач Н.Н. Идейная борьба в Белоруссии в 30–40 гг. XIX в. Мн., 1971. С. 86.

⁵ Feliński Z. Sz. Pamiętniki. Warszawa, 1986. S. 150. З. Фялінскі, пазнейшы арцыбіскуп варшаўскі, добра ведаў Р. Падбярэскага, бо жыў пэўны час у Пецярубурзе. Апрача таго яго родная сястра (і дачка Эвы Фялінскае) была замужам за Адамам Шэмешам.

лагамі таксама даводзяць, што бліжэй Р. Падбярэскаму была філа-
логія¹. Пра гэта сведчыць і напісаны ў Маскве 8 красавіка 1838 г. ар-
тыкул “Зорыян Доленго-Ходаковскій”². Відаць, стасункі з братамі
Кірэеўскімі³, якія асабіста ведалі З. Хадакоўскага, і “обстоятельства
жизни, которые мне удалось узнать от одного из его родственников
во время моей поездки прошедшего года в Слуцкий уезд Минской
губернии, дополняя нить происшествий некоторыми известиями,
почерпнутыми из его переписки, которую мне видеть случилось”⁴,
падштурхнулі Р. Падбярэскага да напісання гэтае працы. Невядома,
куды ён прызначаў свой артыкул, але цікавым для нас з’яўляецца
факт, што, спецыяльна з’ездзіўшы на радзіму З. Хадакоўскага,
Р. Падбярэскі мае намер працягваць працу над біяграфіяй свайго
земляка (“единоземца”):

Не имея рукописей, я не мог изучить Ходаковского в его сочинениях;
критический обзор статей его, помещенных в польских и русских журналах, я
оставляю до позднейшего времени. Чтобы написать полную биографию писа-
теля, надо исследовать его вполне, как автора и как человека. О важнейших
трудах Ходаковского я знаю только по наслышке⁵.

Апрача навукі, Р. Падбярэскі меў у Маскве працу: быў кіраўні-
ком літоўскае гандлёвае суполкі. Магчыма, па справах гэтае суполкі
ён тройчы наведаў Макар’еўскія кірмашы ў Ніжнім Ноўгарадзе, пра
што змясціў вялікі артыкул у трох нумарах “Tygodnika
Petersburskiego”⁶. Але “Кароткая гісторыя Ніжняга Ноўгарада і на-

---

¹ “Бодянскому <...> были полезны, в частности, связи Подберезского с виленскими издателями. Как видно из обнаруженного в вильнюсском архиве письма Подберезского к издателю Ю. Завадскому от 20 декабря 1837 года, Подберезский был в курсе всех планов Бодянского, связанных с его поездкой в славянские страны и ждал от него весточки из Праги” (Гл.: Киселёв Г. Разыскивается классик. Мн., 1989. С. 48).

² Рукапісны аддзел б-кі Варшаўскага універсітэта. Рук. 459.

³ Пра ўплыў маскоўскіх славянафілаў Пятра Кірэеўскага і Юрыя Самарына згадвае З. Фялінскі, падкрэсліваючы, што асабістымі кантактамі з імі Р. Падбярэскі ганарыўся: “стаў ва ўласных вачах такім знакамітым, што загадаў літаграфіаваць свой партрэт у цэлай паставе з рукапісам ў руках, на якім можна разгледзець тытул “Казкі” (Гл.: Feliński Z. Sz. Pamiętniki. Warszawa, 1986. S. 151).

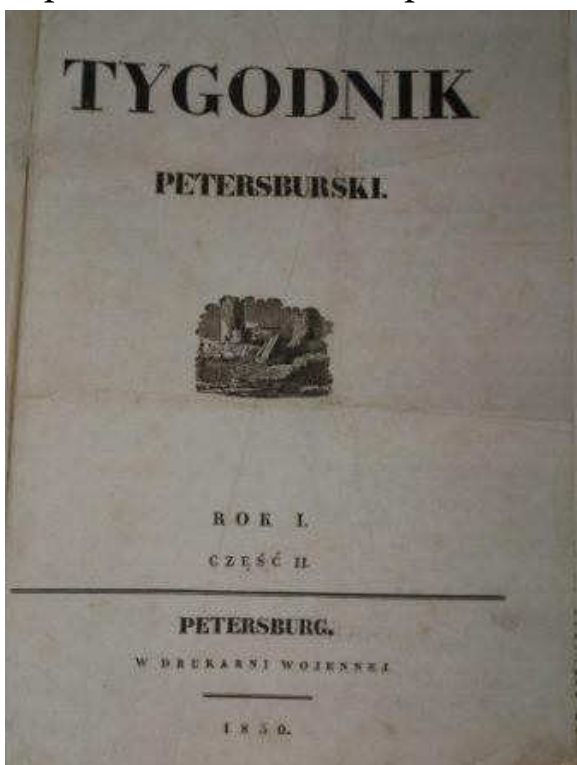
⁴ Рукапісны аддзел б-кі Варшаўскага універсітэта. Рук. 459. Арк. 1.

⁵ Тамсама. Арк. 6.

⁶ Tygodnik Petersburski. 1839. № 72–74.

рыс Макар’еўскага кірмашу” не была першаю друкаванаю працаю Р. Падбярэскага: яшчэ ў сакавіку т. г. ён змясціў у “Tygodniku” нататку “Караль Ліпінскі ў Маскве”, дзе выказаў сваё захопленне майстэрствам слыннага скрыпача¹.

“Tygodnik Petersburski”

Пётр Кірэеўскі

У 1840 г. Р. Падбярэскі не надрукаваў, здаецца, аніводнага радка: вучоба, праца, іншыя заняткі цалкам займаюць яго час. Але хутка прага прызнання, прага літаратурнае дзейнасці перамагае. У маі 1841 г., не здолеўшы прабіцца праз шматлікія перашкоды ў Маскве, ён накіроўваецца ў Пецярбург, каб там заняцца выдавецкаю дзейнасцю²: хоча служыць краю і літаратуры. Ды цяжка пачынаць на голым месцы: у свае 29 гадоў Р. Падбярэскі не

¹ Tygodnik Petersburski. 1839. № 21.

² У Пецярбурзе Р. Падбярэскі, між іншым, стараўся атрымаць з Геральдыі пацвярджэнне свае прыналежнасці да роду князёў Друцкіх-Падбярэскіх, а таксама права на шматмільённы маёнтак. Гэтаю ідэяю ён быў захоплены, здаецца, усё жыццё. Тут дарэчы будзе працытаваць яго ліст з Архангельска, які атрымала Паўліна Вільконская: “Развітваюся з Табою яшчэ раз і бласлаўляю, а гэта блаславенства выгнанца, смяротніка! Шкілету! Духу пакутнага! Паручаю Цябе Божай Волі! Божа! Божа!.. Ледзяны вецер нясе марскі пясок на гэтыя словы! Блаславенства Божае! Рамуальд”. Пасля быў постскрыптам: “Далучаю маю візітоўку. *Tout a vous*”. На візітоўцы была княская шапка і мітра // Wilkońska P. *Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie*. Warszawa, 1959. S. 307–308.

мае ніякіх заслугаў перад літаратураю, ягонае імя невядомае чытачу. Адзінае выйсце – заручыцца падтрымкаю вядомых літаратараў краю. Зручней за ўсё звярнуцца да Ю.І. Крашэўскага: колісь яны нават былі знаёмыя. І вось перад ад’ездам у Пецярбург Р. Падбярэскі піша свой першы з даволі вялікае, цягам у восем гадоў перапіскі, ліст да славутага ўжо Ю.І. Крашэўскага:

Масква, 1841, 3 мая. Шаноўны рэдактар!¹ У імя грамадскае справы, якая павінна закранаць усе пачцівыя розумы, пішу да Пана. Не звяртаюся ні да даўніх успамінаў, калі яшчэ будучы Панскім калегаю па лаўцы Віленскага універсітэта пазнаёміўся з Панам праз пасрэдніцтва Ізідора Махвітца, ні да пазнейшае эпохі, калі спаткаўся з Панам у (неразб.) пад св. Міхалам, будучы ў той час ва ўбогай апрапанасе бакалара, – не звяртаюся да іх, бо ўсе тыя ўспаміны мусілі даўно сцерціся ў Панскай памяці пасля столькіх бітваў, лаўраў, атрыманых на полі нашае літаратуры. З гэтым усім адважваюся паказацца перад Панам, нясучы сваю ношу да алтару грамадзянскае справы, адважваючыся паказацца перад Панам, як перад абліччам прадстаўніка сённяшняе перыядычнае літаратуры ў Польшчы.

Юзаф Ігнацы Крашэўскі

Хоць я і не названы ў агульным звароце да літаратараў, але, што мне час ад звычайных заняткаў дазволіў зрабіць, пасылаю ў Панскі часопіс з пэўнасцю, што гэтыя першыя працы земляка, так аддаленага ад грамадскае справы, паблажліва будуць прынятыя. <...> Што да мае спробы паказаць у польскай шаце *Рускую Сказку*, дык прасіў бы, каб Ты быў ласкавы ў асобным прыпісе растлумачыць сам сваім чытачам літаратурную і паэтычную важнасць гэтых твораў самароднае славянскае паэзіі, абы нашыя паважаныя чытачы не лічылі, што ў часопісе змешчана проста казка дзеля забавы іх дзяцей. Дык пакідаю на шаноўнага Пана паказ іх значання з

вышэйшага стану нацыянальнай паэзіі.

Калі мой намер атрымае станоўчы водгук людзей, што гэтую справу разумеюць, дык тады дам неадкладна Пану наступныя казкі, што ўжо маю прыгатаваныя і, больш за тое, поўныя звесткі як пра казкі ўвогуле, так і пра народныя песні, укладаннем якіх толькі і займаюся. Такім чынам, праца мая можа

¹ Ю.І. Крашэўскі ў 1841 годзе пачаў выдаваць часопіс “Athenaeum”.

прычыніцца да заключэння саюза ў польскім часопісе двух братніх літаратураў, а перадусім, да далучэння найістотнейшае часткі расійскае літаратуры да нашае. Калі Пану мой намер спадабаецца, дык маю надзею, што пры дапамозе двух маіх знаёмых літаратараў п. Пётры Кірэеўскага¹ і Сахарава, якія дасюль найбольш дзеля нацыянальнай літаратуры зрабілі, хоць не славуць і шуму не робяць, запоўню сваёю працаю гэты раздзел Панскага часопіса.

Перакладзеную на польскую мову аповесць (неразб.) дасылаю ў скарачэнні (неразб.). Можаш, Пан, рабіць з ёю, што хочаш. Дыярыюш перапісаў такім правапісам, які быў у арыгінале². Калі што не можа быць надрукавана ў Панскім часопісе, дык прасіў бы рукапісы захаваць, можа б, дзе так прыдаліся. Прашу прыняць словы глыбокае павагі і шанавання, з якімі і застаюся. Рамуальд Падбярэскі.

Пецяярбург. Лютэранская царква св. Пятра

¹ Можна падаць яшчэ адно цікавае сведчанне адносінаў Р. Падбярэскага з славянафіламі. У лісце ад 11 лістапада 1842 г. П. Кірэеўскі піша В. Елагіну: “Я ўвесь гэты час сядзеў над песнямі, якія пайшлі было выдатна; але... цяпер яны зноў на пэўны час спыніліся, бо ў мяне пасяліўся Падбярэскі, які паступова вар’ячэе; ён мне перашкаджае, і я адно спадзяюся як-небудзь усё уладзіць. Пакуль яшчэ не ўладзіў” (Песни, собранные писателями. Новые материалы из архива П.В. Киреевского // Литературное наследство. Т. 79. М., 1968. С. 56).

² Відаць, “Дыярыюш” С. Бельскага, надрукаваны ў “Athenaeum”. 1842. № 4.

Р. С. Заўтра, г. зн. 4 мая выязджаю я ў Пецярбург, дык калі Пан пажадае ўзнагародзіць мяне сваім лістом, няхай мае ласку пісаць на адрас: Его Благородию Ромуальду Андреевичу Подберезскому в С. Петербурге. Оставить или у швейцара университета, или poste restonde¹.

Ю.І. Крашэўскага зацікавілі прапановы даўняга знаёмца, які добра валодаў пяром. Ён адразу ж змяшчае прысланую “Казку пра Васілісу, залатую касу, непакрытую красу, ды Івана-Гароха”², а таксама дасылае прыязны ліст, запрашаючы да супрацоўніцтва. Спадабаўся стыль Р. Падбярэскага і Ю. Працлаўскаму, рэдактару-выдаўцу “Tygodnika Petersburskiego”, – шэсць артыкулаў маладога аўтара з’явілася на старонках газеты з ліпеня па лістапад 1841 г.³ Дэманструючы сваю абазнанасць у разнастайных галінах чалавечае дзейнасці, Р. Падбярэскі разлічвае, што на яго публікацыі звернуць увагу чытачы і гэтым самым ён паспрыяе сваёй будучай выдавецкай працы. Планаў сваіх Р. Падбярэскі не хавае: у другім лісце да Ю.І. Крашэўскага напачатку перапрасіўшы яго за доўгае маўчанне (адразу пасля пераезду ў Пецярбург надарылася яму марское падарожжа да Фінляндыі), ён шчыра піша пра свае літаратурныя мары:

Перш-наперш, хацеў бы выдаць “Nowogocznik Moskiewski”, не выдадзены ў Маскве з прычыны, што аніводнаму са студэнтаў універсітэта граф Строганнаў не дазволіў нічога друкаваць; давяду мой намер да выніку ў Пецярбурзе, захоўваючы першасную назву, бо мэтаю ягонаю будзе паказ нашай публічнасці, што не забыліся роднае мовы тыя, хто выходзіць па-за межамі Айчыны. Перадусім, хацеў бы, каб мэта была такою. Аднак вынік не адпавядаў майму чаканню: мала аказалася твораў, ды й тыя, пасля больш дэталёвага разбору – дзіцячыя, вартыя мінулагадняе “Niezabudki”. Я хацеў заступіцца за маіх землякоў у Маскве, але гэтае малалецтва думкі 300 асобаў моладзі, што там чэрпае навуку, чым можна апраўдаць? (Ліст ад 30.08.1841 г.)⁴

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6454IV. Арк. 221–222 адв.

² “Athenaeum”. 1841. Т. VI. S. 120–125. У прыпісе да перакладу адзначыўшы, што на Літве пра збор казак ніхто і не думаў, Р. Падбярэскі гаворыць пра штучную мову выданняў К. Вуйціцкага. Зрэшты, “народжаны на Літве, дзе просты люд “mówić językiem zrusiałym”, я не здольны зразумець мову простага люду ў Кароне”.

³ “Музычны вечар, дадзены Скібінскаю ў Маскве” (№ 49), “Пра новы спосаб куцця коней без цвікоў з дапамогаю гэтак званых гіпасандаляў” (№ 52), “Колькі слоў пра драматычны спеў” (№ 53), “Імправізатар Джавані Джусціяні ў Маскве” (№ 59), “Пра новае прымяненне пары” (№ 81), “Нязручнасці пры ацяпленні памяшканняў з дапамогаю агравальных скразнякоў” (№ 82).

⁴ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6454^{IV}. Арк. 223–223 адв.

Pravni, wiepis samu jakich wyrojen' mamu dobroci, na podrukowanie Tobie
Szanowny Panie, za tyle podobnych wyrojen' o pracach moich. Za
tym dniem lat temu zostal ginaca, jedyty jako powazna w litera-
turenowa, co podobnego wyrojen' b' okazata przyujz wojny i
literaturne zapowiadate. Wzrojenia kilkakrotnie odnotowane wyro-
jen' przyujzle Tobie rozbronek rzyka, ktorzy niepowiaden
mi samoz na korzkiach Twego Dziennika, i jako majacy An-
tyta, wyrojen' i' stawa ta potanona w przekonaniu i' si, za-
dobu wyrojen' zarowna obowiazkom samu i' zarowna z tonakto-
rych si wyrojen' jedyty obowiazkom zarowna i' pracy. Jak wyro-
jen' jedyty Tobie Panie, to tytko jakami i' wyrojen' wyrojen'
obowiazkom w jedyty rzyka wyrojen' potanona si. Aloty, nie
wyrojen' wyrojen' i' jakoby wyrojen' wyrojen' na sama myrojen'
dobry p' lowa sama jedyty rzyka moje, i' odnotowan i' przed Tobie
Panie, wot sam jedyty jedyty wyrojen' wyrojen' - sta, jakoby,
ktora, jedyty wiadomo, i' jedyty pokierowanu, do wyrojen' jedyty
doprowadza. Jedyty wyrojen' imie w literaturne wyrojen' to tytko Tobie
obowiazkom i'.

Reprezentacja w pmentym kisi pisai o plucie proe moich
wyrojen' mater histor. w Bibl. Ces. Zachodi tu tradyciu. Aloty jedyty
doby wyrojen' wyrojen' i' jakoby wyrojen' o wick, kedy do tytko jedyty

Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага

Уся дзейнасць Р. Падбярэскага скіравана дзеля роднага краю і літаратуры. У тым жа лісце да Ю.І. Крашэўскага гэтая думка дамінуе: “Хацелася б мне яшчэ і дамаў на пляц вывесці. Бо чаму ж гэта

толькі варшавянкi з сваёй паняю Зяменцкаю нос задзіраюць перад ліцвінкамі?”¹ Нават апавядаючы пра жаданне напісаць “Гісторыю прыгожага мастацтва ў Еўропе”, ён бачыць як частку еўрапейскага мастацтва творчасць сваіх землякоў, студэнтаў Пецярбургскае Акадэміі.

У гэтым жа 1841 г. паліцыя, якая ўжо даўно сачыла за братамі Падбярэскімі², прыцягнула іх да следства, абвінавачваючы ў прыналежнасці да “Дэмакратычнага таварыства” Ф. Савіча. У Людвіка былі знойдзены “непозволительные сочинения, обнаруживающие дух вольнодумства и ненависть к правительству”, за што ён быў пакараны (высланы з Вільні ў Маскву)³. За Рамуальдам Падбярэскім устанавілі асабісты нагляд за тое, што “в письмах своих он обнаруживал дурной образ мыслей”. Відавочна, што ўся ягоная карэспандэнцыя чыталася ў Трэцім аддзяленні. Ведаючы гэта, Р. Падбярэскі, як лічыць Н. Мохнач, зрабіў усё, каб жандармы палічылі, што ён “изменил понятия свои в хорошую сторону”⁴.

Незвычайны спрыт і здольнасці выяўляе ён у першыя месяцы свайго побыту ў сталіцы імперыі: абапіраючыся на ранейшыя сувязі, знаёміцца з шмат якімі літаратарамі ды навукоўцамі, уваходзіць у зямляцкі гурток беларусаў, што гуртаваліся вакол “Niezabudki” Яна Баршчэўскага. У полі яго зроку таксама ўся польскамоўная інтэлігенцыя, асобныя расійскія выдаўцы і літаратары. Ён хоча стаць “пасрэднікам” між польскамоўнымі і расійскімі літаратарамі: дзеля гэтага перакладае расійскія народныя казкі. Варта звярнуць увагу, што польскай мове перакладу Р. Падбярэскі свядома надае правінцыяльны характар:

Найгалоўнейшая прыкмета апавядання ў казцы – найвялікшая прастата. Я пастараюся перадаць яе моваю, якую ўжываюць на Літве людзі без літаратурнае адукацыі, дакладней, клас сярэдні, шляхецкі. У расійскай казцы няраз здаралася мне сустракаць выразы, якія найлепш перакладаюцца зваротамі мовы дробнае шляхты акалічнае або што служыць па дварах. Няраз прыходзіла мне ў думкі, што аканом, які мне ў дзяцінстве ў маёнтку маіх бацькоў “pałki z kobiałki” апавядаў, больш бы мне прыдаўся, чым слоўнік Ліндэ⁵.

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6454^{IV}. Арк. 223 адв.

² Паводле інфармацыі Н. Мохнач, – з 1838 г.

³ Дьяков В.А. Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964. С. 22.

⁴ Мохнач Н.Н. Идеиная борьба в Белоруссии в 30–40 гг. XIX в. Мн., 1971. С. 89.

⁵ Athenaeum. 1842. T. I. S. 166.

Ю.І. Крашэўскі ахвотна друкуе казкі, бачачы ў гэтым спосаб, якім можна зрабіць больш разнастайным часопіс. У першым томе 1842 г. з'яўляецца “Казка пра сем Сіміёнаў”, у другім – “Казка пра Івана Кручыну, купецкага сына”, у шостым – “Пра асілка Голю Баянскага” і “Казка пра нешчаслівага лоўчага”. Спрабуе Р. Падбярэскі расказаць і пра крыніцы расійскіх казак ды сістэматызаваць іх¹. Дапамагае яму І. Сахараў, выдавец “Сказаний русского народа”². Кожны раз Р. Падбярэскі просіць Ю.І. Крашэўскага, каб друкаваў дасланае яму як можна хутчэй, бо “як прыкра пачаткоўцу-літаратару дачэквацца ўласнага твора, а, паўтару, змяшчэнне іх у польскім часопісе і прызнае прыняцце падахвоіць саміх расійскіх літаратараў дапамагаць мне ў перакладзе”³.

Сам Р. Падбярэскі не займаўся гістарычнымі даследаваннямі, але не мог ён не выкарыстаць знаёмствы з захавальнікамі ды працаўнікамі Імператарскае бібліятэкі і Румянцаўскага музею Базылём Анастасевічам, Ігнатам Анацэвічам, а таксама Францішкам Малейскім. Перадусім, шэраг гістарычных дакументаў XIV–XVI ст. на старабеларускай мове, змешчаныя ў другім томе “Athenaeum” за 1842 г., пазначаны, што рыхтаваў да друку ён, але лісты да Ю.І. Крашэўскага сведчаць, што адшукалі іх іншыя людзі: публікатар быў толькі перапісчыкам. Аднак нельга сказаць, што Р. Падбярэскі выпадкова захапіўся гэтай справай: яшчэ 20 сакавіка 1839 г. (так пазначана ў рукапісе) у Маскве ён перапісаў “Вынятку з дыярыюша пра аблогу Смаленска”, надрукаваную толькі ў чацвёртым томе “Athenaeum” за 1842 г.⁴

Лісты Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага – гэта своеасаблівая справаздача “маладога” літаратара⁵. Па яго просьбах, заўвагах, прапановах можна прасачыць, як змянялася поле дзейнасці выдаўца. Мець уласны часопіс ці альманах, які прыносіў бы, апроча іншага, і сродкі на жыццё, яго найвялікшая мара. А першачарговая задача –

¹ Athenaeum. 1842. Т. VI. S. 189–193.

² Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 227 адв. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 10.10.1841 г.

³ Тамсама.

⁴ Рукапісны аддзел Публічнае б-кі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына. Ф. 1000. Воп. 2. Адз. зах. 1023.

⁵ Р. Падбярэскі часта называе сябе “маладым літаратарам”, маючы на ўвазе не ўзрост (бо яны з Ю.І. Крашэўскім аднагодкі), а свой літаратурны стаж.

наладжванне стасункаў як з літаратарамі, так і з выдаўцамі ды цэнзарамі. Апошнія нават больш прыцягваюць ягоную ўвагу: Р. Падбярэскі кватаруе напачатку ў Семяненкі-Крамарэўскага, а пасля ў Красоўскага¹. Даведаўшыся, што Т. Глюксберг плаціць нізкія ганарары Ю.І. Крашэўскаму, Р. Падбярэскі настойліва прапануе перанесці выданне “Athenaeum” з Вільні ў Пецярбург, дзе б “я сам клапаціліва заняўся выданнем, а кошт быў бы п. Красоўскага”². Відавочна, дасылаючы шмат сваіх допісаў у “Athenaeum”, Р. Падбярэскі хоча кантраляваць іх выхад, дый куды больш прэстыжна выдаваць творы ўжо славурых літаратараў, чым пачаткоўцаў. А каб яшчэ больш зацікавіць Ю.І. Крашэўскага, ён наладжвае стасункі з пецярбургскімі перакладчыкамі і намаўляе іх перакладаць творы польскамоўнага паэта. (Так, М. Палявы збіраецца перакласці ды надрукаваць у “Русском Вестнике” цэлы шэраг паэмаў і аповесцяў Ю.І. Крашэўскага). “Усе мае думкі пра план, як зрабіць “Athenaeum” перыядычным выданнем; гэта дзень і ноч не дае мне спакою”³, – пераконвае Р. Падбярэскі свайго карэспандэнта і сцвярджае, што, нягледзячы на забарону польскамоўным выданням выходзіць перыядычна, ён, маўляў, праз свае сувязі паклапоціцца пра часопіс. Аднак Ю.І. Крашэўскі не спяшаецца цалкам пакласціся на Р. Падбярэскага і даверыць яму выданне “Athenaeum”. Ён, праўда, усяляк падтрымлівае чалавека, які можа быць карысны літаратуры⁴: дасылае дзеля “Rocznika Literackiego” аповесць “Крыж на растайных дарогах” і вынятку з паэмы “Міндоўт”, просіць, каб падтрымалі маладога выдаўца М. Грабоўскі ды І. Галавінскі, колькі разоў нагадвае чытачам “Tygodnika Petersburskiego” пра “Rocznik Literacki”.

---

¹ Відаць, гаворка пра Аляксандра Красоўскага (1780–1857), вядомага расійскага цемрашала, старшыню цэнзурнага камітэта (з 1833 г.)

² Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 232 адв. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 5.12.1842 г.

³ Тамсама. Арк. 245. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 2.02.1842 г.

⁴ “Не магу знайсці слоў, каб выказаць маю ўдзячнасць за ласкавыя твае клопаты пра лёс мае кніжачкі; дзякую Небу, што дало мне Цябе ў заступнікі; лёс мае літаратурнае кар’еры ў Тваіх руках” (Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 232 адв. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 2.02.1842 г.) І яшчэ: “Па-праўдзе, не ведаю, якія словы знайсці, каб падзякаваць Табе, шаноўны Пане, за столькі хвалебных словаў пра мае працы. Я ж дзесяць гадоў таму стаў бы пісьменнікам, каб якая паважаная ў літаратуры асоба нешта падобнае сказала” (Тамсама).

Ян Баршчэўскі. Мал. К. Жукоўскага (Rocznik Literacki. 1844)

Напачатку ўсё складваецца для Р. Падбярэскага ўдала: пакрысе ажыццяўляюцца яго мары. І самае галоўнае, пасля пераадолення шматлікіх цяжкасцяў атрыманы дазвол на выданне “Rocznika Literackiego”. Альманах абяцае быць шыкоўны. Ледзь не ўсе лепшыя літаратары краю даслалі свае творы. Тут і артыкул М. Грабоўскага,

вершаваная легенда І. Галавінскага, “Нарыс Паўночнае Белае Русі” Я. Баршчэўскага, тры вершы Т. Лады-Заблоцкага, верш Т. Зана, мелодыі А. Абрамовіча да вершаў “Дзеванька” і “Гарэліца”, шэраг твораў Л. Штырмера¹: аповесць “Фрэнафагіюш і Фрэналесты”, чатыры вершы, адзін з якіх – “Да маладога літаратара Р. П.” – кампазітар В. Кажынскі паклаў на музыку. Р. Падбярэскі вельмі стараецца. Ён хоча, каб ягонае выданне было самым лепшым сярод усіх польскамоўных выданняў таго часу, клапаціцца пра паперу, шрыфты, асабліва хвалююць яго ілюстрацыі, якія, паводле яго словаў, рыхтуюць яму ў парызскіх майстэрнях. Апрача ўсяго іншага Р. Падбярэскі актыўна супрацоўнічае з “Tygodnikiem Petersburskim”: тут у 1842 г. надрукавана пяць вялікіх артыкулаў².

Не ўсім падабаецца літаратурна-выдавецкая дзейнасць Р. Падбярэскага, у аснову якое пакладзены камерцыйны разлік. Яго поспехі выклікаюць зайздрослівыя нападкі напачатку ўпотаі, а пасля нават і ў друку. Самым вялікім непрыяцелем Р. Падбярэскага ў той час быў Станіслаў Аўгуст Ляховіч. Верагодна, іх шляхі перакрываваліся яшчэ ў Вільні, а вось у Пецяярбурзе ўзаемная непрыязнасць узмацняецца. Р. Падбярэскі ў лісце да Ю.І. Крашэўскага кажа пра свайго земляка як пра нягодніка, што, працуючы ў “Tygodniku Petersburskim”, свядома ўносіць памылкі ў артыкулы: “прозвішча прафесар Дан. выпраўляе на прафесар Гымн., за што вучоны і добры мой знаёмец Ігнат Даніловіч мае права пакрыўдзіцца”³. У сваю чаргу С.А. Ляховіч таксама піша Ю.І. Крашэўскаму ліст, маючы на мэце пазбавіць свайго непрыяцеля такое магутнае падтрымкі. У таленавіта напісаны паклёп няцяжка і паверыць:

Перапрашаю, ледзь не выпусціў з віду вялікага, найвялікшага сёння ў Еўропе чалавека. Глядзі, Пан, ён вунь там, вунь, у куце. Чалавек з кітайскім тварам, з высокім чубам, з касымі паднятымі ўгору вачыма, у паліто з кішэнямі

---

¹ Па сведчанню Р. Падбярэскага, Л. Штырмер замяніў яму Адама Шэмеша, сасланага ўладамі ў Херсон за змест ліста да Людвіка Падбярэскага.

² “Сучасная музыка” (№ 2), “Пра Мінскую гандлёвую кампанію і колькі словаў пра патрэбу ў нас і важнасць прамысловасці з матэрыяльнага і маральнага пунктаў гледжання” (№№ 8, 9, 11), “Польскі метада п. А. Язьвінскага” (№№ 18, 19), “Рыгор Грачына” (№ 20), “Колькі словаў пра мастакоўскія працы ў Пецяярбургскай Акадэміі Мастацтваў, а таксама пра польскіх мастакоў, якія там працуюць” (№ 36, 44, 51, 53, 59, 69, 71).

³ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 236 адв. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 2.02.1842 г.

наперадзе. Магу пайсці ў заклад, калі скажу Пану: у адной кішэні знойдзеш нумар “Tygodnika” з артыкулам гэтага пана, у другой – лісты да аўтараў “Witoldaraudy” (Ю.І. Крашэўскага. – М. Х.) і “Літаратуры і крытыкі” (М. Грабоўскага. – М. Х.), у трэцяй, што збоку, падпісныя білеты¹ ды візітныя карткі з княскім гербам. На што заклад? Ведаеш, Пан, хто гэта такі? О! Гэта вялікі літаратар! Гэты пан пра ўсё пісаў з аднолькавым поспехам: пра Ніжне-наўгародскі кірмаш, пра канцэрт Ліпінскага, пра конскія падковы і пра кампазітараў, фартэп’яна; пра новыя спосабы палення ў печы і пра паню (неразб.); пісаў пра імправізацыі Джавані Джусціяні і перакладаў нібыта з італьянскае, не ведаючы ані паўслова. Паставіў нейкага мэтра М... вышэй за Ліста, а ў Шапэна вынайшаў распачлівасць!!! Павесіў свой партрэт на мастацкай выставе, дзеля таго толькі, каб пазней напісаць у “Tygodniku” “Мастак (неразб.) паказаў князя Друцкага са стомленым тварам і нават у той час, калі ён змардаваны працаю ды пакутамі”! А ў 1842 годзе ад нараджэння Хрыстовага паведаміў чытачам (“Athenaeum”. Т. I. S. 168): “Можа быць, прызначэнне нашае літаратуры – даць пазнаць расійскія народныя казкі Заходняй Еўропе”! (Барані нас, Божа, ад такога прызначэння). І гэты пан нападае на (неразб.), цытуе Грыма і Дзітрыха, Рабрэра, а па-нямецку і двух словаў не ведае²; гэты пан дзякуе ў друку (не ў лістах) усім расійскім аўтарам, якіх ведае і якіх не ведае; гэты пан з’яўляецца гувернёрам геаграфіі у прыватным доме і нападае на дробную шляхту, што служыць па маёнтках, мову якое мае намер ужыць пры перакладзе казак. Гэты пан выдае альманах коштам і накладам п. маршалка Беліковіча, а дзякуе ў “Tygodniku” абывацелям за дапамогу; робіць малюнкi ў Пецярбурзе, аднак апавядае, што прывёз іх параходам з Парыжа!!! Пра гэтага пана напісаў аўтар “Станіцы” (М. Грабоўскі. – М. Х.), што гэта чалавек вялікае надзеі! (...) Так, Пане, я зласлівы, я вельмі зласлівы, Пане! Падай яму руку, ён будзе такі шчаслівы, ён так даўно імкнуўся да гэтага. Ці казаць мне ягонае прозвішча? Не скажу – адгадай!³

С.А. Ляховіч у нейкай ступені дасягнуў мэты: з гэтага часу адносіны між Ю.І. Крашэўскім і Р. Падбярэскім пачынаюць пагаршацца. Апошні, праўда, абараняецца і даволі ўдала:

Ніколі не было мне так цяжка пачынаць ліст да Пана! Доўгае маё маўчанне Бог ведае, як Ён сабе вытлумачыў. Але ж, што я маю рабіць, абвінавачаны зласліўцамі перад Панам, як чалавек без гонару і веры? Бо што могуць значыць распушчаныя весткі, быццам я не збіраюся выдаваць “Rocznik”? Паверыць гэтаму маглі тыя людзі, якія не ведаюць мяне асабіста. Гэтыя сейбіты плётка мяркуюць, пэўна, пра іншых па сабе, і не ведаюць, што я хутчэй бы жы-

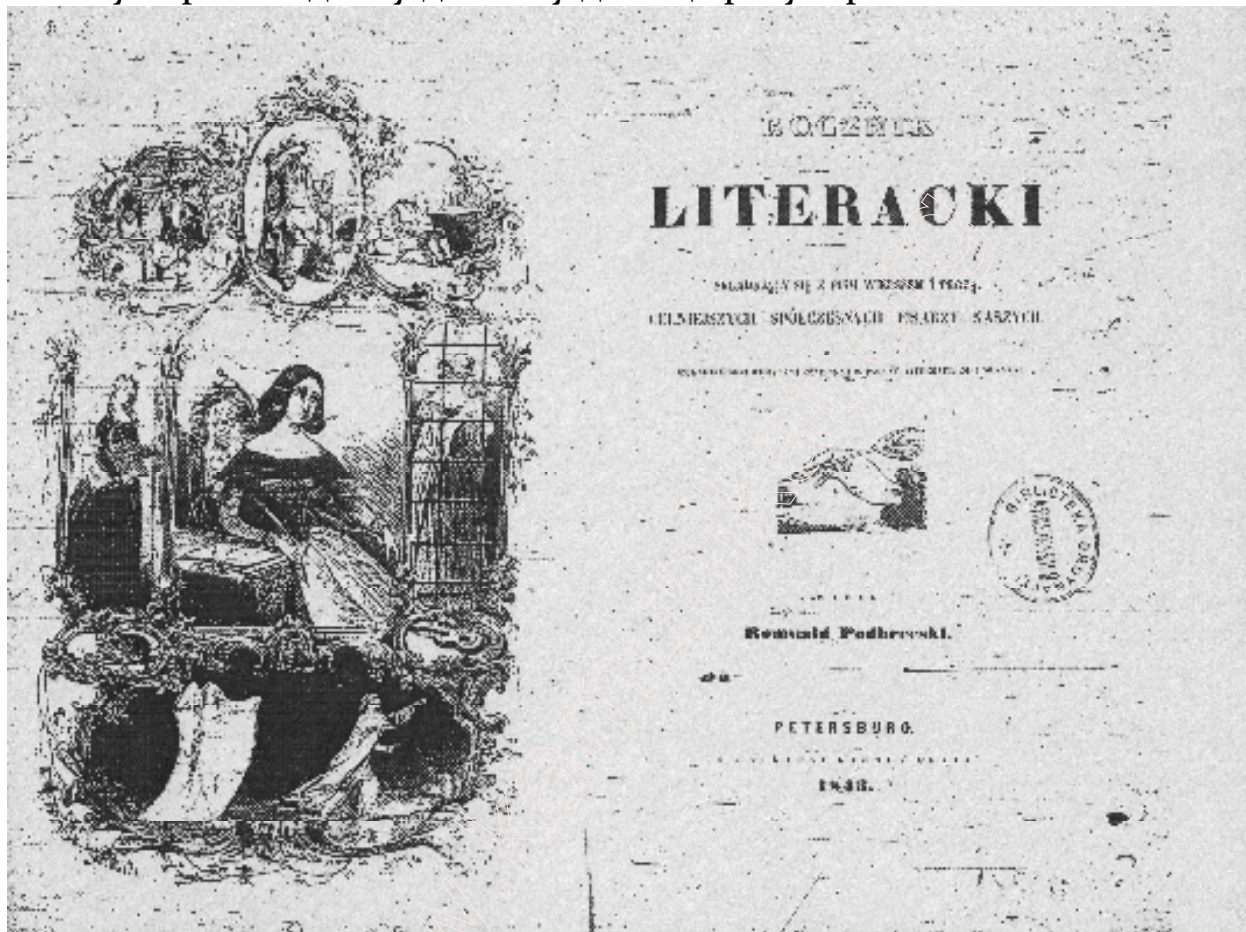
¹ Выдавец выслаў сваім знаёмым падпісныя білеты на выдаваны ім часопіс ці кніжку, каб яны збіралі яму падпісчыкаў.

² Р. Падбярэскі нямецкую мову ведаў.

³ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 35–35 адв. Ліст С.А. Ляховіча да Ю.І. Крашэўскага ад 5.12.1842 г.

вым у зямлю лёг, чым не датрымаў слова майго перад публікаю¹.

На нейкі час зноў наладжваецца між імі ліставанне. Аднак ранейшае шчырасці няма. Ю.І. Крашэўскі яшчэ толькі аднойчы надрукуе пераклад Р. Падбярэскага “Апавяданняў маларасіяніна” П. Кулешы² і артыкул “Пра крыніцы расійскіх казак”³, хоць лісты свайму карэспандэнту дасылаў досыць рэгулярна.

Rocznik Literacki. 1843

Паводле Р. Падбярэскага, “Rocznik Literacki” каштаваў яму 3 тысячы рублёў асігнацыямі, а падпісчыкаў было крыху больш за пяцьсот. Дык вызначыўшы кошт асобніка ў 3 рублі срэбрам (на лепшай паперы – 5 рублёў срэбрам), выдавец пэўна ж атрымаў прыбытак. Як, дарэчы, прынесла яму грошы і выдадзеная ў якасці сюрпрыза аўтару аповесць Л. Штырмера “Фрэнафагіюш і Фрэналесты”.

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 256. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 5.01.1843 г.

² Athenaeum. 1843. T. I. S. 132-149.

³ Ibidem. S. 189-193.

З друку “Rocznik Literacki” выйшаў у красавіку 1843 г. Шчаслівы выдавец захоплена апавядае Ю.І. Крашэўскаму пра гэтую падзею і просіць ацаніць вартасць не твораў, а знешняга выгляду альманаха. Ю.І. Крашэўскі выконвае просьбу, паўтараючы ледзь не слова ў слова напісанае яму пра сваё выданне Р. Падбярэскім: “Rocznik” не мае роўнага ў нас. Малюнкi, папера, друк, віньеткі – чыняць яго адной з прыгажэйшых польскіх кніжак”¹.

Больш грунтоўную характарыстыку альманаху даў М. Грабоўскі: прааналізаваны ўсе яго творы², не прапушчана аніводная ілюстрацыя, аніводная дробязь, якая вылучала кніжку з шэрагу іншых. Міхал Грабоўскі быў адным з тых, хто “скіраваў” Р. Падбярэскага на “беларускі шлях”. Бясспрэчна, М. Грабоўскаму гэта трэба было дзеля развіцця польскасці, польскай літаратуры. Аднак яго заклікі выкарыстоўваць у літаратуры фальклор (беларускі, літоўскі, украінскі) спрычыніліся дзеля з’яўлення шэрагу літаратараў, якіх мы лічым пачынальнікамі беларускай літаратуры.

Пад уплывам творчасці вядомага крытыка і пасля прачытання ў рукапісе “Погляду на паэзію беларускага люду” І. Храпавіцкага пісаўся артыкул Р. Падбярэскага “Пра народную песню”, у якім даводзіцца, што “нашым” народным песням не ўласціва гістарычная тэматыка:

Люд наш <...> гаворыць і спявае пра свае стасункі да паноў (як большая частка беларускіх песняў), бо народу нашаму змена грамадскіх дачыненняў была значна бліжэй, чым усе змены дзяржаўныя ці палітычныя ў іншых нацый. Аднак паэзія нашага люду мае іншую вартасць: яна тлумачыць яго звычаі і звычкі³.

---

¹ Tygodnik Petersburski. 1843. № 51.

² М. Грабоўскі звярнуў увагу на ўсе беларускія матэрыялы, вылучыўшы вершы “Дзеванька” і “Гарэліца”, пакладзеныя А. Абрамовічам на музыку: “Мы ўдзячны пану Антону Абрамовічу за спісанне колькіх мелодый беларускіх народных спеваў. Пакідаем кампетэнтным суддзям сказаць, ці мае беларуская музыка адрозны характар у шэрагу іншых славянскіх? <...> Мы лічым за найвялікшую заслугу спісванне такіх спеваў. Гэта, на маю думку, неабходны матэрыял дзеля авалодвання калі-небудзь сапраўды нацыянальнаю танічнаю паэзіяю; а такі блізкі прыклад карысці, здабыты гэтак дарогаю расійскімі кампазітарамі п.п. Вярстоўскім і Глінкаю, павінен пераканаць п. Абрамовіча, якую ён добрую справу пачаў” // Tygodnik Petersburski. 1843. № 54.

³ Рукапісны аддзел б-кі Варшаўскага універсітэта. Рук. 459. Арк. 1 адв.

Гэты артыкул застаўся ненадрукаваны, хоць і прызначаўся дзеля свайго “Rocznika Literackiego”¹ і, мажліва, планаваўся як каментар ці ўступ да “Некалькіх песняў беларускіх” – вершаў Я. Баршчэўскага.

Ліставанне Р. Падбярэскага з М. Грабоўскім, відаць, не захавалася, але, думаецца, яно было не менш важным для пецяўбургскага выдаўца, чым перапіска з Ю.І. Крашэўскім. Зрэшты, у 1843 г. пасля рэцэнзій Ю.І. Крашэўскага на “Rocznik” і асабліва пасля ягонае адмовы ад паслугаў Р. Падбярэскага ў выданні ды ілюстраванні “Міндоўгаса”, “Вітольдараўды” і іншых твораў, яна амаль перапыняецца². Яшчэ будзе ў другім томіку “Rocznika” вынятка з “Акадэмічных успамінаў” Ю.І. Крашэўскага, яшчэ Р. Падбярэскі паспрабуе наладзіць адносіны са сваім карэспандэнтам:

Пане Юзаф! Ці ж гэтае маўчанне між намі будзе вечным? Сам не ведаю, як так сталася, што мы перасталі ліставацца. <...> Мне здаецца, што гэта пайшло з прычыны нашых падарожжаў: ты быў ў Адэсе, я – чатыры месяцы на Беларусі і ў Інфлянтах, а пасля Новага году тры месяцы на Украіне – у Кіеве, у Аляксандраўцы³, Умані і Сафіеўцы⁴.

Аднак Ю.І. Крашэўскі з кожным днём усё больш і больш траціць давер да Р. Падбярэскага, што, урэшце, напрыканцы 40-х гг. прывядзе да сур’ёзнага канфлікту між імі.

У выдавецкіх планах Р. Падбярэскага знайшлося месца на завальненне творчых амбіцый брата і сястры. У ліпені ім атрыманы цэнзурны дазвол на супольную кнігу Людвіка і Розы Падбярэскіх⁵. Увогуле, аўтарам гэтага выдання можна лічыць і самога Р. Падбярэскага: ён не толькі выдавец ды, бяспрэчна, рэдактар, але і каментатар ды перакладчык з нямецкае мовы. Відавочна, па яго просьбе зроблены ілюстрацыі да кніжкі (краявід Друскенік намаля-

¹ Рукапіс падпісаны “Выдавец”.

² Ю.І. Крашэўскі не надрукаваў дасланыя яму выняткі з перакладаў Р. Падбярэскага. Між іншым, там былі творы М. Лермантава, раздзелы з “Мёртвых душаў” М. Гоголя.

³ Маёнтак М. Грабоўскага.

⁴ Рукапісны адзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 270. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 22.07.1844 г.

⁵ Miłość u Surgunta: Opowiadanie humorystyczne i Życie biednego skowronka: Przyrodo-baśń przez Ludwika Podbereskiego oraz Życie motylkowe podane do druku przez pannę Różę Podbereskę. Z widokiem Druskienik. Wydanie Romualda Podbereskiego. Petersburg: w Tłoczni Kray'owej, 1844. 48 s.

ваў Андрэй Падбярэскі, а бацькоўскі дом Падбярэскіх “Opactwo pod Wilnem” Адам Шэмеш). Цікавае выданне яшчэ адной ілюстрацыяй: на пятай старонцы змешчаны малюнак з кнігі Аляксандра Рыпінскага “Беларусь”.

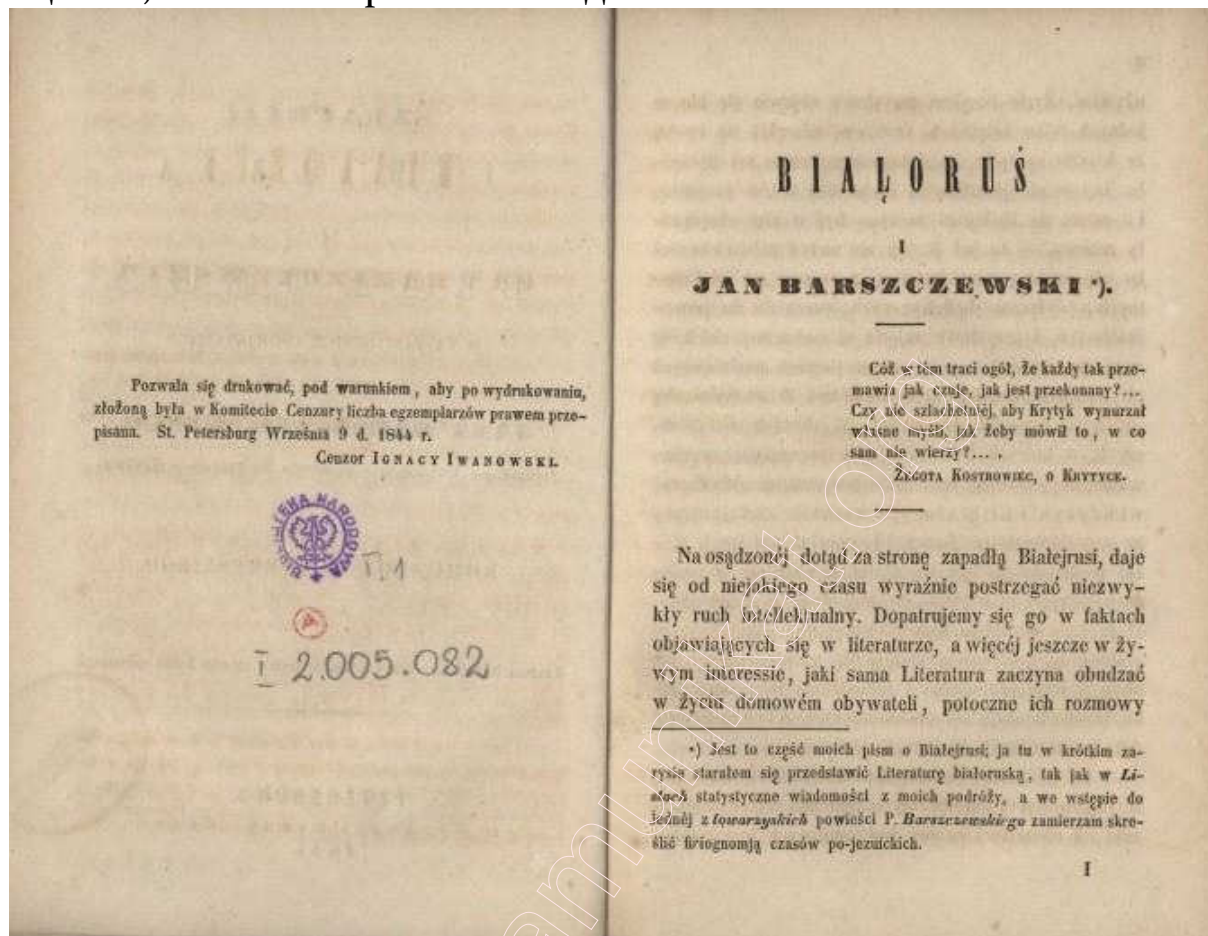

Мал. з кнігі А. Рыпінскага “Беларусь”

Несумненна, Р. Падбярэскі меў кантакты з Парыжам. І яны не абмяжоўваліся дачынненнямі з французскімі мастакамі ды ілюстратарамі, хоць менавіта праз іх падтрымлівалася сувязь з эмігрантамі, ад якіх пецяярбургскі выдавец атрымаў, мажліва, нават у гэтым 1844 г., кнігу А. Рыпінскага. Сёння можна адназначна сцвердзіць: менавіта парыжскае выданне “Беларусі” сталася яшчэ адным (разам з ідэямі, выказанымі М. Грабоўскім) каталізатарам беларускіх зацікаўленасцей Р. Падбярэскага. Шэраг ідэй артыкула “Беларусь і Ян Баршчэўскі” нарадзіліся не толькі пад уплывам “беларускага гуртка ў Пецяярбурзе” і “Шляхціца Завальні”, але і запазычаны з кнігі А. Рыпінскага.

Атрымаўшы 25 мая 1844 г. цэнзурны дазвол на другую кніжку свайго альманаха і здаўшы яе ў друк, Р. Падбярэскі разам з Р. Жукоўскім заняўся падрыхтоўкаю першага томіка “Шляхціца Завальні” да друку. Апрача ўсяго іншага яны маюць намер літаграфіаваць малюнкi Р. Жукоўскага да выдання, якія “падаюць галоўныя сцэны апавяданняў”. Аднак у ліпені 1844 г. Р. Падбярэскі вымушаны адмовіцца ад свае задумы: “Я хацеў ілюстраваць апавяданні Баршчэўскага, але капіталу не стала. Дык п. Эйнерлінг узяў іх і гэтымі

днямі аддаў у друк <...> Эйнерлінг – гэта католік, чалавек пачцівы, выдаў “Гісторыю” Карамзіна, якая каштавала яму 150000 рублёў асігнацыямі, з вечным правам на выданне”¹.

Першая старонка артыкула Р. Падбярэскага “Беларусь і Ян Баршчэўскі”

Цэнзар Ігнат Іваноўскі 9 верасня 1844 г. дае Яну Эйнерлінгу дазвол на друк, а дзень раней Р. Падбярэскі завяршае ўступны артыкул да “Шляхціца Завальні”, які назваў “Беларусь і Ян Баршчэўскі”². Дадзены літаратурна-крытычны нарыс – гэта “першы агляд гісторыі нашае літаратуры” (М. Гарэцкі), смелая спроба расказаць пра беларускую літаратуру. Нарыс, у якім аўтар вызначыў пэўныя крытэрыі гэтае літаратуры: па-першае, “чыста народнаю” ён называе літаратуру на беларускай мове, па-другое, нацыянальнай ён лічыць літаратуру, якая закранае нацыянальныя праблемы, нацыянальнае жыццё, а не на замежны лад апявае чужыя пачуцці. Нарыс Р. Падбярэскага – гэта і першая біяграфія Я. Баршчэўскага. Больш

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскае б-кі ў Кракаве. Рук. 6457^{IV}. Арк. 272. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 22.07.1844 г.

² Podbereski R. Białoruś i Jan Barszczewski // Barszczewski J. Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach. T. I. Petersburg, 1844. S. I–XLI.

за тое, усе наступныя біёграфы пісьменніка карысталіся звесткамі ці не толькі з яе.

Пецяярбурскі выдавец, нягледзячы на тое, што не меў аніякіх даследаванняў, бібліяграфій, дапаможнікаў, здолеў правільна вызначыць асноўныя заканамернасці развіцця беларускага літаратурнага руху і новай беларускай літаратуры. Дапамаглі яму падарожжы па Беларусі, дзякуючы якім ён зразумеў прычыны існавання прорвы паміж высокамастацкаю народнаю культураю і ўбогаю літаратурнаю прадукцыяй мясцовых пісьменнікаў. Яго негатыўная ацэнка творчасці беларускіх класіцыстаў заснавана на тым, што яны адмаўляліся ад адлюстравання мясцовага. У “хлапечых практыкаваннях, пасшываных з лахманаў французскага класіцызму”, бяспрэчна, немагчыма было знайсці ні духу краю, ні народнага духу. А менавіта гэтых якасцяў патрабаваў Р. Падбярэскі ад беларускіх літаратараў у іх творах. Невыпадкова ён высока ацэньвае сентыменталіста Я. Аношку, у вершах якога выразна выяўляецца сувязь з Бацькаўшчынай, яе традыцыямі, і сатырыка Ф. Рысінскага, бо ён “сваім гурарам трапіў у жылку нацыянальнай схільнасці”. Але толькі аўтара беларускамоўнай “Энеіды” Р. Падбярэскі называе “чыста народным пісьменнікам”. У той жа час аўтар нарыса не патрабаваў (і не мог патрабаваць!) ад беларускіх пісьменнікаў беларускамоўнай творчасці. Ён толькі засяроджвае ўвагу на праблеме народнасці і разумее яе як адлюстраванне духу народа, “адкуль выйшлі і гісторыя, і літаратура, і мова”. Яго цешыць той факт, што са з’яўленнем альманаха “Rubon” адкрываецца шырокая перспектыва дзеля развіцця беларускага літаратурнага руху, што ёсць на Беларусі таленты, ад якіх можна “чакаць дакладных уяўленняў” пра гэты край. Ён вітае і падахвочвае тых, хто робіць першыя крокі ў напрамку асэнсавання здабыткаў свайго народа. Агульны настрой нарыса Р. Падбярэскага фармаваўся пад уплывам чытання першых апавяданняў “Шляхціца Завальні”. Тыя прэтэнзіі, якія меў крытык да беларускіх літаратараў, узніклі яшчэ і таму, што на іх фоне больш яскрава можна было вылучыць постаць Я. Баршчэўскага, творчасць якога адпавядала крытэрыям Р. Падбярэскага пра народнасць (пісаў і па-беларуску) і была вытрымана ў нацыянальным духу.

Р. Падбярэскі, відавочна, быў ў коле “пасвечаных” у алегарычны змест “Шляхціца Завальні”. Ужо на самым пачатку гаворкі пра твор Я. Баршчэўскага ён шматзначна заўважае, што “значэнне

(паданняў. – М. Х.), не заўважанае ўяўнымі прыхільнікамі, выразней выявіцца пасля выдання ўсіх беларускіх апавяданняў. З’яўляюцца яны нібыта ўступам да таго паэтычнага вобраза Беларусі, які аўтар наважыўся развіць у большым сумеры”. Ён падкрэсліць, што твор Я. Баршчэўскага мае сувязь з вельмі важнай рэччу, а менавіта, з нацыянальным духам краю, што “толькі адно ядро належыць проста-му народу, увесь малюнак – фантазія аўтара, сатканая на аснове нацыянальных колераў”, што пісьменнік “адкрывае новы край”. Звяртае на сябе ўвагу і наступная думка Р. Падбярэскага: “У народа няма вымыслу без далейшае акрэсленае думкі, толькі часта цяжка яе адчуць, асабліва не ведаючы яго звычаяў”. Крытык паказвае сваё веданне ідэйнае сутнасці твора Я. Баршчэўскага і ў падцэнзурным артыкуле спрабуе растлумачыць гэтую сутнасць чытачу.

У верасні 1844 г. Р. Падбярэскі адказвае часопісу “Москвитянин” і яго рэдактару М. Пагодзіну¹ “Лістамі пра Беларусь”:

Поўны цікавасці да краю, у якім (хоць і быў настроены хлуслівымі чуткамі) неспадзявана знайшоў нямала зародкаў добрага, абурыўся нахабствам артыкула, дзе побач з поўным няведаннем справы я ўбачыў несправядлівае знеслаўленне беларускіх жыхароў. І хоць родам я ліцвін, аднак заўсёды, як суседзямяк, маючы больш спрыту за аўтара таго артыкула лепей пазнаць унутранае жыццё адукаванага грамадства, сярод якога я быў немалы час, палічыў за абавязак ветлівага госця, спагадліва прынятага, абвергнуць хлусліваю думку, якою бездапаможныя радкі цэлы край спрабавалі зняважыць перад чужымі².

Выступленне супраць расійскага часопіса як нельга лепш характарызуе грамадзянскую пазіцыю Р. Падбярэскага. Крытыкуючы артыкул “Гецыкі”, ён абараняе сябе, бо і “Гарэліца” і “Рабункі мужыкоў” (а менавіта з гэтых вершаў здзекуецца П. Кушын) пададзены ў друк ім, абараняе беларуса-інтэлігента і беларуса-селяніна. Поўныя гневу радкі сведчаць самі за сябе:

Я і не думаю ламаць тут дзіды за напаўдзікіх панкоў, што ў адсталых паветах распаўсюджваюць у гніюсай адміністрацыі сярэднявечнае васальства, абсалютнае злоўжыванне правам валодання, ні таксама за асобных шамбелянаў і маршалкаў, якія прагульваюць жончыныя маёнткі; не маю прадузятасці і ў лепшы бок, – але чаму пан Кушын, спакусіўшыся намаляваць карціну беларус-

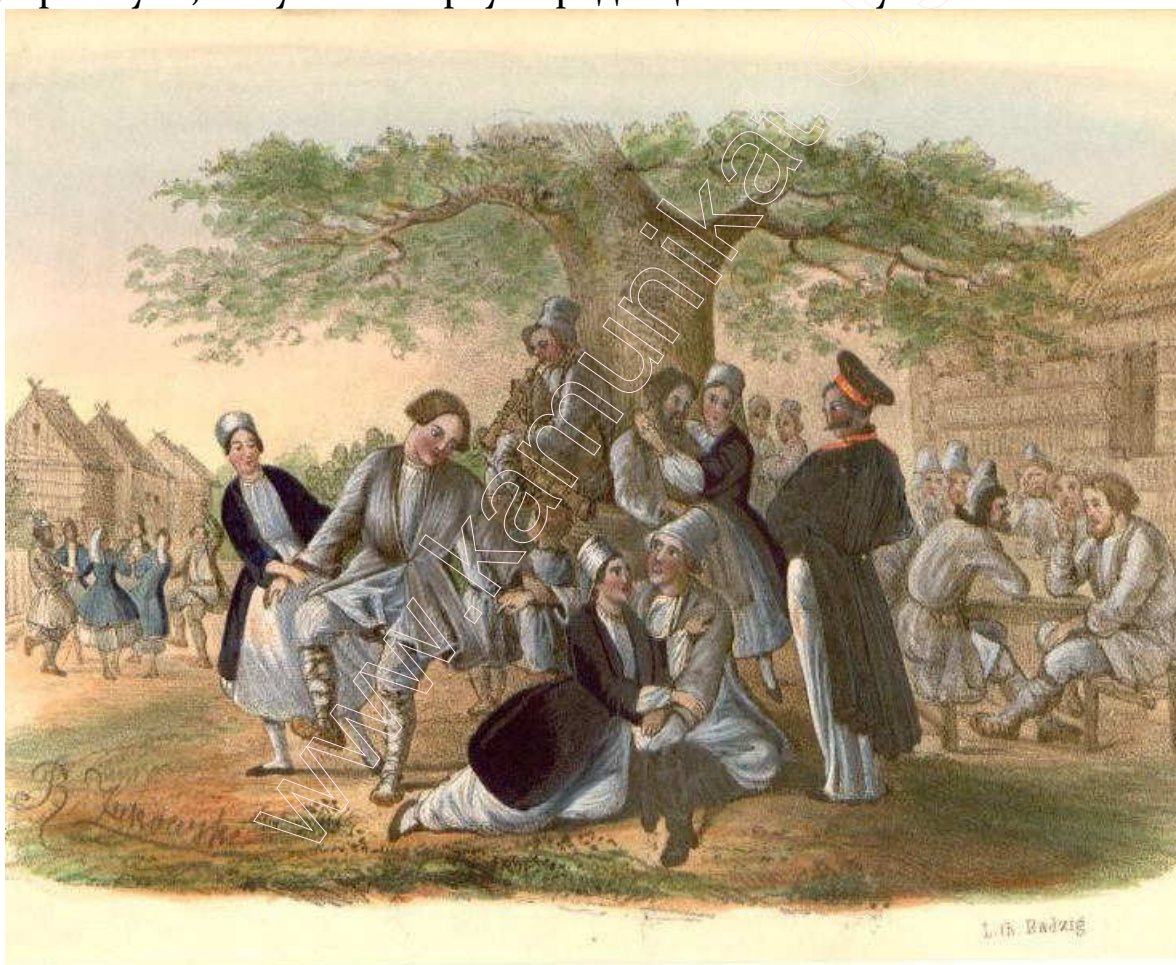
¹ Міхал Пагодзін (1800–1875), гісторык, журналіст, пісьменнік. У 1841–1856 гг. выдаваў часопіс “Москвитянин”, орган славянавілаў і гандлёвай буржуазіі, што стаялі на пазіцыях афіцыйнай народнасці (“православие, самодержавие, народность”).

² Tygodnik Petersburski. 1844. № 82.

кага жыцця, чапляецца да беднага селяніна і злою насмешкаю сцёбае невіноўную ў сваёй знявазе істоту; лезе ў бедную хатку, высмейвае яго недахопы і простыя звычаі, дамешваючы паўсюль ганебную адукаванаму сэрцу іронію?¹

Р. Падбярэскі даў належны адказ славянафілам-шавіністам. Ён дастаткова аргументавана адкінуў паклёпніцкія выдумкі і расказаў пра красу беларускай зямлі ды шляхетнасць ейных жыхароў.

І яшчэ адзін артыкул Р. Падбярэскага з’явіўся ў “Tygodniku Petersburskim” за 1844 г. Па ім можна меркаваць пра ўзаемадачыненні² выдаўца з Т. Шаўчэнкам. Рэкламуючы серыю малюнкаў мастака, якую той збіраецца выдаць асобнаю кнігаю, ён запрашае чытачоў рабіць заказы ў кнігарні на Неўскім праспекце ці накіроўваць аўтару артыкула, які ў сваю чаргу перададзць іх мастаку³.

“Сцэна беларускага люду”. Мал. Р. Жукоўскага
“Rocznik Literacki” (1844)

¹ Tygodnik Petersburski. 1844. № 82.

² Яшчэ ў 1842 годзе Р. Падбярэскі пісаў у “Tygodniku” (№ 36) пра працы Т. Шаўчэнкі “Цыганка-гадалка” і “Гермафрадзіт”. Больш падрабязна пра гэта: Александровіч С. Слова – багацце. Мн., 1981. С. 311–313.

³ Tygodnik Petersburski. 1844. № 95.

У 1844 г. выходзіць з друку другі томік “Rocznika Literackiego”. Шмат тут “беларускага матэрыялу”. Гэта і раздзелы з працы М. Борха пра Ефрасінню Полацкую, і вершаваная “беларуская” апавесць “Жонка” В. Газдава-Рэвута, і “Успаміны пра наведванне роднага краю” Я. Баршчэўскага, вершы Т. Лады-Заблоцкага.

Апрача “Лістоў пра Беларусь”, “суседзям-землякам” Р. Падбярэскі прысвяціў яшчэ адну сваю працу “Панарама места Полацка”, якая выйшла ў студзені 1845 г. А крышку пазней з’явіліся і “Вершаваныя творы” Т. Лады-Заблоцкага.

Зборнік “каўказскага” паэта прынёс шмат непрыемнасцяў яго выдаўцу¹. Рэзка пагаршаюцца адносіны з Ю.І. Крашэўскім; пачнуцца абвінавачванні ў фінансавых махінацыях. Але наўрад ці хацеў ён такім шляхам напоўніць сваю кішэню: новыя выданні патрабавалі значных выдаткаў, а грошай у яго не было: “Ці можна прыслаць грошы за першы томік? <...> Весткі пра недахоп сродкаў у выдаўца губіць выданне. Трэба захоўваць сакрэт ад друкароў. Няхай лічаць, што багаты!”²

Толькі захоўваць “сакрэт ад друкароў” удавалася не заўсёды: атрымаўшы 15.06.1845 г. дазвол цензуры на трэці томік “Rocznika”, яшчэ больш за год Падбярэскі будзе шукаць магчымасць выдаць яго³.

Ні зместам, ні формаю трэці томік альманаха не адрозніваўся ад папярэдніх. Як і раней, бачны клопат выдаўца і пра знешні, і пра ўнутраны воблік томіка. Свае ліцвінскія патрыятычныя пачуцці ён цешыць, змясціўшы на самым пачатку кніжкі партрэт Жэготы–Ігна-та Анацэвіча, яго артыкул “Погляд на першапачатковую гісторыю

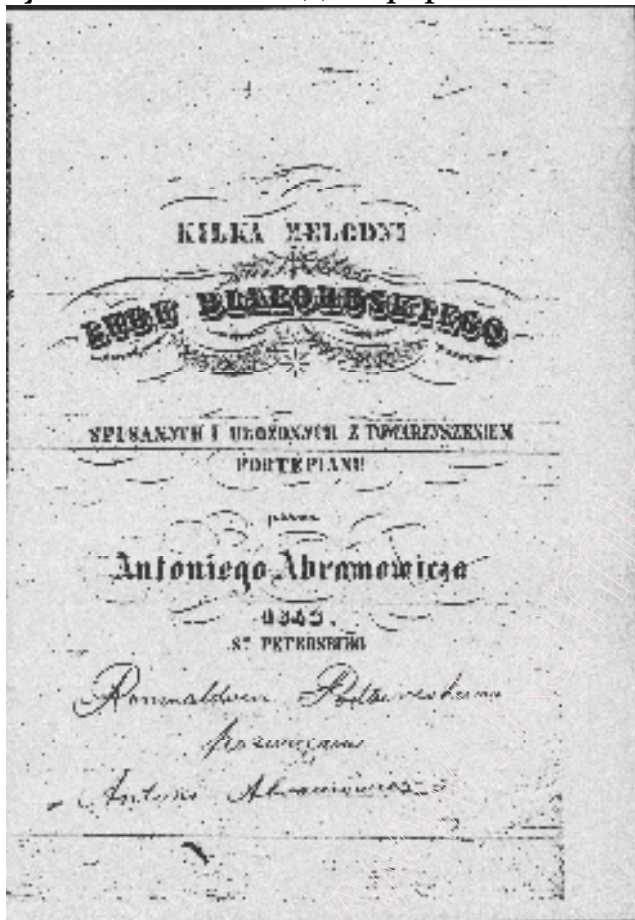
---

¹ У лісце да Ю.І. Крашэўскага Т. Лада-Заблоцкі скардзіўся: “З ласкі пана Падбярэскага (які пры выданні маіх вершаваных твораў найганебней мяне ашукаў, бо намовіўшы на страту колькіх соцень рублёў, захапіў ўвесь наклад і карыстае з яго) ні першы, ні другі намеры (падарожжа на поўдзень і вяртанне на Радзіму. – М. Х.) не завяршыліся поспехам, і я, закінуты ў Грузію, змушаны асесці ў ёй, можа, назаўсёды” (Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6482^{IV}. Арк. 1. Ліст Т. Лады-Заблоцкага да Ю.І. Крашэўскага ад 30.07.1846 г.). Відаць, Р. Падбярэскі не разлічыўся з Т. Лада-Заблоцкім. Гэты факт эфектыўна выкарыстае Ю.І. Крашэўскі напрыканцы 40-х гг. у сваёй барацьбе з Р. Падбярэскім, абвінавачваючы апошняга ў смерці “каўказскага” паэта, хоць той памёр у часе эпідэміі.

² Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6475^{IV}. Арк. 122 адв. – 123. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 8.12.1844 г.

³ Tygodnik Petersburski. 1846. № 70.

Літвы” і нават факсімiле ліста гісторыка да свае персоны¹. Унутра-
 ную вартасць павінны былі надаць гадавіку творы і артыкулы
 Г. Жавускага, М. Грабоўскага, Т. Лады-Заблоцкага (верш “Перад аб-
 разам Найсвяцейшае Панны Вастрабрамскае”), А. Грыфа, Ю. Кажан-
 нёўскага. Толькі вось славутыя літаратары, саступаючы назойлівым
 просьбам Р. Падбярэскага, даслалі яму не лепшыя творы. Дык,
 фактычна, эпіцэнтрам (у прамым і пераносным сэнсе) трэцяга томi-
 ка стаў артыкул самога выдаўца “П. Антон Абрамовіч. Камразітар” і
 музычная паэма для фартэп’яна “Беларускае вяселле”.

“Колькі мелодый беларускага люду” А. Абрамовіча
 “Rocznik Literacki” (1843)

“Беларускае вяселле” А. Абрамовіча
 “Rocznik Literacki” (1846)

Невядома чаму Р. Падбярэскі ўключыў свой артыкул, а таксама
 партрэт і “Музычную паэму” А. Абрамовіча ў альманах у самы апош-
 ні момант, уклеіўшы ўсё гэта пасля 112 старонкі. Магчыма, гэта
 адбылося па тэхнічных прычынах; а магчыма, цэнзура першапачат-
 кова забараніла “Беларускае вяселле”, перадусім, з лістоў
 Р. Падбярэскага вядома, як “рэзалі” яго зборнік, хоць адсутнасць
 фактаў не дазваляе адназначна сцвярджаць гэта. Твор

¹ Rocznik Literacki. 1846. Т. III. S. 1–8.

А. Абрамовіча мог быць забаронены хіба з нейкіх палітычных меркаванняў цэнзара. Можа, таму і не павінна дзівіць нас адсутнасць у зборніку іншых беларускіх матэрыялаў. Бо ж цяжка ўявіць, што такі палымяны прыхільнік Беларусі і беларусаў, як Р. Падбярэскі, добраахвотна перастане цікавіцца гэтаю тэматыкаю. Вось і ў артыкуле “П. Антон Абрамовіч. Кампазітар” ён шчыра раіць кампазітару скіраваць свае намаганні на беларускія народныя песні, бо гэта яго шлях, на якім знойдзе сябе і сваё месца ў музыцы. Р. Падбярэскі таксама тлумачыць змест частак твора: “Уступ” (голас дуды і стук капытоў), “Сватаўство”, “Княгіня галосіць”, “Дзявочы вечар”, “Прыезд у царкву”, “Хор у царкве” (на матыў “О, Спасіцелю наш, Пане”), “Бласлаўненне” (на матыў “Баслаў Бог, да вяселле іграць”), “Кругавая”. Відавочна, знаёмства з Я. Баршчэўскім не было марным для Р. Падбярэскага: тлумачэнне грунтуецца на адпаведных раздзелах “Шляхціца Завальні”.

Уладзіслаў Сыракомля

Антон Абрамовіч. Мал. К. Жукоўскага (?)
“Rocznik Literacki” (1846)

Прыкладна ў 1846 г. наладзілася ліставанне Р. Падбярэскага з У. Сыракомлем: хоць трэці томік альманаха застаўся без вершаў “вясковага лірніка”, але змест яго ліста ад 16 мая 1847 г. пераконвае, што стасункі між імі завязаліся крыху раней. У. Сыракомля паверыў ў шчырую захопленасць пецяўбургскага выдаўца літаратураю, дык ахвотна дасылае яму свае творы і распаўсюджвае падпіску на альманах у родных ваколліцах:

У тлуме шматлікіх пражайчных клопатаў рэдка калі мне ўдаецца ўзяцца за пяро, але як толькі штосьці напішу, дык успамінаецца “Rocznik” і яго дарагі выдавец. Вось і зараз перапісаў “Маёвае ўздыханне”, якое каханаму пану пасылаю ў “Rocznik”¹.

Але дробная недарэчнасць у адносінах паэта з Людвікам Падбярэскім больш чым на год перапыніла іх супрацоўніцтва з Рамуальдам. Дык У. Сыракомля нічога не ведаў пра намер Р. Падбярэскага рэфармаваць альманах, а гэта сталася адной з прычынаў разладу між літаратарамі.

Перш чым узяцца за рэформу выдавец мусіў заручыцца падтрымкаю як аўтараў, так і чытачоў. У чэрвені–ліпені 1847 г. ён піша шэраг лістоў сваім карэспандэнтам. Сярод іх – Яўстах Іваноўскі (Гэленіюш), Антаніна Вярыга-Дароўская, Аляксандр Вярыга-Дароўскі.

Нягледзячы на не вельмі спрыяльныя акалічнасці з матэрыяльнага боку, я маю намер і надалей выдаваць ды паляпшаць “Rocznik Literacki”. Ужо 3-ці том, што змяшчае больш помнікаў нацыянальнай культуры, паказаў, (наколькі дазволіла цэнзура), якога кірунку трымаецца выдавец, аднак пераканаўшыся ў недастатковасці аднае белетрыстыкі ва ўздзеянні на масы <...> вырашыў зрэфармаваць мой “Rocznik” і з белетрыстычнага зрабіць яго больш навукова-папулярным, што будзе болей адпавядаць грамадскаму духу і карысці землякоў. Дык падрыхтаваў да IV тома артыкулы пра сацыяльныя навукі, якія хутка будуць адыгрываць галоўную ролю, як адыгрываюць сёння ў агульным прагрэсе еўрапейскай цывілізацыі. <...> Можна быць, нават, што ў наступных тамах змяню тытул “Rocznik” на “Pamiętnik Naukowy”, як больш адпаведны зместу².

Такім чынам, ужо ў сярэдзіне 1847 г. Р. Падбярэскі падрыхтаваў чацвёрты томік альманаха і збіраўся ў хуткім часе выдаць яго. Аднак цэнзурныя і фінансавыя цяжкасці адсунулі гэты план больш чым на два гады. Каб неяк паправіць становішча, Р. Падбярэскі выдае партрэт Тамаша Зана, ацаніўшы яго вартасць у адзін рубель срэбрам, і, прываблены ганарарамі, наладжвае стасункі з расійскімі часопісамі:

З нядаўняга часу ананімна супрацоўнічаю з расійскімі часопісамі настолькі, наколькі іхняе ўяўленне пра нашу літаратуру, а таксама пра нашу гістарычную мінуўшчыну можна паправіць; дык усе гістарычныя помнікі я б дру-

---

¹ Tomkiewicz S. Przyczynek do biografii Władysława Syrokomli na podstawie autografów // Tygodnik Ilustrowany. 1882. T. 13. № 315. S. 11.

² Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 7815^{IV}. Арк. 101–101 адв. Ліст Р. Падбярэскага да А. Вярыгі-Дароўскага ад 21.07.1847 г.

каваў і ў расійскіх часопісах, пасля змяшчэння іх у “Roczniku”¹.

Што менавіта Р. Падбярэскі друкаваў “ананімна”, нам невядома. Але, верагодна, ён не абмежаваўся трыма артыкуламі ў газеце “Иллюстрация”: “Погляд на Інфлянты і беларускія старажытнасці”, “Беларускае вяселле” і “Горад Барысаў. Гістарычны погляд”².

Мал. К. Жукоўскага да артыкула Р. Падбярэскага “Беларускае вяселле” (“Иллюстрация”, 1846)

Паставіўшы перад сабой задачу знаёміць расійскага чытача з гісторыяй і духоўнай культурай ліцвінаў-беларусаў, публіцыст зусім не турбуецца, што яго могуць абвінаваціць у кампільтаўна-рэфератывым выкладанні матэрыялу: публікацыі, якія ён выкарыстоўвае, – малавядомыя, а то і зусім недаступныя ў Расійскай імперыі. Так, дзеля напісання “Беларускага вяселля” ім перакладаецца-перапрацоўваецца раздзел пра вясельныя песні з кнігі А. Рыпінскага “Беларусь” (Парыж, 1840)³.

Позняй восенню 1847 г. Р. Падбярэскі прыязджае ў Вільню⁴. Тут жыве яго брат Людвік, які, спрабуючы свае сілы ў літаратуры, мае

¹ Тамсама. Арк. 102.

² Иллюстрация. 1847. Т. 5. № 36; Т. 6. № 1; Т. 6. № 22 і 154.

³ А. Рыпінскі ў 1886 г. з жалем пісаў у “Краі”, што П. Шафарык, У. Спасовіч, А. Ельскі, граф Тышкевіч і К.У. Вуйціцкі выкарыстоўвалі яго працу, не называючы крыніцу. Артыкул “Беларускае вяселле” Р. Падбярэскага аўтар “Беларусі”, відавочна, не чытаў.

⁴ Яшчэ ў сярэдзіне 40-х гг. Р. Падбярэскі пісаў А. Шэмешу, што ў Пецяярбурзе не мае аніякіх надзей на будучыню. (Гл.: Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 5199^{IV}. Арк. 66).

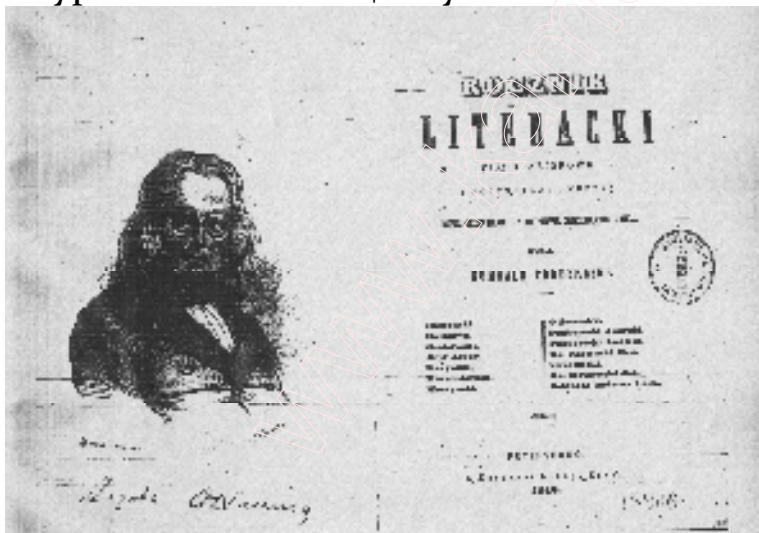

патрэбу ў падтрымцы. Падбярэскія разам пішуць ліст да Ю.І. Крашэўскага. Дзеля Рамуальда гэта яшчэ і нагода паспрабаваць наладзіць амаль канчаткова сапсаваныя стасункі са славутым пісьменнікам. Ён нават знаёміць Ю.І. Крашэўскага са сваімі планамі: “Я буду бавіцца яшчэ колькі тыдняў у Вільні, пасля ў Варшаве, а пад Новы год вярнуся ў Пецяярбург”¹.

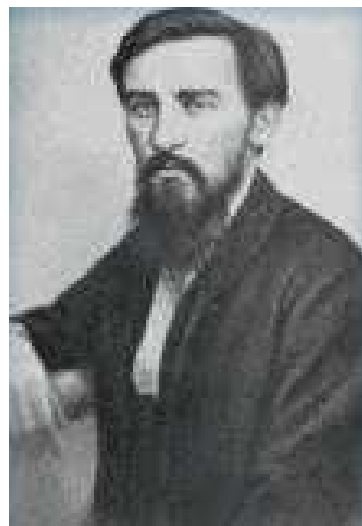
Цікава, што У. Сыракомля, які па справах штогод прыязджаў у Вільню, прагне сустрэцца з Р. Падбярэскім:

Я даведаўся, каханы пане Рамуальдзе, што ты ад зімы жывеш у Вільні, і, будучы там, гарэў жаданнем пазнаёміцца з вамі. Было гэта ў першыя дні снежня. Далі мне ваш адрас у доме францішканскім (Троцкая вуліца). Бягу туды і даведваюся, што вы, уласна, напярэдадні гэтага дня выехалі. <...> Дык прыемнасць асабістага знаёмства ўцякла ад мяне надоўга, бо, уласна, планаванае маё падарожжа ў Вільню адцягваецца, здаецца, да снежня².

Гэты ліст У. Сыракомлі ад 18 чэрвеня 1848 г. сведчыць, што Р. Падбярэскі свой ліст да паэта пісаў, прыехаўшы ўжо на сталае жыхарства ў Вільню. Яшчэ адзін ліст У. Сыракомлі (ужо да Адама Плуга) удакладняе дату прыезду выдаўца: “Р. Падбярэскі з 24 (відаць, мая. – М. Х.) у Вільні. <...> Ён піша, як страшэнна рэжа цензура маючы выйсці неўзабаве IV том “Rocznika”³.

Rocznik Literacki. 1846

Б. Ліманоўскі (Янко Плакань)

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6475^{IV}. Арк. 140 адв. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 14.11.1847 г.

² Tomkiewicz S. Przyczynek do biografii Władysława Syrokomli na podstawie autografów // Tygodnik Ilustrowany. 1882. T. 13. № 314. S. 28.

³ Рукапісны аддзел Нацыянальнай б-кі ў Варшаве. Рук. 2915. Арк. 257 адв. Ліст У. Сыракомлі да А. Плуга ад 15.06.1848 г.

Не знайшоўшы магчымасці працаваць у Пецярбурзе, Р. Падбярэскі вяртаецца на Бацькаўшчыну, каб выкарыстоўваючы набытыя выдавецкія і рэдактарскія здольнасці, узначаліць літаратурна-грамадскі рух у краі. Ён, не адкладваючы, спрабуе правесці праз цензурныя рагаткі альманах і адначасова клапаціцца пра “Pamiętnik Naukowo-Literacki”. Але толькі ў кастрычніку 1848 г. атрымлівае дазвол на выданне: 17 – “Rocznika”, а 30 – “Pamiętnika”¹. За лічаныя тыдні Р. Падбярэскі наладжвае кантакты амаль з усімі мясцовымі літаратарамі. Ён заклікае іх да супрацоўніцтва. Як успрынялі ягоную працу землякі, найлепш сведчаць прозвішчы аўтараў чацвёртага тому альманаха і першых нумароў часопіса, а таксама лісты да яго:

Ты адзін мяне зразумеў, ставячы побач (як цень каля святла) з Адынцом. Так! Быць Адынцом у нязмушанай лёгкасці паэзіі, быць табою ў прастаце, у валоданні, панаванні над моваю – гэта мэта маёй гордасці. Яго пераклады, а твае казкі – гэта жывы довад усемагутнасці нашае мовы, гэта ўзор, якога, маю надзею, хоць перад смерцю дасягну ці то ва ўласных творах, ці то ў перакладах, бо, зрэшты, так тлумачыць, як мы, мы з табою перакладаем, – гэта арыгінальная праца. Дзякую табе за бацькоўскія клопаты ў ратаванні маіх вершаў ад зубоў цензуры².

---

¹ Цікава, што В. Каратынскі ў артыкуле “Зоф’я Кліманская” (Tygodnik Ilustrowany. 1871. № 158) ажыўленне літаратурна-грамадскага руху на Літве і Беларусі звязвае з дзейнасцю “Gwiazdy” Зянона Фіша. Менавіта кіеўскі альманах падказваў З. Кліманскай ідэю выступіць з “звонам на глухіх” – заснаваць часопіс у Вільні. Р. Падбярэскі, па словах В. Каратынскага, быў адно намінальным рэдактарам. Праўда, В. Каратынскі адначасна гаворыць і пра важную ролю, якую адыграў Р. Падбярэскі ў абуджэнні грамадскае думкі: “Прыкметны, спрытны, з добрай французскай мовай, запазнаны з жыццём салонаў, вядомы ўжо выданнямі зборнікаў без колеру і мэты, званымі “Rocznikiem Literackim”, ён быў незаменным дзеля распаўсюджвання новага часопіса там, дзе хацелі ўчыніць браджэнне ў розумах. Чалавек гэта быў даволі пасрэдны, але сэрца меў цёплае і пачцівае; надзвычай вылучаўся перайманнем думак тых, каму давяраў, і не хаваў гэтага, бо сам друкаваў ліст Зоф’і з Бжазоўкі, у якім пісала: «Сёння выдавец *Rocznika Literackiego* сам смяецца са свае чужаземшчыны і пакорліва ўзяўся за новую працу». З. Кліманская дала рэдактару “Pamiętnika Naukowo-Literackiego” 8000 злотых на выдавецкія выдаткі, стала безганарарнаю аўтаркаю часопіса, заплаціла, як і ўсе іншыя, 40 злотых за падпіску – і нарадзіўся “Pamiętnik”.

² Tomkiewicz S. Przyczynek do biografii Władysława Syrokomli // Tygodnik Ilustrowany. 1882. Т. 13. № 316. S. 28. (Ліст У. Сыракомлі да Р. Падбярэскага ад 11.11.1848 г.).

У сваёй захопленасці Р. Падбярэскім У. Сыракомля, трэба думаць, не быў адзінокі. І вылівалася гэта не толькі ў духоўную, але і ў матэрыяльную падтрымку.

Пэўнае месца ў дзейнасці Р. Падбярэскага віленскага перыяду займае і спроба напісання мастацкага твора, у якім ён збіраўся адлюстраванне сваё разуменне адносінаў неардынарнае асобы і натоўпу. Праўда, і ў гэтым выпадку ён палічыў за лепшае выкарыстаць чужое, але блізкае яму, адпаведнае яго тагачаснаму становішчу ў грамадстве. Дзеля гэтага Р. Падбярэскі пераклаў славетную аповесць Адэльберта Шамісо (1781–1838) “Неверагодная гісторыя Петэра Шлеміля” (1813), назваўшы яе “Прыгоды чалавека, які прадаў свой ценё. Фантастычна-каліфарнійская аповесць. Задума з нямецкае”. Характэрна, што праца над перакладам аповесці А. Шамісо выклікана, як ён сам тлумачыць, унутранай запатрабаванасцю:

Пэўныя абставіны, якія выніклі з выключнага становішча ў свеце і якія адпавядалі думкам, пачуццям і акалічнасцям героя ў пэўны перыяд майго жыцця, былі прычынаю звароту да зместу гэтага твора. Да таго ж бачу ў ёй няшмат рэчаў неразгаданых. Страта дарагіх асобаў, туга па сваіх², кранулі чуліваю частку сэрца... Дык, калі ласка, прашу не бачыць тут адно паэзію, не ба-

---

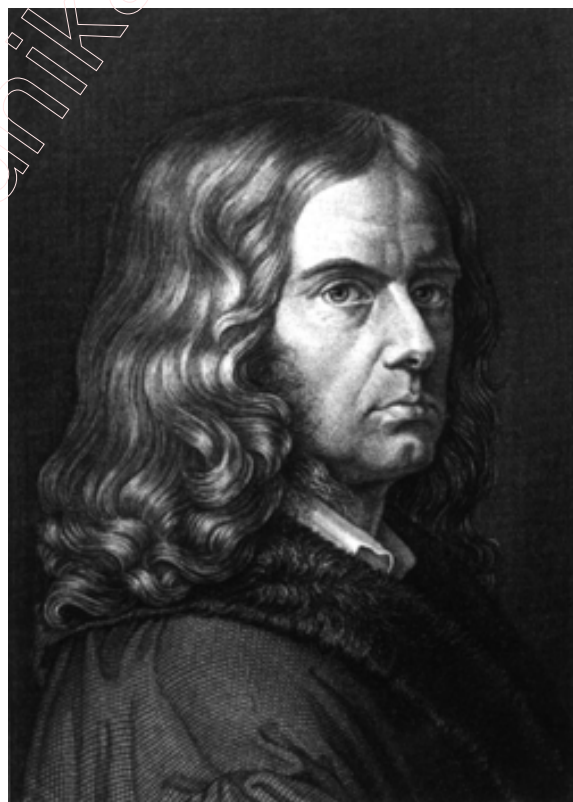
¹ Р. Падбярэскі мог дзеля свае працы выкарыстаць не толькі нямецкамоўны арыгінал, але таксама і пераклад твора на рускую мову (выйшаў у 1841 г.). Пераклад Р. Падбярэскага вызначаецца дакладнасцю, аднак ёсць і пэўныя адступленні ад арыгіналу. Так, асобныя героі атрымалі ў перакладчыка іншыя імёны (напр., Томас Джон стаў у яго банкірам Собкам). Назвы асобных рэчаў, якія паходзяць з нямецкага фальклору, Р. Падбярэскі замяніў на іх славянскія адпаведнікі: “*die ächte Springwurzel, die Alraunwurzel, Wechselfennige, Raubtaler, das Tellertuch von Rolands Knappen, ein Galgenmännlein zu beliebigem Preis; doch, das wird wohl nichts für Sie sein: besser, Fortunati Wünschhütlein, neu und haltbar wieder restauriert; auch ein Glücksseckel, wie der seine gewesen*” стала ў яго: “*Kwiat Paproci, Rozryw-Ziele, Czapkę-Niewidzialną, Kobierzec-Latawiec, Bóty-Chodaki, Pałki z Kobiółki, Obrusek z Obiadem, Wieczno-trwały-Dukat, ale co od wszystkiego lepsza, to Niewyczerpana Kiesę*”. Цікава, што А. Шамісо для французскага перакладчыка наступным чынам тлумачыў, што такое *разрыў-трава*: “Яна адчыняе ўсе дзверы і адмыкае замкі. Яе ведае чорны дзяцел, які ўе сабе гняздо ў дупле дрэў; калі ён адляціць, трэба заткнуць дзірку. Дык ён прынясе траву, каб трапіць у сваё гняздо. Цяпер трэба яго злавіць і забраць траву”. Р. Падбярэскі, відавочна, не ведаючы тлумачэння А. Шамісо, выкарыстаў дзеля каментара “Шляхціца Завальню” Я. Баршчэўскага: “Гэтая трава вядомая па паданнях нашага люду, перадусім, на Беларусі; яна ўздзейнічае на жалеза, сярод іншага крушыць замкі і кайданы вязьняў”.

² Відавочна, гаворка пра бацькоў і родных Р. Падбярэскага.

чыць тут прости твор, напісаны дзеля баўлення дзяцей. На самым пачатку мы сустракаем карціну як бядняк, сутыкнуўшыся з багатыром, траціць сваю індывідуальнасць, а з часам можа цалкам пазбавіцца асабістай годнасці, прадаючы адну з асноўных чалавечых вартасцяў. Сумленны чалавек, з сэрцам, прасякнутым любоўю да людзей, становіцца неразумным балванам, траціць самастойнасць думкі і характару, з самабытнай істоты, поўнай духу і запалу, становіцца пасіўнай машынай. Усяму, што жыве і што не жыве, а існуе пад сонцам, Бог даў цень – уласцівасць, без якое не можа абысціся аніводзін прадмет у прыродзе. Хто яго траціць, хто ад яго адмовіцца ці пасвеціць іншаму, губляе сваю індывідуальнасць, губляе права, якое атрымаў разам з усімі стварэннямі на зямлі. Паэт у пачуццёвай карціне паказвае, да чаго даводзіць чалавека адмаўленне ад аднаго з найдрабнейшых атрыбутаў чалавечае прыроды – што ў свеце фізічным тое самае, як і ў духоўным... Пасля ззнаных пакутаў адрачэння герой пачынае жыць ціха, сціпла, незалежна і далёка ад людзей. Сумны вопыт вучыць яго, што апладысменты і прыхільнасць натоўпу вельмі рэдка бываюць узнагародаю таленту, заслугі і сапраўднае, хоць няўнае цноты, што зброд захапляецца часта, а хутчэй заўсёды толькі вонкавым выглядам цноты, толькі ценом¹.

Зоф'я Кліманская (1819–1870)

Адальберт Шаміко (1781–1838)

У студзені–лютым 1849 г. выйшаў з друку даўно абяцаны чацвёрты томік альманаха. Рэформа амаль не закрнула яго змест – усё

¹ Przygody człowieka, co sprzedał swój cień. Powieść fantastyczna. (Myśl z niemieckiego). Wilno 1850].

такія ж, як і раней, вершы і проза¹. Пра рэформу сведчыла хіба што “Прадмова”, дзе Р. Падбярэскі заявіў, што свядома ідзе на разрыў з “аўтарытэтамі”, закідаючы ім, што яны не па-братэрску адносіліся да яго: дасылалі з твораў урыўкі, па якіх цяжка меркаваць пра цэлае. Таксама рэдактар аб’яўляў рашучую вайну “празмерным і запляснелым замілаванням роднага”². “Rocznik” меўся стаць органам новага пакалення пісьменнікаў, якое рвала з “мёртваю мінуўшчынаю” і думала згодна з духам эпохі. Дасталося ад яго і друкарам: на думку Р. Падбярэскага, яны думалі пра прыбытак, а не пра агульнана-роднае дабро. Дык цяпер павышаецца значэнне рэдактара-выдаўца, “бо мецанатаў на Літве няма”³.

“Pamiętnik Naukowo-Literacki”

Адказ З. Кліманскае Ю.І. Крашэўскаму

Падобная заява не магла застацца без адказу пакрыўджаных

¹ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6475^{IV}. Арк. 143. Ліст Р. Падбярэскага да Ю.І. Крашэўскага ад 10.02.1849 г.

² Rocznik Literacki. 1849. T. IV. S. XXII.

³ Ibidem.

“аўтарытэтаў”, тым больш, што гэта ўжо другое (першае – кіеўская “Gwiazda”) выданне адважылася выступіць супраць іх. З’едлівую рэцэнзію на старонках “Tygodnika Petersburskiego” апублікаваў Ю.І. Крашэўскі¹. Крытычны пафас яго артыкула не зусім карэктны: ухапіўшыся за слабыя вершы Камілы Нарбут, ён спрабуе зганьбіць цалкам усё выданне. Якраз на гэта і звярнула ўвагу ў адказе Ю.І. Крашэўскаму Зоф’я Кліманская².

Узаемаадносіны былых прыхільцаў яшчэ болей пагоршыліся; і тая трагедыя, што здарылася з Р. Падбярэскім у 1850–1851 гг., у пэўнай ступені справакавана Ю.І. Крашэўскім. Гэта адназначна можна сцвердзіць, пазнаёміўшыся з ліставаннем паэта з А. Завадскім, віленскім друкаром, у якога і Ю.І. Крашэўскі, і Р. Падбярэскі выдавалі свае часопісы. Ю.І. Крашэўскі, убачыўшы, што “Pamiętnik Naukowo-Literacki” выйграе ў спаборніцтве за падпісчыкаў з яго “Athenaeum”, выкарыстоўвае ўсе дазволеныя і недазволеныя метады, каб “зваліць” праціўніка. Перш-наперш ён пераконвае Адама Завадскага ў недобрасумленнасці Р. Падбярэскага:

Том VI Падбярэскага³ забавіў мяне; артыкул пра мяне досыць дурны і добра злы. Ён дасць яму больш непрыяцеляў, чым апладысmentaў. Проста блазан. <...> Я шчыра здзівіўся, што ты звязаўся з Падбярэскім, які з Масквы, дзе быў камісіянерам у суконнай лаўцы, з’ехаў, выпрасіўшы сабе разлік і аддзячыўшы за яго найагіднешым чынам. З Пецярбурга ўцёк, пакінуўшы Эйнерлінгам сваю пісаніну і забіўшы Заблоцкага, у якога ўкраў грошы, а той з жалю памёр, бо не меў за што вярнуцца ў край. Маю на гэта лісты Заблоцкага, які праклінаў яго, бядак. Довады гэтага броду ў маіх руках. Таксама развітаецца і з вамі ў Вільні⁴.

Наколькі дзейсным быў гэты ліст, сведчаць падзеі, што разыграліся ў Вільні напрыканцы 1850 г. “Паўтара года назад Падбярэскі звярнуўся да Завадскага, даў 100 руб. ср. і заявіў, што будзе выдаваць уласным коштам “Pamiętnik”. Спачатку плаціў, пасля перастаў, урэшце Завадскі арыштаваў наклад і прадаў яго, каб атрымаць яму належнае. Загневаны Падбярэскі выехаў у Варшаву. <...> На выпадак

¹ Tygodnik Petersburski. 1849. № 24.

² Efekt hubinskaże krytyki. List do wydawcy // Gwiazda. 1849. (Гэты артыкул у 1850 г. Р. Падбярэскі выдаў асобнаю брашураю: List Zofii z Brzozówki do Benedykta Dolegi. Z powodu krytyki p. Kraszewskiego na “Rocznik Literacki”).

³ Гаворка пра “Pamiętnik Naukowo-literacki”.

⁴ Turkowski T. Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. T. III. Wilno, 1937. S. 164.

публічнага канфлікту з Падбярэскім Завадскі просіць Крашэўскага дапамогі пярком. Сам жа мае намер прыватна паінфармаваць Варшаву пра Падбярэскага”¹.

Паспрабаваў Ю.І. Крашэўскі паўплываць і на тых віленскіх паэтаў, хто друкаваўся ў яго “Athenaeum”. Асабліва добра атрымалася з У. Сыракомлем, які напачатку надзвычай паважаў Р. Падбярэскага, а пасля з намовы Ю.І. Крашэўскага рэзка перамяніў сваю думку пра яго. Напрыклад, у лісце да А. Плуга ён пісаў:

Гэты п. рэдактар <...> чалавек прагрэсіўных поглядаў, чалавек, што любіць чалавецтва, хоча на карысць чалавецтву выцягнуць усе нашыя маладыя пісьменніцкія экстраты. Дапамагай яму, і будзе карысць і дзеля нас, і дзеля літаратуры, і дзеля чалавецтва, і дзеля рэдактарскае касы”².

Але пасля паездкі У. Сыракомлі ў Губін да Ю.І. Крашэўскага летам 1850 г. вясковы лірнік піша зусім іншае:

З Падбярэскім парваў канчаткова; парваў бы значна раней (бо ацаніць такога чалавека лёгка), калі б паны не папракалі яго, што шыў боты і прадаваў сукно, бо гэта ўсё ж не загана і не перашкода, каб працаваць у літаратуры. Згадваючы такога мінулага не крыўдзіць Падбярэскага, а крыўдзіць шаўцоў і гандляроў, у якіх болей сумлення, чым яго мае рэдактар “Pamiętnika Naukowo-Literackiego”³.

Тое ж і ў лісце да Адама Плуга:

Я чуў пра Падбярэскага, што ён быў арыштаваны за нейкія любоўныя інтрыгі ў Варшаве; што да нашых асабістых стасункаў, дык іх не існуе. Нядобры, нетактоўны, няварты даверу – ён без мяне, і я без яго выдатна абыдземся. <...> Крашэўскі – гэта чалавек прыстойных прынцыпаў. Падбярэскі псуе яму імя і славу не пярком, бо гэтая зброя не страшная ў руках п. Рамуальда і яго бліжэйшых сяброў, а ўшчыплівымі словамі, якія шчодро раскідае ў дамах Вільні ды Варшавы⁴.

“Дапамог” У. Сыракомлю змяніць думку пра Р. Падбярэскага змест “Pamiętnika”. Не зрэфармаваўшы чацвёрты томік “Rocznika”,

---

¹ Turkowski T. Materjały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. T. III. S. 168.

² Рукапісны аддзел Нацыянальнай б-кі ў Варшаве. Рук. 2915. Арк. 284–284 адв. Ліст У. Сыракомлі да А. Плуга.

³ Рукапісны аддзел Ягелонскай б-кі ў Кракаве. Рук. 6480^{IV}. Арк. 22 адв. Ліст У. Сыракомлі да Ю.І. Крашэўскага ад 10.01.1851 г.

⁴ Рукапісны аддзел Нацыянальнай б-кі ў Варшаве. Рук. 2915. Арк. 294. Ліст У. Сыракомлі да А. Плуга ад 15.02.1851 г.

Р. Падбярэскі падаў чытачу “Раміётнік” у зусім іншым выглядзе. Замест слабых (у большасці) вершаў і невыразных праявічых твораў альманаха ў новым выданні цэнтральнае месца заняла публіцыстыка. Гэта стала магчыма пасля таго, як у Кіеве перастала выходзіць “Gwiazda” і яе публіцыстам прыдаўся новы віленскі часопіс.

Асабліва вострымі і палемічнымі сталі артыкулы “Раміётніка”, калі Р. Падбярэскі надрукаваў у трэцім сшытку першага тома “Ліст выдаўца “Раміётніка” да Альберта Грыфа”. (Па-сутнасці, пераклад “Агляду расійскае літаратуры за 1847 год” В. Бялінскага.) Развіваючы традыцыі “Gwiazdy”, дзе яшчэ раней пачалася дыскусія пра романтичную літаратуру з выкарыстаннем артыкулаў расійскага крытыка, Р. Падбярэскі паспрабаваў перанесці ідэі “натуральнае школы” на польскамоўную літаратуру. Аднак ні “гвяздаўцам”, ні рэдактару “Раміётніка” не ўдалося знайсці ў сваёй літаратуры прыкладаў, як знайшоў В. Бялінскі ў расійскай, каб паказаць пісьменнікам узор, годны наслідавання². Для польскамоўных пісьменнікаў кансерватыўнага накірунку думка В. Бялінскага, што мастацтва павінна служыць грамадскім справам, была надзвычай крамольнаю. У. Сыракомля, хоць і не належаў да іх ліку, у гэтым моманце салідарызаваўся з імі. Ён, спрабуючы паўплываць на Р. Падбярэскага (каб той змяніў накірунак “Раміётніка”), піша да яго запіску з просьбаю надрукаваць артыкул “Думкі пра напісанне гісторыі вайсковага майстэрства ў палякаў”, а таксама больш звяртаць увагу на гісторыю народа³. Апрача таго, ён не можа прыняць крыклівы тон “гвяздаўцаў”.

Я хачу паспавядацца перад табою, чаму не належу да кола, што фігуруе ў “Gwiazdzie”, “Wiążce”, чаму парваў з “Раміётнікіем”. Не лічы мяне педантам, я паднімуся на ўсе братэрскія заклікі. Можа сам калі-небудзь паклічу да часопіса, толькі хачу менш шуму, а больш развагі. Калі б ты ведаў, колькі вэрхалу, колькі ганенняў быў прычынаю той экстрат ідэі – “Цудоўны капялюш”. Мой Божа! Ці ж гэта настолькі добрая справа, каб дзеля яе станавіцца пакутнікам?⁴

---

¹ Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. № 3. S. 149–158.

² Inglot M. Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832–1851. S. 302.

³ Tomkiewicz S. Przyczynek do biografii Władysława Syrokomli na podstawie autografów // Tygodnik Ilustrowany. 1882. Т. 13. № 319.

⁴ Рукапісны аддзел Нацыянальнай б-кі ў Варшаве. Рук. 2915. Арк. 295. Ліст У. Сыракомлі да А. Плуга ад 15.02.1851 г.

Помнік на магіле Р. Падбярэскага ў Архангельску. (Przyjaciel Domowy. 1875. Nr 13)

Р. Падбярэскі, як вядома, не прыняў прапанову У. Сыракомлі, што прыспешыла пагаршэнне адносінаў між імі. Падобнае адбылося і ва ўзаемадачыненьнях рэдактара-выдаўца з некаторымі іншымі

віленскімі аўтарамі. Напрыклад, у апошніх сшытках другога тому няма вершаў Антона Эдварда Адынца (друкаваўся пад псеўданімам Інакенці Старушкевіч): Ігнат Галавінскі ў лісце з Пецярбурга заклікаў яго і І. Ходзьку адмовіцца ад супрацоўніцтва з Р. Падбярэскім.

Усё гэта падштурхнула Р. Падбярэскага (вядома, галоўнаю прычынаю была адмова А. Завадскага, хоць у Вільні існавала некалькі друкарняў) на пераезд у Варшаву, дзе ў пачатку 1851 г. Унгер пачаў друкаваць сёмы сшытак часопіса¹. І, відаць, Р. Падбярэскі працягваў бы сваю літаратурна-выдавецкую дзейнасць у сталіцы Цэсарства, калі б не паліцэйскія рэпрэсіі ў снежні 1850 г.

Арыштаваны яшчэ ў 1847 г. эмісар Польскага Дэмакратычнага Таварыства Вялічка паведаміў, што ў часе свайго побыту ў Парыжы ён чуў пра існаванне на Літве нейкае таёмнае літаратурнае суполкі ды пра яе сувязі з эміграцыяю. Улады ўзмацнілі нагляд за віленскімі літаратарамі². Выезд Р. Падбярэскага ў Варшаву быў ўспрыняты як пацвярджэнне словаў арыштаванага эмісара. Узнікла мажлівасць адным ходам расправіцца з нелаяльным да рэжыму літаратурным рухам, што і было выканана ў студзені–маі 1851 г.

Р. Падбярэскі і яго супрацоўнікі С. Кліманская, Э. Жалігоўскі і У. Палюбінскі па загаду цара Мікалая I высланы ў аддаленыя губерні Расійскае імперыі³. Вырок гучаў: “за падазронае ў вачах урада выданне “Pamiętnika Naukowo-Literackiego”, бо пры разглядзе гэтага

---

¹ Inglot M. Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832–1851. S. 320.

² Пра гэта гл.: Fajnhauz D. Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846–1848. Warszawa, 1965. S. 338–340; яго ж: Walka o postęp społeczny w publicystyce Wileńskiej w połowie XIX w. // Rocznik Białostocki. T. IV. 1966. S. 36–39.

³ Вось як сам Р. Падбярэскі апавядае пра гэта: “Выпадак са мною няхай будзе навукаю, што нават самае дакладнае выкананне загадаў цэнзуры яшчэ не абараняе выдаўца. VII сшытак майго “Pamiętnika”, выданы ў Варшаве пасля дазволу цэнзуры і віленскае і варшаўскае, быў канфіскаваны, а з ім і ўсё маё на гэтай зямлі. Бо як узялі мяне на вуліцы ў Варшаве ў цытадэль, дзе чатыры месяцы выседзеў у фракі і капелюшы, гэтак і выкінулі мяне на вуліцу ў Архангельску, у краі бураў, марозаў, сярод самаедаў, без аніякіх сродкаў да жыцця, бо мая аснова – адно праца літарацкая. Смутны гэта край, куды лёс мяне загнаў, бо апрача поўнага адарвання ад інтэлектуальнага свету ўсе мае дасягненні мінулых гадоў не могуць тут забяспечыць мне першых патрэбаў жыцця. Тут трэба быць альбо рыбаловам, альбо стральцом мядзведзяў, альбо гандлярком траскою, да чаго я не маю аніякіх здольнасцяў” (Ліст да Р. Сабанскае // Przegląd Polski. 1880–1881. T. 59. Z. IX. S. 438).

часопіса выкрыты дрэнныя намеры выдаўца”. У чэрвені 1851 г. Р. Падбярэскага прывезлі ў Архангельск¹. Тут два гады ён працаваў на пасадзе надзорцы ўрадавай друкарні, але ў лістарадзе 1853 г. цывільны губернатар у сувязі з вайной з Англіяй звярнуўся да ваеннага губернатара з прапановаю зваліць Р. Падбярэскага з дзяржаўнае службы². Ваенны губернатар падрымаў прапанову: ссыльнага звалілі, а з тае прычыны, што яго сродкаў будзе недастаткова, каб жыць у губернскім горадзе, накіравалі ў глыб губерні – на колькі сотняў вёрст на ўсход у павятовы горад Пінега. Жыццё ў гэтай мясцовасці давяло выгнанца да вар’яцтва. Тым часам сваякі Р. Падбярэскага дабіліся амністыі для яго (гэта здарылася з выпадку каранацыі Аляксандра II): у верасні 1856 г. міністр унутраных спраў паведаміў пра амністыю Р. Падбярэскага архангельскаму губернатару. Сасланага прывезлі ў губернскі шпіталь, дзе Р. Падбярэскі 10 кастрычніка³

---

¹ Побыт Р. Падбярэскага ў ссылцы падрабязна апісаў Баляслаў Ліманаўскі (псеўданім: Янко Плакань) (1835–1935), вядомы сацыялістычны дзеяч, гісторык і сацыёлаг, які за арганізацыю патрыятычнай маніфістацыі ў Вільні ў 1861 г. быў высланы ў Архангельскую губерню. На жаль, ягоныя ўспаміны з выгнання, апублікаваныя ў газеце “Dziennik Lwowski” (1871) адшукаць не ўдалося. У пазнейшых “Pamiętnikach” Б. Ліманаўскі паведамляе, як ён, працуючы ў губернскай управе ў Архангельску, змог пазнаёміцца з архіўнай справай Р. Падбярэскага, а таксама распытаць людзей, якія яго ведалі. Гэта і стала асноваю публікацыі ў “Dzienniku Lwowskim”, а таксама артыкула ў газеце “Przyjacieli Domowy” (1875). (Гл.: Bolesław Limanowski. Pamiętniki (1835–1870). Warszawa 1957. S. 337.

² Г. Каханоўскі на падставе матэрыялаў Дзяржархіва Архангельскае вобласці пра апошнія гады жыцця Р. Падбярэскага апавядае крыху інакш: 31 мая 1851 г. віленскі выдавец быў асуджаны на “бестэрміновую ссылку пад нагляд паліцыі” і адпраўлены ў Архангельск. Спачатку ён працаваў памочнікам рэдактара “Архангельских губернских ведомостей”, а пазней яго адправілі ў Шэнкурск, што на рэчцы Вага, левым прытоку Паўночнай Дзвіны. 25 сакавіка 1854 г. Р. Падбярэскага адаслалі яшчэ далей – у Пінегу. Ад непасільнай працы і кепскага харчавання з снежня 1854 г. ён звар’яцеў і яго адправілі назад у Архангельск, дзе змясцілі ў “заведение общественного присмотра” (Каханоўскі Г. А., Малаш Л. А., Цвірка К. А. Беларуская фалькларыстыка. С. 71).

³ Толькі ў кнізе “Пачынальнікі” (1977) Г. Кісялёў падаў дакладную дату смерці Р. Падбярэскага. Аднак у большасці польскіх энцыклапедый і сэння можам прачытаць даўнюю інфармацыю, запазычаную, відавочна, з “Encyklopedji Powszechnej”, дзе F. M. Sabieszczanski пісаў у 1865 г. пра Р. Падбярэскага: “zmarły przed paru laty”, г. зн., памёр каля 1863 г. (Encyklopedyja powszechna. Tom 20. Warszawa. Nakład, druk i własność S. Orgelbranda. 1865. S. 888–889).

(паводле старога стылю) і памёр. Пахавалі яго на евангеліцка-ката-ліцкіх могілках. Інжынер Антоні Васілеўскі сваім коштам паставіў на магіле мармуровы помнік з пазалочаным крыжам наверху і польскім надпісам: “Romuald Podbereski † 10 Paz. 1856”¹.

Рамуальд Падбярэскі быў адной з цэнтральных фігураў у літаратурна-грамадскім жыцці краю 40-х гг. XIX ст. Свае здольнасці ён скіраваў на ніву прафесійнай польскамоўнай літаратуры краю, разлічваючы заняць у ёй прыкметнае месца. Дзеля гэтага ён выкарыстоўвае сваю энергію і спрыт у тых яе галінах, якія менш за ўсё былі апрацаваныя. З прычыны адсутнасці прафесіянальных рэдактараў-выдаўцоў Р. Падбярэскі спрабуе свае сілы на гэтым полі дзейнасці. У асяроддзі беларускай інтэлігенцыі ў Пецярбурзе, якое ён абуджае да больш актыўных дзеянняў, найбольш поўна раскрыўся яго талент. Гэта, у першую чаргу, нарыс новай беларускай літаратуры “Беларусь і Ян Баршчэўскі”. Дадзеныя ім характарыстыкі асобным з’явам грамадскага і літаратурнага жыцця вызначаюцца дакладнасцю і лаканічнасцю. Каб быць народным, каб служыць народу – трэба пісаць для гэтага нараду і на мове гэтага народа. Гэтыя словы крытыка можна лічыць сапраўдным кутнім каменем новага беларускага літаратуразнаўства, новай беларускай паэзіі і прозы.

---

¹ Janko Płakań. Kilka słów o pracy organicznej i Romualdzie Podbereskim // Przyjaciel Domowy. 1875. R. 25. Nr 13. S. 99–101. Малюнак помніка на магіле Р. Падбярэскага, зроблены, відаць, самім Б. Ліmanoўскім.

НАПІСАНАЕ – ЗАСТАНЕЦЦА

(Нарысы, артыкулы, лісты)

www.kamunikat.org

БЕЛАРУСЬ І ЯН БАРШЧЭЎСКІ¹

“Што ж траціць на тым грамадства, калі кожны прамаўляе, так, як адчувае, як перакананы?.. Ці не шляхетней, каб крытык выказваў уласныя думкі, а не гаварыў тое, у што сам не верыць?..”

Жэгота Кастравец. Пра крытыку¹

На Беларусі, якую дагэтуль лічылі глухім краем, з некаторага часу выразна назіраецца незвычайны інтэлектуальны рух. Заўважаем яго ў фактах, што выяўляюцца ў літаратуры, а яшчэ больш у жывой цікавасці, якую сама літаратура пачынае выклікаць у хатнім жыцці грамадзян, ажыўляць іх будзённыя размовы. Бо разумовае жыццё праяўляецца не ў адных толькі кніжках. Наадварот, здароўца эпохі, калі кніжкі з’яўляюцца толькі самым слабым адлюстраваннем грамадскай думкі. Гісторыя захавала не адзін успамін пра гэта. Літаратура ў Беларусі пачынае быць мілай забавай абодвух полаў – гэта ўжо немалы поступ! Гэтая забава, робячыся ўсё больш паўсюднай, з часам ад твораў лёгкіх, выключна белетрыстычных, прайдзе да больш сур’ёзных, і разумовыя заняткі ператворацца ў надзённы хлеб. Дастаткова пабываць у дамах заможнейшых інфлянцкіх² грамадзян, у Полацкім і Віцебскім паветах, каб пераканацца ў справядлівасці гэтага. З больш асвечаных дамоў, дзе дамы атрымалі лепшае выхаванне, дзякуючы аўтару “Крытыкі і літаратуры”³, выгнаны французскія раманы – нават не шукаюць славы ў шчабятанні па-французску, хоць гэтай мовай нярэдка валодаюць дасканала. Маці з руплівасцю, вартага найбольшага пакланення, займаюцца навучаннем дзяцей перш за ўсё роднай мове. Можна сказаць, што падвойным шчыраваннем стараюцца сцерці памяць не надта слаўнай мінуўшчыны і занядбанна бліжэйшых інтарэсаў. Рэакцыя на аб-

скурантызм Альвара⁴ і на заганы, у якіх дагэтуль папракалі Беларусь, выразная.

У гэтай жаданай перамене я пераканаўся сам падчас чатырох-месячнае паездкі ў мінулым годзе⁵ і падрабязней свае ўражанні выказаў у тых з маіх “Лістоў пра Беларусь”, якія прызначыў у “Tygodnik Petersburski”⁶. Уражаны паэтычным багаццем краіны і народа, які ў такой высокай ступені развіў песенны элемент, у такой велізарнай колькасці самых разнастайных песень, вярнуўшыся ў сталіцу, я з большай пільнасцю пачаў прыглядацца да ўсяго, што было звязана з тым краем. Хутка даставіў мне новы аб’ект знаёмы ўжо некалькі гадоў выдавец “Niezabudki”⁷ п. Ян Баршчэўскі, чалавек, які глыбока разумее свой край у яго паэтычных праявах і сваімі фантастычнымі апавяданнямі, заснаванымі на паданнях беларускага простага народа, пачынае заслугоўваць агульную ўвагу і займаць зусім выключнае месца ў шэрагу пісьменнікаў, што з’явіліся там у апошні час.

І ў мінулыя часы Беларусь мела сваіх разумовых прадстаўнікоў, калі так можна назваць няздольных прыхільнікаў вялікіх узораў класіцызму. Аднак тыя пісьменнікі, падхопленыя вірам заходніх ідэй, драбнеючы ў пераймальніцтве, не развівалі ўласнага духу, не ткалі канвы з саміх сябе, а слепа трымаючыся славытых узораў, ніколі не выказвалі народнага духу, бо самі яго не мелі і не разумелі. У іх творах не адлюстроўвалася ані мясцовасць, ані дух краю. Былі гэта хутчэй хлапечыя практыкаванні, пасшываныя з лахманоў французскага класіцызму стараннай працай выхаванцаў знакамітага Альвара!

Сярод іншых некалькіх імён увайшло ў гісторыю польскае бібліяграфіі.

Францішак Багамалец⁸, езуіт, аўтар камедыі, прадаўжальнік шкалярскіх дыялогаў, што доўга трымаліся на сцэне езуіцкіх тэатраў. У гэтых творах свет паказваўся нейкім дзіўным, я б сказаў, палавінчатым, бо прызначаныя для кляштарных тэатраў камедыі не мелі асоб жаночага полу. Галоўнай іх думкай было высмеяць уплыў чужаземцаў на краіну, асабліва на паноў, што ўводзілі ў свае дамы французскія моды, французскіх кухараў, французскіх гувернёраў, якія маглі псаваць асновы рэлігіі і пашыраць вальтэр’янства.

Мусніцкі⁹, езуіт, аўтар славутае паэмы “Палтава”, пісаў таксама песні, оды, нарэшце, камедыі і нават трагедыі, як “Смерць Цыцэрона”, “Смерць Клеменса-пакутніка”, у якой трыумф рэлігіі і г. д. І яго

манаскія вырабы, прызначаныя для духоўных школ, мелі той самы дух і тую ж мэту, што і Багамольцавы, хоць з меншай дозай досціпу.

Мігановіч¹⁰, езуіт, сухі перакладчык трагедыі Еўрыпіда¹¹ “Арэст”.

Францішак Дыянізы Князьнін¹², вядомы панегірыст пры двары кн. Ад[ама] Ч[артарыскага]¹³, сумленная, летуценная душа, знясіленая, як і Карпінскі¹⁴, ад нягод на панскіх дварах, дзе чалавек з больш-менш паэтычнай душой дачакаецца толькі прыніжэння. Аб тым, што Князьнін быў паэтам у душы, сведчыць дэталёва яго біяграфія: ён закахаўся ў князеўну і нядаўна п. Аляксандр Гроза¹⁵ пацвердзіў гэта ў цудоўнай сваёй фантазіі; з вядомых твораў яго мы, нягледзячы на намаганні эстэтыкаў, не маглі ў гэтым пераканацца.

У навейшы час Ян Аношка¹⁶ быў найбліжэй да народнага духу; уносіў нямала свайго, як паказваюць вершыкі, якія – я няраз гэта чуў – паўтараюць на Беларусі. Быў гэта чалавек з сапраўдным паэтычным талентам; але, збіты з дарогі няўдачамі, убога і заўчасна скончыў жыццё недзе ў карчме восем год таму¹⁷. Вандруючы бязмэтна ад парога да парога, ён дайшоў да таго, што пісаў панегірыкі, дзе яго добра прымалі і з’едлівыя сатыры, дзе з ім не банкетавалі. Вядомая ў вуснай перадачы яго “Сатыра пра гарэлку”, пачатак якое такі:

П’ём, быццам запоем пажары тушым,
П’ём перад забавай і потым глушым,
П’ём, калі жэнімся і шлюб касуем,
П’ём мірным часам і ў час мардасую;
П’е люд нешчаслівы, як дужа заўбожыць,
П’е плябан, каб колькасць вернікаў памножыць і г. д.

Або:

Не квокча певень сыты, маўчыць індык тлусты,
Бо зараз і ў плябані, і ў касцёле пуста і г. д.

Умеў ён таксама расчуліцца, і вось тады якраз і відаць, што ён паэт; напрыклад, у гэтай песеньцы, з якой прывяду толькі пачатак:

Тут, дзе плач птушыных дзетак,
Дзе бруіць крыніца,
Стогне лютня – смутак гэтак
Я змушаю ліцца і г. д.¹¹

Увогуле ён нагадвае Карпінскага, а вясёлымі творамі – Раймунда Корсака¹⁸, асабліва тыя песні паэмы “Бібейды”, якія я чытаў у ру-

капісе. Зборнічка вершаў Аношкі, выдадзенага паняй Урублеўскай¹⁹, я не бачыў, таму суд мой пра яго можа быць заўчасны.

Аднак з усіх пісьменнікаў толькі два могуць заслугоўваць назвы беларускіх народных, што нас, уласна, больш за ўсё цікавіць.

Францішак Рысінскі²⁰, аўтар мноства напісаных з нагоды і лёткіх вершыкаў, лёгкіх, вясёлых, дасціпных, у якіх звяртае ўвагу і міжвольна прымушае задумацца філасофская, часам знянацку кінутая думка, заснаваная на глыбокім веданні свету і людзей, выяўляе і рэдкі талент, і розум, падтрыманы навукай і роздумам. Сам чыноўнік, бо быў старшынёй Цывільнае палаты ў Віцебску, належачы да шаноўных людзей і праз уласнасць, – хоць, здаецца, род яго з Украіны, – праследаваў ён з’едлівай мовай камізму сваіх сабратаў; гэтыя вершыкі з нагоды, у якіх заўсёды хапала пругкасці, выказвалі нейкі грубаваты гумар, адценне камізму, уласцівага аднаму толькі сярэдняму класу беларускае шляхты; малюючы часта якую-небудзь агульнавядомую асобу, яны мелі велізарны поспех і абляталі ў вуснай перадачы ўсю Беларусь. Сталі такія папулярныя, што не знойдзеш ні дома, ні асобы на Беларусі, якія б не ведалі на памяць хоць бы ўрыўка з якога верша Рысінскага. Быў ён праўдалюб, рэзаў вострую праўду кожнаму: і чыноўніку, і духоўнаму, і калегу, і роўнаму сабе шляхціцу, і сябрам, і суседзям, не мінаў нават прыгожага полу, да якога меў немалы інтарэс. Грубаватым гумарам ён трапіў у жылку нацыянальнае схільнасці і так зліўся з думкамі сабратаў, што яго асобныя выразы сталі ў многіх мясцінах прыказкамі, як правінцыяльная мудрасць. Хоць геній Рысінскага і не адпавядае ўсім умовам чыста народнага пісьменніка, аднак вялікая яго папулярнасць дазваляе яму заслужыць гэтае найменне. Часам таксама нагадвае Раймунда Корсака, часам Каятана Вянгерскага^{III21}.

Каб паказаць дух Рысінскага і тое, што рабіла яго папулярным, прывяду колькі ўзораў, хоць ва ўрыўках, з тых вершыкаў, якія кружаць у вуснай перадачы, а цалкам ніколі не маглі быць друкаванымі.

Напрыклад, просьба аднае паненкі, што моліць аб мужу ў свайго патрона:

Хіба прашу я дажджу ці пагоды,
Плодных палёў ці дзяржаўнае згоды?
Што мне інтрыгі вайскоўцаў дасужых –
Мне трэба мужа!

Божа, ты ў працы вялікай шчыруеш –
Лёсам, зямлёй і народам кіруеш;

Слухай жа ўласнай жабрачкі прычыны –
Беднай дзяўчыны!

Пан над панамі, прашу я ў Пана:
Дай мне, каб хлопец, што мной пакаханы,
Быў маёй радасцю, шчасцем і краскай –
З Панскае ласкі!

Глянь мне у сэрца, там шчырасць пануе,
Грэбую золатам, цноту шаную,
Спраў мне, каб быў маёй пекнасці панам –
Гожы й каханы!

Божа, даруй мне, што я гэтак смела
Ў тым прызнаюся, чаго б не хацела,
Калі ж ты добры, надай маім плянтам
Духу Інфлянтаў!^{IV}

Угневаная ж паненка дае такі адказ на няпрошаныя псалмы, напісаныя ад яе імя:

Што твае песні, псалміста каханы,
Свет падманеш, але толькі не Пана,
Хлопца не хочу, ні старца, ні франта,
Ні інтрыганта!

.....

Смела імя тваё згадваю, Божа,
Ты мне за гэта даруй, калі можаш,
Толькі падобна, што й іншыя плянты
Пруцца ў Інфлянты!^V

Гэта ж здарэнне ў жыццёпіс запішам:
Моліцца дзесьці вялебны Францішак,
Нашы ж псалмы, каб часіну прабавіць,
Дзядзечка правіць!

А пасля незадавальнення паненкі ідзе маральная заўвага адносна паненак увогуле, ужо не з добрых часоў Рысінскага:

Гэта некалі вершы дзяўчат забаўлялі,
А цяпер яны правілаў іншых спазналі;
Не цікавяць іх вершы, бо ведама кожнай,
Што на хлопцаў глядзець і без розуму можна.

Нарушэвіч²² не ў модзе. Хто скажа прычыну?
І смяецца хлапец маладзенькі з дзяўчынай.
Іншы ж есць шакалад, муза портэрам поўніць,
Быццам з Груберам^{VI} мудрым гаворыць на роўных.

Вось якая была філасофія жыцця паэта, што не дбаў ні пра багацце, ні пра пасады:

Пан Дамінік, ля цябе дзеля ладу,
Я ў падарожнай курасадні сяду,
Буду і сумным, як ты, і вясёлым,
Выйду ж адно на імшу да касцёла.
Пехам пайду, на парады забуду,
З добрага посуду есці не буду.
Змак пакіну, халупу збудую,
Хлебам сабачы катух наладую.
Свет свой былы не згадаю ніколі,
Колькі там д'яблавай дзеі і волі!
Скончу з даўгамі, унікну пашанаў,
Нават падаткі збіраць перастану.
Толькі тады, жывучы здавалёна,
З родных загонаў скажу перад сконам:
“Што будзе – не дбаю, былога не шкода,
Лёс жа дурны...”

Другім быў Манькоўскі²³, спачатку саветнік у Магілёве, а потым у Віцебску віцэ-губернатар, які адзін толькі заслугоўвае назвы народнага беларускага пісьменніка. У сваёй “Энеідзе навыварат”, пародыі ў такім жа родзе, як травеставааная на нямецкую пана Блумаў-эра²⁴, на маларасійскую пана Катлярэўскага²⁵, на польскую часткова пана Хамянтоўскага²⁶, – у вобразах герояў сапраўднае “Энеіды” малюе ён быт заможных беларускіх сялян; калі не браць пад увагу нястачу мясцовых рэалій, гэта чыста народная беларуская паэма па духу і форме. Апрача таго, гэта самае дасканалое выяўленне таго грубаватага беларускага гумару, які ў формах мовы больш асвечанага класа праявіўся ў Рысінскага. Больш за апошняга знаёмы з бытам мяшчан і класа земляробаў ён пакінуў помнік духу, сілы і самых чыстых форм беларускае гаворкі. Таму вечна жыць будзе ў народнай памяці. Напісаная 50 год таму²⁷ і ніколі не друкаваная яго “Энеіда навыварат” (ніцаваная) зрабілася вельмі папулярнай сярод маладое засцянкавае шляхты. На вялікіх кірмашах у Чашніках, Бялынічах, Хасловічах²⁸, Шклове, Гомелі, у Полацку Красніку^{VII} і цяпер пачуеш за вясёлай бяседай урыўкі з яе, хоць часта так перайначанья, што ледзьве распазнаеш арыгінал. З прыемнасцю паўтараюць сцэны, у якіх нацыянальнасць прабіваецца пад грэцкімі імёнамі. Дагэтуль я ўтрымаў у памяці двухрадкоўе, у якім паэт малюе бажка Эола, калі той сядзіць на печы і пляце лапці, як сапраўдны

беларускі селянін, і да яго прыходзіць Юнона, просячы, каб узяў буру на азёрах; як толькі ўбачыў багіню –

Заткнуў за пояс кацатых^{VIII}
І зваліўся с печкі в одін міх!..

Як Манькоўскі быў прадстаўніком досціпу бяднейшае шляхты ў Магілёўскай, так Рысінскі – больш асвечанае ў Віцебскай, дзвюх губернях, што складаюць сапраўдную Беларусь²⁹. Адзін быў больш папулярны, другі – больш народны. Цікава, што ні пра Манькоўскага, ні пра Рысінскага, людзей гэтак паўсюдна знаных, наколькі мне вядома, дагэтуль ні слова нідзе не напісана.

Поўнага рукапісу я таксама дастаць не мог. Засталася звестка ў сваякоў, нібыта аўтограф знаходзіўся на руках у памешчыцы пані Дышлеўскай³⁰. Перадача гэтага рукапісу ў друк, якім ахвотна заняліся б мы самі, заслужыла б агульную ўдзячнасць. Апрача цікавасці літаратурна-бытавой, а таксама гістарычнага значэння, далучаецца тут яшчэ бясконца важнае значэнне філалагічнае, як цікавага помніка мовы, ад якой не засталася амаль ніякіх пісьмовых слядоў³¹.

Але пяройдзем да сучаснае літаратуры. У цяперашні момант, са з'яўленнем альманаха “Rubon”³², адкрываецца новы шэраг імён, дагэтуль зусім невядомых, тых маладых людзей, бацькі якіх засталіся верныя ўспамінам “Miesięcznika Połockiego”³³. Яго рэдактар пан Каз. Буйніцкі³⁴, інфлянцкі памешчык, з ваколіц Краслаўкі, у Дынабургскім павеце, у чатырох дагэтуль выдадзеных томіках давёў свае сапраўднаму грамадзянскія намеры. Перш за ўсё галоўнай яго думкай было заваяваць для свайго краю тое добрае імя, якім ён дагэтуль, у літаратурных адносінах, не ганарыўся ў параўнанні з іншымі нашымі правінцыямі. Абудзіць думку, што заснула, прыцягнуць моладзь да пяра і кніжкі, а пішучых – да рэчаў свойскіх, хатніх – сапраўды цудоўная мэта! Ужо выявіліся цудоўныя вынікі гэтых намаганняў, шкада толькі, што высакародную мэту не зразумела шляхта, а таксама блізарукая крытыка. Выданне праз адсутнасць падпісчыкаў ледзьве можа ўтрымацца, аднак настойліvasць выдаўца абяцае пераадолець гэтыя непазбежныя на пачатку перашкоды.

Пан Буйніцкі стаў у нас вядомым пасля выдання “Вандровак па малых дарогах”³⁵, сатырычна-бытавога нарыса фізіяноміі роднага краю. Бездапаможнасць і камізм высмеяны калі-нікалі досыць дасціпна, хоць крыху дзедаўскім спосабам. Некаторым уздумалася адшукваць у характарах, што выступаюць на сцэну, уласныя партрэты.

Сёй-той, прызвычайны верхаводзіць на соймаках, пазнаўшы сябе ў якім Гласковічу, зрабіў антылітаратурную дыверсію супраць поспеху “Ruboni”. Гэта першая і найлепшая праца пана Буйніцкага, якая, апрача пэўнае літаратурнае вартасці, мае заслугу ў выпраўленні нормаў. Castigat quos diligit!³⁶ Бо ён таксама ў самым прамым значэнні адхвастаў тых, каго любіць!

“Запіскі ксяндза Іярдана”³⁷, раман, напісаны з маральнай мэтай, можна б яшчэ назваць шляхецка-інфлянцкай аповесцю, бо як у “Вандроўках” выступае на сцэну сённяя беларуская шляхта, так у “Запісках” – даўняя інфлянцкая, пра якую ўспамінае і не ўспамінае гісторыя. Але гістарычная канва тут момант дзюгарадны, галоўны ж складае утапічнае маралізатарства, якое на французскі лад аўтар выказаў у эпізодзе з Раазай. Аб гэту Раазу, дзяўчыну з лясоў, якой аўтар ніколі не бачыў, разбілася мастацкая праўда. Смешныя ў нашых вачах гэтыя фразы, натхнёныя мармантэлеўскім сентыменталізмам³⁸, у вуснах дзікае дзяўчыны. Герой і гераіня – дэкларатары, як бывала ў раманах пані Катэн і Жанліс³⁹. Твор пісаўся адмыслова дзеля маралізатарства і таму няўдалы. Вядомы аўтар сатырычных нарысаў, здолеўшы схопіць толькі мясцовы характар грамадства, не выканаў яшчэ ўсіх умоў, якіх мы патрабуем ад чыста народнага пісьменніка. Шаноўны аўтар не будзе злаваць на нас за тое, што мы гаворым, бо яго высакародныя намаганні аж з лішкам даюць яму права на агульную ўдзячнасць публікі і літаратуры.

Працы графа Міхала Борха⁴⁰, здаецца, прысвечаны даўняй Беларусі. Яе гістарычнасць ён імкнуўся паказаць у творы, што мае форму рамана, – у жыццьяпісе полацкае князёўны Прудзіславы, у манастве святой Ефрасінні⁴¹, два тамы якога я прагледзеў у рукапісе. Гэтае карпатлівае працы, якая выяўляе дзіўнае спалучэнне гістарычных поглядаў з рэлігійнымі, я не магу даць іншай назвы, як эрудыцыйна-аскетычная аповесць, якая будзе зусім новай з’явай не толькі ў нашай, але, здаецца, і ў еўрапейскай літаратуры. У заўвагах граф сабраў вялікую колькасць фактаў і тлумачэнняў, мала або зусім невядомых, якія даставіла яму Прэльская бібліятэка (у Дынабургскім павеце), багатая на хронікі і рэдкія рукапісы. Аднак трэба прызнаць і тое, што апрача аскетычнае афарбоўкі прабіваецца тут і паэтычны настрой, які міжвольна ўзнімаецца з-пад карпатлівых даследаванняў аўтара “Гісторыі ў легендзе”, пару ўрыўкаў з якое

публіка чытала ў “Tygodniku Petersburskim”, а адзін – у другім томе “Rocznika Literackiego”⁴².

Брашура пра пошукі назвы старадаўняе Дзвіны⁴³, якая паказвае толькі з найлепшага боку цярплінасць у асобе з такога арыстакратычнага роду, вядзе праз жахлівы сонм Скілаксаў⁴⁴, Тымеяў⁴⁵, Эратасфенаў⁴⁶, Артэмідараў⁴⁷ і іншых перыплаў⁴⁸, якія пісалі за збо гадоў перад Хрыстом! Бясплённы вынік гучнае эрудыцыі... Агульны вывад, што працы графа, будучы вучонымі і з маральнымі мэтамі напісанья ў форме французскіх раманаў, хоць і маюць сувязь з палітычнай гісторыяй Беларусі, не з’яўляюцца народнымі, бо ёсць і застануцца назаўсёды чужымі грамадскасці.

Пан Адам граф Плятар⁴⁹ у Краслаўцы, у Дынабургскім павеце, аматар старажытнасці, збірае помнікі, якія адносяцца выключна да гісторыі Інфлянтаў, і цяпер працуе над гісторыяй Дынабурга. Яго працы, якія чыста эрудыцыйна збліжаюць факты, без гіпотэз і сувязі паміж сабою, з’яўляюцца падрыхтоўчымі матэрыяламі для аўтара гісторыі, які яшчэ не знайшоўся.

Што ж можна сказаць пра іншых пісьменнікаў, з тае пазіцыі, з якое мы абмяркоўваем нашу тэму? Якую ж сувязь з Беларуссю маюць, напрыклад, рыфмы пана Аляксандра Спасоўскага⁵⁰, падобныя да якіх пісаліся некалі (бо сёння не пішуцца з-за адсутнасці чытачоў) на ўсіх канцах зямлі, дзе былі школы і альбомы? Або напрыклад, класічна прылізаная “Псіхея” пана Гаўдэнтэя Шапялевіча⁵¹ – чым жа могуць хваляваць сумленнага беларуса авантуры міфалагічнае багіні? Сапраўды, столькі ж, колькі і “Арэст” Мігановіча або “Палтава” Мусніцкага! А папраўдзе не варта ламаць сабе галаву і пальцы над вырабам прыгожых актаваў – дзеля прадмета, які зусім не датычыць ні роднага краю, ні літаратуры. Маем надзею, што абяцаная гэтым аўтарам паэма “Вар’ятка” выкажа менш класіцызму, а болей мясцовага духу.

Мы закранулі бліжэй пытанне народнасці, бо ад каго ж, калі не ад тых, хто нарадзіўся і вырас на сваёй зямлі, маем права чакаць дакладных уяўленняў пра яе, праяўлення і развіцця яе гістарычнага і сучаснага духу? Гэта іх нядбаласць з’яўляецца прычынай, што Беларусь у іншых правінцыях або ў чужых газетах^{IX52} лічыцца краем глухім, цёмным, ад якога дагэтуль патыхае абскуратызмам Альвара. Пішуць класічныя паэмы, альбомныя вершыкі, нейкія драмы-монстры, а не ведаюць зямлі, што іх нарадзіла, і народа, сярод якога

ўзгадаваліся! Якім жа бокам, хоць самым далёкім, творы іх хоць чымсьці судакранаюцца з поўнай паэтычных вымыслаў і фантазій Беларуссю?

Будучы на Беларусі толькі праездам, я быў здзіўлены, наколькі яе пісьменнікі забылі сябе саміх, а таму хоць я і чужы гэтаму краю і маю самыя недакладныя ўяўленні, вырашыў частку сваіх звестак пра яе сабраць у адно, падзяляючы іх на статыстычныя і літаратурныя ў двух асобных артыкулах, шчыра прагнучы, каб мой беглы нарыс выклікаў больш дакладную працу.

Пан Аляксандр Гроза, што паходзіць з Украіны, даў цудоўны прыклад перадачы паэзіі простага народа. З асобных паданняў склаў ён нешта цэлае і, афарбаваўшы іх колерамі паэзіі і мясцовымі формамі, стварыў вельмі прыгожую паэму, якая мае больш характару народнасці, чым усе паэтычныя творы, напісаныя дагэтуль у тым краі. Праўда, узяўся за гэта ўмелы штукар, майстра свае справы!

Ёсць яшчэ паэт, які нарадзіўся на Беларусі – дзіця нешчаслівага лёсу, выпрабаванае ў пакутах, – які ў кожным вершы выліў журбу па блізкіх і моцную прывязанасць да роднае зямлі. Т. Лада-Заблоцкі⁵³ выказвае пачуццёвы бок Беларусі, бо ніводны з вядомых там дагэтуль вершаскладальнікаў ніколі не выявіў столькі паэзіі сэрца, перш за ўсё ён паэт сэрца. І ў гэтым выпадку мы можам верыць яго паэзіі, бо ўсё жыццё ён быў нешчаслівы! Тут няма ні перабольшванняў, ні выдуманых пакут. Няшчасце развіло ў ім пачуцці і схіліла да паэзіі. Вялікі талент, загартаваны ў агні пакут. Бо трэба пакутаваць, каб стаць геніем! Выхаваны на ўзорах еўрапейскай паэзіі, можа, у выніку гэтага ён страціў шмат з тае самабытнасці, якая пры іншых акалічнасцях зрабіла б яго сапраўдным народным паэтам. Падрыхтаваны грунтоўным навучаннем ва універсітэце і веданнем англійскае, нямецкае, французскае, а таксама ўсходніх моў, ён, можна сказаць, наблізіўся да таго ўзору паэта, які граф Генрык Жавускі⁵⁴ вызначыў для юнака^X. З родным краем яго звязвае хутчэй фантазія і пачуццё, чым памяць хатніх звычаяў. Талент яго, выхаваны на Байране, Шылеру і Муру⁵⁵, меланхалічным Муру, барду ўбогай Ірландыі, якога, здаецца, перш за ўсё сабе аблюбаваў, бо ён найбольш адпавядае яго перапоўненай горыччу душы, і якому наследаваў у столькіх элегіях, натуральна, мусіў прыняць характар еўрапейскае паэзіі. У маладосці ён напісаў апісальную паэму “Ваколіцы Віцебска”, бо тады была мода на апісальныя паэмы, як “Гара” Адынца⁵⁶ і г. д., у якой выліў эга-

тычныя пачуцці, як у страфе XXII і г. д. Відаць у ім знаёмства з Янам Каханоўскім⁵⁷, ад якога пазычыў крыху прастаты (страфа V). Ён пакінуў толькі некалькі мясцовых вершаў, як “Да Дзвіны”, “Даўжанскае возера” і г. д. Але найвышэйшая моц праявілася ў паэтычных творах, напісаных за Каўказам. Стыль яго сведчыць пра добры густ і мастацкае адчуванне далікатных адценняў нашае мовы. Не пазнаеш, што ён пачаў пісаць на крэсах⁵⁸ нашае мовы; аднак імя каханае паэта – Наталля!..^{XI59}

Ад самой паэзіі пяройдзем да выяўлення філасофскіх паняццяў пра паэзію ў беларускай літаратуры. Найважнейшай працай у гэтых адносінах, якую я ведаю, з’яўляецца даследаванне пана Ігната Храпавіцкага⁶⁰, выкліканае, як здаецца, “Rubonem” і прызначанае для аднаго з наступных тамоў, якое я чытаў у рукапісе. Гэта першы самастойны філасофскі погляд на паэзію беларускага народа, першая адзнака набліжэння нацыі да самапазнання ў сутнасці свае паэзіі. Праца гэтая ўяўляе сабою поўны ахоп тэмы, пранікненне ў глыбіню і высвятленне паэзіі песні, экстракт глыбокіх даследаванняў і самых смелых высноваў пра паэзію простага народа. Самыя разнародныя элементы народнае паэзіі набліжаны, раскладзены і падведзены пад шырокі погляд самастойнага розуму. Да моцы думкі, адшліфаванае шматбаковай адукацыяй, далучае п. Храпавіцкі гэтую праманістасць стылю, якая надае яго працы нейкую прываблівасць. Першы раз бачу, каб думка беларускага пісьменніка звярталася да прадмета, які кожнаму кідаецца ў вочы і пра які рэдка хто можа сказаць некалькі разумных слоў. Звычайна мы ведаем пра ўсё, апроча таго, што нас бліжэй за ўсё павінна цікавіць. Ведаем, што гавораць у англійскім парламенце або ў палаце дэпутатаў, у салонах мудрагелім з міс Тралоп⁶¹ або п. Таквілем⁶² пра звычкі амерыканцаў, а з п. Шэвалье⁶³ пра чыгункі, але не ўмеем сказаць трох слоў пра край, які нас нарадзіў і ўзгадаваў. Гэта праца – агульны вынік таго інтэлектуальнага руху, які ўжо некалькі гадоў праяўляецца ў наддзвінскай правінцыі. Узнаўляем просьбу, каб выдавец “Ruboni” не марудзіў далей з публікацыяй гэтага цікавага, з такім агнём напісанага даследавання, пасля якога прадмет беларускае простанароднае паэзіі, здаецца, будзе вычарпаны. Апрача таго, п. Храпавіцкі займаецца цяпер укладаннем поўнага Збору беларускіх песень, публікацыя якога была б архіважнай^{XII64}.

Для паўнаты карціны разумовага руху на Беларусі мы павінны дадаць, што, апрача пішучых, ёсць і іншыя працаўнікі, не менш карысныя збіральнікі матэрыялаў, тут і там раскіданыя, як п. Алякс. Абрампальскі⁶⁵, Вінцэнт Газдава Рэвут⁶⁶, п. Сымон Вярыга⁶⁷, юнак, натхнёны найшляхетнейшымі намерамі, які цяпер засноўвае чытальнію польскіх кніг у Віцебску, п. Юзаф Жаба з Шо⁶⁸, які здаўна рупліва збірае рукапісы па гісторыі Беларусі і кнігазбор якога вядомы ў ваколіцы. На месца п. Чачота⁶⁹, які пакінуў Лепель, прыбыў п. Тамаш Зан⁷⁰, якому люстрацыйныя заняткі, напэўна, не перашкодзяць звярнуць увагу на беларускую народнасць. Чалавек добры і развіты ўмее і павінен умець выкарыстоўваць усё, што яго акружае, і звяртаць на ўжытак сваіх братоў.

Занадта жывая ўвага да пісьменнікаў, што ўскосна датычаць нашае тэмы, адцягнула нас ад галоўнае мэты, якую мы перад сабою паставілі, і таму паспешліва вяртаемся да галоўнае асобы, якая мае быць героем, мае быць ільвом нашага артыкула.

Ян Баршчэўскі нарадзіўся ў 1794 годзе⁷¹ на Беларусі, над возерам Нешчарда, на мяжы Невельскага і Себежскага паветаў, і выйшаў з тае шматлікае, хоць і беднай шляхты, якая, не ведаючы сябе, не пазнаўшы сама сябе ў сваёй сутнасці, мае найбольш жывых народных элементаў, захоўвае з нязгладжаным цывілізацыйнай характарам найбольш народных успамінаў. Гэты бедны клас шляхты, які мае такія блізкія сувязі з класам сельскага народа, што амаль зліваецца з ім у адно, – уяўляе сабой пераход і паяднанне тых двух саслоўяў, якім наш пісьменнік прысвяціў сваё пяро. У многіх аповесцях маляваў ён быт абодвух гэтых класаў з усёй палкасцю паэтычнага сэрца, з тым пачуццём, якому прысвяціў усё сваё жыццё. Бо трэба ведаць, што ўсё жыццё пана Баршчэўскага з’яўляецца адным пастаянным самахвяраваннем – дзеля паэзіі!..

Яшчэ ў Полацку, у калегіі езуітаў, будучы малым хлапчуком, ён пісаў ужо вершы, за што рана заслужыў мянушку вершаскладальніка. Там пры кожнай урачыстасці выступаў з вершам, з арацыяй, так што была гэта фігура святочная, урачыстая, якую не раз узнімалі да годнасці лаўрэата. Вось тады ён напісаў знакамітую паэму аб “Поясе Венеры”, у якой наракаў на адсутнасць кахання ў навейшыя часы і, прыгладзіўшы яе на класічны ўзор, атрымаў воплескі ад сваіх таварышаў.

А калі ў час вакацый ён вяртаўся да роднага парога, у асяроддзе ваколільнае шляхты, тое ж самае чарцянё паэзіі нагадвала пра сябе ў іншай форме: тады браўся за пэндзаль, маляваў краявіды і карыкатуры і, дастасоўваючы свой талент да разуменняў блізкае яму сферы і мясцовых патрэб, вымысляў на вялікую пацеху засцяпковае шляхты грубаватыя карціны. Затое яна яго ўсюды любіла, і аніводная дамашняя ўрачыстасць, аніводныя імяніны, радзіны, залатое ці срэбнае вяселле не абышліся без нашага прамоўцы і вершаскладальніка. Беднага бурсака шляхта рвала з рук у рукі і ўзнагароджвала паводле беднае свае магчымасці то меркаю пшаніцы, то меркаю гароху, грэчкі, а часам давала бобу! Гэта быў адзіны сродак жыўлення для беднага шкаляра ў часе школьнага года ў Полацку. Вясельля, тыповыя сем'і засцяпковай шляхты ў велізарных ваколільцах Арцыйковічах, Межаве, Галоўчыцах, Голубаве, людзі, якіх і сёння напаткаеш у саматканых капотах на кірмашах і царкоўных святах, – Залэнскія, Усвойскія, Пралэнскія, Юрагі, Сівохі і г. д., дастаўлялі яго назіральному духу тыя тыпы, якія пазней ён так маляўніча вывеў у аповесцях. Ва ўсіх больш заможных дамах Беларусі ды Інфлянтаў, разам узятых, не знойдзеш столькі паданняў, столькі народнае стыхіі, колькі ў адным доміку такога шляхціца на заградзе! Вось тады ён напісаў у роднай вёсцы Марогах⁷² той слаўны па ўсёй Беларусі верш “*Рабункі мужыкоў*”⁷³, які залічылі да народных паэм і пра які, апрача тае шляхты, ніхто дагэтуль не ведаў, што гэта твор Баршчэўскага. Гэтая паэма, калі хочаце, – помнік беларускае гаворкі – ставіць яго нароўні з Манькоўскім на чале сапраўды народных беларускіх пісьменнікаў. Аб’ём артыкула не дазваляе нам прывесці цалкам гэты верш, гэтаксама папулярны ў Віцебскай губерні, як рыфмаваныя сентэнцыі Рысінскага^{XIII}. Апрача таго, ён склаў песеньку “*Да чым жа твая, дзеванька, галоўка занята?*”⁷⁴, вельмі папулярную цяпер, напісаную ў Марогах з нагоды залётаў да маладое панны Максімавічанкі, яшчэ ў студэнцтве, блізу 1809 года, калі меў не больш за 18 год.

Ствараючы вершы, ён ніколі не думаў пра друкаванне. Складаў, бо гэта цешыла шляхту ў ваколільцах, дзе жыў. Усвойскі, Латышэвіч ды іншыя развозілі па кірмашах, смяяліся, спявалі і хвалілі.

Пасля заканчэння вучобы ў Полацку, з атэстатам кандыдата ў руках, адчуваючы сябе чымсьці лепшым за іншых, маючы рэпутацыю вучонага, хацеў ён заняцца прыватным гувернёрствам, што больш адпавядала яго схільнасці да навукі і паэзіі ў параўнанні з ін-

шымі заняткамі. Аднак і тут не бачачы ні будучыні, ні сродкаў для далейшае адукацыі, ён з некалькімі залатоўкамі ў кішэні і з торбаю за плячыма пешшу выправіўся ў Вільню ва універсітэт. Але на паўдарозе, калі ён адпачываў ля каменя, спаткаў яго п. падсудак J., які вяртаўся з Вільні і, бачачы, што намер яго занадта рызыкаўны, калі меркаваць па кішэні, угаварыў вярнуцца і даў яму месца ў сваім доме пры дзецях, лічачы яго хутчэй хатнім прыяцелем, кампаньёнам, – як чалавека гаваркога, які быў бы для яго забавай пры гаспадарскіх занятках. Пасля апынуўся ён у доме князя R., а нарэшце, распалены прагай пазнаць свет і людзей, пусціўся ў Пецярбург з якім дзесяткам рублёў у гаманцы. Прыняў яго там зямляк, калега і прыяцель п. Гаўдэнты Шапялевіч, адзіная жывая душа, якую ён ведаў у велізарнай сталіцы. Праз некаторы час, пастукаўшыся туды і сюды, нагледзеўшыся на зухаватыя твары лёкаяў, знайшоў магчымасць зрабіць колькі марскіх ваяжаў, бачыў берагі Францыі і Англіі, а вярнуўшыся ў сталіцу, пачаў даваць урокі грэцкай і лацінскай моў у некалькіх дзяржаўных установах. Здарылася аднойчы, што вучыў латыні нейкую графіню, якая ехала ў Італію. Зімой вучыўся сам і вучыў іншых, а вясной, як жаўрука, паэзія гнала яго ў родны край. Рабіў гэтыя падарожжы пешшу, з кіем пілігрыма ў руках. Гэтыя адведзіны ажыўлялі яго журботную душу, давалі яму новыя сілы для далейшага змагання з лёсам, натхнялі яго тым дыханнем журботнае паэзіі, якую можа адчуваць толькі чалавек, адарваны ад блізкіх. У гэтых вандроўках ён збіраў паданні, якія пазней перадаваў у баладах.

Літаратурную дзейнасць распачаў п. Баршчэўскі выданнем “Niezabudki”. Няхай ніхто не думае, што ў гэтым штогодніку праявіліся эстэтычныя погляды выдаўца; ён пачаў заўзята выдаваць яго з мэтай, якую з некаторага часу прынята называць грамадзянскаю; тут ані аўтарскае самалюбства, ані спекуляцыя, да якое з агідаю ставіцца яго бескарыслівы дух, не маглі быць повадам. Таямніцу слабага боку “Niezabudki” зразумеюць толькі выдаўцы, гэтаксама, як ён, пазбаўленыя ўсіх сродкаў выдання... таямніца, якая можа абразіць чалавека пустога, няздару... Аднак “Niezabudka” знайшла пэўнае кола чытачоў, што пачынаюць вобмацкам дашуквацца чагосьці ў літаратуры; калі б не мела яна іншае заслугі, апрача тае, што абудзіла пэўныя малыя засцяпкова-літаратурныя спрэчкі ў тых дамах, дзе, апрача календара, не ведалі ніводнай кніжкі, то і тады не была б бескарыснай. Ацанілі яе крыху занадта рэзка як на сённяшнія часы

і месца... яна адкрыла талент, якім ганарыцца раманная літаратура...⁷⁵

Але нашае тэмы “Niezabudka” датычыцца толькі баладамі, якія маюць значэнне паданняў. Гэтае значэнне, не заўважанае ўяўнымі прыхільнікамі, выразней выявіцца пасля выдання ўсіх беларускіх апавяданняў. З’яўляюцца яны нібы ўступам да таго паэтычнага вобраза Беларусі, які аўтар наважыўся развіць у большым сумеры. Яны выніклі з натуральнага настрою розуму, які прадчувае адраджэнне новых форм паэзіі пасля доўгага класічнага заняволення, бо калі ўвесь свет зрабіў паварот ад старых форм, Баршчэўскі то ў глушы лясоў, то на палубе карабля заставаўся верны ўспамінам Анакрэонта, Тэафраста, Віргілія⁷⁶ і г. д. Балады паслужылі яму, каб ажывіць фантазію; ён сам гаворыць, што, калі б не пісаў балад, ніколі б не пісаў прозы. Балады яго не выдумка, як звычайна ў зграі пісакаў, што вымучваюць прымітыўную паэзію, а як ён выкарыстоўваў паданні, паглядзім на прыкладзе.

“Варажбітка Русалка”⁷⁷. Высокага роду паніч заручаецца з цнатлівай беларускай дзяўчынай. Тым часам ён даведваецца, што багатая нявеста чакае жаніха ў Ноўгарадзе. Едзе, знаёміцца, заляцаецца і вяртаецца нагружаны багаццем. У дарозе паўстае перад ім русалка з лясоў, якая апякуецца забытай каханкай і робіць яму чарадзейнае выпрабаванне. З’яўляецца ў выглядзе пакінутае наддзвінскае дзяўчыны і папракае ў вочы за вераломнае каханне; апавядае, што, ляцячы ў выглядзе гусі ў Ноўгарад, бачыла там яго нявернасць. Маляўнічым з’яўляецца тое месца, дзе яна апісвае сваё падарожжа: бедная сірата ў полі звяртаецца да сваіх гусак і просіць у крылатых дапамогі:

Гускі, гускі! Я спяваю
Гэту песню са слязамі,
Бо пра сукно з пёрак дбаю,
Каб ляцеці разам з вамі!
На слязінкі долі горкай
Гускі мне скідалі пёркі^{XIV}.

Гускі, злітаваўшыся, тры разы скідваюць па пёрку; яна ўбіраецца і ляціць; наблізіўшыся да гарадское брамы, заўважае ластаўку і просіць у яе жалобную сукенку. Ластаўка не адмаўляе:

І ў жалобе той нясмела
Я пад дах твой прыляцела!

Аднак, каб заляцець у церам, ператвараецца ў мушку:

Мушкай мкнуся па пакою,
Бо зазнала сэрца мукі;
Калі ёй у пекных строях
Цалаваў ты шчасна рукі,
Прысягаў: навек каханне.
Ах! Я прагнула сканання.

Заканчваецца ўсё тым, што ўяўная каханка ператвараецца ў русалку і прызнаецца, што спакусіла яго:

Я Русалка-чараўніца.
Ха-ха! ха-ха! брава! брава!

Або ў баладзе “Дзявочая крыніца”⁷⁸. У бары каля Полацка ёсць крыніца пад назваю *Дзевічы ручай* (або *калодзеж*), дагэтуль вядомая ў народзе. На вяселлі да закаханае пары з’яўляецца чараўнік: дзе радасць, дзе весялосць у людзей, там злы дух пільнуе ля парога; з’яўляецца і ператварае жаніха ў ваўкалака, гасцей – у ваўкоў, жанчын – у сарок, а нявесту – у зязюлю. Потым з хаты ўсе выбіраюцца ў поле, у бор: там, лятаючы за сваім нарачоным, журботная зязюля плача, – і, дзе падаюць яе слёзы, б’е крыніца ў бары, а вакол крыніцы вырастае трава, якую завуць *кукушкіны слёзкі*^{XV}.

Хто ж не прызнае, што ў гэтых простых апавяданнях народа ёсць жывая паэзія? Кожная балада яго вырасла на такіх паданнях.

Тое, што піша п. Баршчэўскі прозай, не датычыць непасрэдна ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але мае сувязь з рэччу больш важнай, а менавіта з духам і паэзіяй народа, адкуль выйшлі і гісторыя, і літаратура, і мова. Ухапіўся ён за самую жыццёвую аснову і вырашыў паказаць у мастацтве вялікі народны вобраз. Ён мае перад сабою народ, часта з усёй прывабнасцю ягоных яшчэ паганскіх фантазій, якія апраменьвае сваім, так бы мовіць, беларускім гафманізмам⁷⁹. Як у баладах ён імкнуўся паказаць пачуццёвы бок паэзіі народа, так у апавяданнях, – яго творчасць і нібыта нейкую філасафічнасць паняццяў пра быт, авяных ягонай фантазіяй. У гэтых апавяданнях, якія памылкова называюць аповесцямі (але метафізічнасць выразу не мае значэння), толькі адно ядро належыць простаму народу, увесь малюнак – фантазія аўтара, сатканая на аснове нацыянальных колераў. Напрыклад, у апавяданні “Цмок, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем”⁸⁰ даецца першае паняцце пра бытавыя адносіны: цмок – алегорыя спакусніка, ён спакушае жонку ў таго, хто вынасіў яго пад пахай, выпрабоўвае яго грашыма, каб самому

скарыстаць слабасць жанчыны, і г. д. У народа няма вымыслу без далейшае акрэсленае думкі, толькі часта цяжка яе адгадаць, асабліва не ведаючы яго звычайў. П. Баршчэўскі не збіральнік паданняў, але іх выразнік у мастацтве. Аднак з гэтага не вынікае, што хто іншы не выкарыстае яго апавяданняў яшчэ раз як матэрыял для ўзнаўлення. У адносінах мастацтва яны *in crudo*⁸¹, недастаткова развітыя, маюць рысы нейкае недавыказанасці; гэта вынік яго імпрэвізатарскае манеры, бо што ён раз напіша, тое без пэцканіны падае ў друк, без змены цэлага і паправак у дробязях. У ранніх апавяданнях занадта выпірае штучнае выкарыстанне чыстае фантазіі – для дасягнення мэты, для маральнага павучання, і гэта часта аслабляе эфект і паказвае недахоп мастацкага такту ў апрацоўцы, які з часам разаяецца. Ёсць у яго асаблівы талент да апісанняў прыроды роднага краю, якія ўсюды дыхаюць такой свежасцю, такой праўдай, што пераносяць у твая ваколіцы, – напрыклад, уступ да апавяданняў, дзе карціна “Шляхціца Завальні”^{XVI82}.

Па яго манеры апавядання, набліжанай амаль да Гамеравае прастаты, я назваў бы яго беларускім рапсодам⁸³. Не даспадобы яму манера новае (а можа, ужо і не новае) французскае школы, якая так моцна ўзрушае бедныя нашы нервы. Калі збіраецца пісаць, бярэ Гамера – не дзеля таго, каб наследаваць вестуну стагоддзяў (бо нават перад ім хоча застацца самім сабою!), а дзеля натхнення, каб прасякнуцца духам старажытнае прастаты: “Адысея” наводзіць на тысячы ўспамінаў з яго жыцця, так падобнага ў сваім блуканні па зямлі і морах, па вялікіх гарадах і вёсках да беднага грэцкага рапсода! Бо, як я ўжо сказаў, усё жыццё пана Баршчэўскага – адно пастаяннае самаахвяраванне дзеля паэзіі! Аднак каб добра зразумець сказанае мною, трэба ведаць яго асабіста, трэба бачыць яго з кіем пілігрыма ў руках, так як я спатыкаў яго ў маіх падарожжах, пешкі, сярод простага беларускага люду, на дзвінскіх плытах, у прыдарожных корчмах, на сцежках, ледзь пазначаных у лесе, і на вялікіх гасцінцах! Трэба яго бачыць у Полацку і Віцебску, калі, прыбыўшы пешшу з паўночнае сталіцы, атрасаючы пыл з абутку, спяшаецца а сям’ёй сумленнага шляхціца ўнесці малітвы Спрадвечнаму ў родным касцёле. Выпешчаны крытык сапраўды ў ім нічога не зразумее!.. У гэтага чалавека няма марных слоў, няма рыторыкі, ён сам змест. Свае рукапісы, або, як ён сам называе, раптуркі⁸⁴, пісаныя старадаўнім почыркам, ён вечна носіць з сабою ў шапцы, побач з табакеркай. Не

шукай там ні моднае арфаграфіі, ні доўгага *j*, ні *é* з рыскай, ніякай шліфоўкі, паправак, уставак – ён сячэ сякерай з усяго размаху, – затое постаці ў яго выходзяць тыповыя, карціны ў масах. Затое ў ім няма таго ўбоства знаходак, разбаўленых на два тамы, з якіх, калі сціснеш, часта не выціснеш і кроплі зместу.

У апавяданнях Баршчэўскага я бачу першае праяўленне духу беларускага простага народа, як у даследаванні пана Храпавіцкага – першае выяўленне філасофскіх паняццяў аб паэзіі гэтага народа, а ў паэтычных творах Т. Лады-Заблоцкага – пачуццёвы бок беларускае паэзіі ў цяперашні момант.

Місія пана Баршчэўскага не апошняя; як бы там ні было, ён адкрывае новы край, – таму прычыняецца да развіцця і поступу думкі.

Але я не магу лепш закончыць свой артыкул, як прывесці словы знакамітага пісьменніка, што ў адным прыватным лісце гаворыць, між іншым, так: “Пан Баршчэўскі паўстае перад намі самым дасканалым выразнікам простанароднае фантастычнасці і звычайна беларускага народа. Я ўпэўнены, што ён у сваім родзе не саступіць Сапліцы⁸⁵. Пачаў ён прозай пісаць аповесці: не магу табе перадаць сваё вялікае ўражанне. Усё там выканана па-майстэрску пад выглядам найвялікшае прастаты. Гэта не проста збіральнік народных паданняў; у яго ёсць усе патрэбныя для гэтага ўмовы. Шчыры беларус, не цяпер, а з самага дзяцінства, правёў усё жыццё з народам. Яго твар, загарэлы, не кабінетны, выказвае ў ім чалавека дзеяння, не спекуляцыі; выходзіць ён у езуітаў, але гэта не пазбавіла яго пачуцця і прастаты; поўны сапраўднае веры ў тое, пра што піша, а гэта немалая ўмова, бо з верай кожнае апісанне непараўнальна жывейшае і праўдзівейшае; Беларусь ён ведае дасканала, бо разоў трыццаць абышоў усю яе пешшу і штогод і цяпер наведваецца на Радзіму з Пецярбурга, і ўсюды ён там жаданы, усюды яго міла прымаюць, бо як бард таго краю апавядае няспынна – паказкі, аповесці сыпле як рукава. Дзівосны ў яго інстынкт у апрацоўцы паданняў, амаль нічога свайго не дадае, а ўсё – яго ўласнасць: голая казка не мела б аніякае вартасці, але ён аздабляе яе іншымі паданнямі, дасканала драматызуе, і раптам вырастае нешта суладнае, поўнае простанароднае праўды і самага сапраўднага жыцця”^{XVII}.

Пісаў у Пецярбурзе,
1844 года, 8 верасня

ЗАЎВАГІ РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА

^I Гэта частка маіх пісанняў пра Беларусь; тут я ў кароткім нарысе стараўся прадставіць беларускую літаратуру, тады як у “Лістах”⁸⁶ – статыстычныя звесткі з маіх падарожжаў, а ў прадмове да адной з таварыскіх аповесцей п. Баршчэўскага намерваюся акрэсліць фізіяномію паезуіцкіх часоў⁸⁷.

^{II} Песня гэтая папулярная на Беларусі, як вядомая песенька Люд. Крапінскага „Te brzóz kilka, ten zdrój wody” і г. д. на Валыні і ў Літве⁸⁸.

^{III} Поўнага рукапісу аўтара дастаць я не мог. Чуў толькі, што кс. місіянер Карніловіч⁸⁹ меўся некалі заняцца выданнем поўнага Збору яго паэзіі ў Вільні. Асобныя вершыкі друкаваліся ў віленскіх штогодніках, як у “Nowogoczniku Litewskim” п. Г. Клімашэўскага⁹⁰ і, калі памяць мяне не падводзіць, у “Zniczu” Кржачкоўскага⁹¹, а таксама некалькі вершаў – у другім томе “Rocznika Literackiego”⁹², а яшчэ колькі з’явіцца ў трэцім томе.

^{IV} Рай, бо шмат нявест з вялікім пасагам і багатых жаніхоў.

^V Дзядзечка, мабыць, хацеў выдаць нябогу не за маладога, а за багатага жаніха.

^{VI} Ксёндз Грубер⁹³, генерал ордэна езуітаў, славіўся ў сваім часе розумам. Пры многіх прыроджаных талентах ён меў багатыя веды. Любіў жывапіс, музыку, паэзію, механіку; быў у сваім родзе геніем. Гэта ён прыдумаў гаворачую галаву таго слаўнага Драўлянага Дзядка, пра якога ўспомніў Ходзька⁹⁴ ў “Літоўскіх малюнках” і які паслужыў пану Баршчэўскаму тэмай для філасофска-беларускай аповесці⁹⁵.

^{VII} Названы гэтак з-за чырвоных насоў кірмашоўцаў у час маразоў перад самымі Калядамі.

^{VIII} Касцяная прылада, якой сяляне плятуць лапці. Гэтае слова, здаецца, даводзіць, што Манькоўскі паходзіў з Задзвінскае ваколіцы, бо ў Неўлі і іншых паветах, што ляжаць у тым баку, яго не ўжываюць; там кажуць: *спіца*.

^{IX} “Москвитянин”, 1843.

^X “Паэт павінен быць маралістам і філосафам... А перш за ўсё няхай захоча пераканацца, што ўжо сёння нельга быць паэтам без вялікае, глыбокае, стараннае вучобы, што паэзія з’яўляецца праявай роднага духу ў самым прыгожым яго элеменце, які ўсіх займае, а не выказваннем сваіх асабістых уражанняў, якія не маюць ніякае грамадскай цікавасці і, самае большае, могуць хваляваць толькі жонку і дзяцей пішучага, калі ён жанаты, а калі не, то некалькіх дурняў, якія цешацца, бачачы рыфмаваныя думкі, падобныя да тых, што нараджаюцца ў іх мазгаўні”.

^{XI} Зборнік паэтычных твораў Т. Лады-Заблоцкага выйдзе ў Пецярбурзе на пачатку 1845 года стараннем выдаўца “Rocznika Literackiego”⁹⁶.

^{XII} У адрасаваным мне лісце ад 10 студзеня 1844 года (з Каханавічаў у Дрысенскім павеце) на прапанову выдаць “Збор песень” аўтар так гаворыць пра свой план: “Належнае размеркаванне прастанародных песень пасля адпаведнае іх сістэматызацыі мела б немалую карысць, бо аблягчыла б будучае іх даследаванне. Добра вядомы вынікі гэтага метаду ў гістарычных росшуках, а так-

сама ў іншых даследаваннях. Аднак зрабіць гэтае размеркаванне даволі цяжка. Класіфікацыя на песні гістарычныя (калі яны выявляцца), абрадавыя, веснавыя, летнія, на думы і прыпеўкі, як прыходзіла мне спачатку ў галаву, нічога не дасць. Толькі адзін падзел быў бы па-сапраўднаму рацыянальны – падзел, які адпавядае тром галоўным палітычным пераменам, што адбыліся ў гісторыі правінцыі⁹⁷. Велізарная з гэтага, напэўна, выйшла б карысць” і г. д. Са свайго боку, зробім высілкі, каб гэтая важная праца, як толькі яна будзе завершана, выйшла ў свет. Вельмі б хацелася, каб шануюны аўтар “Збору песень” дадаў побач у музычных нотах матывы тых самых песень. Гэта было б найбольш прыдатнае месца, каб паказаць характар напеўнае і меланхалічнае беларускае мелодыі. Вынікла б з гэтага неацэнная карысць для выпрацоўкі нацыянальнае музыкі, якая ў мастацтве праяўляецца сёння праз оперу. Адкуль жа Вебер⁹⁸ узяў свае найцудоўнейшыя хоры для чарадзейнае кампазіцыі Кінда⁹⁹? Адкуль Ліст і Шуберт узялі свайго Эрлькёніга, таксама як і баладу сваю Гётэ¹⁰⁰? Адкуль, нарэшце, Меербер – найцудоўнейшыя матывы ў сваім “Роберце-Д’ябле”¹⁰¹, з якога дагэтуль не можа надзівіцца Еўропа? Трэба, каб кампазітары лепей зразумелі свой уласны інтарэс: штукаар, які б ён ні быў геніяльны, не стварыць такой свабоднай мелодыі, як чалавек натуры ў хвіліну натхнення. Найвышэйшая праява вучонай музыкі, мазуркі Шапэна¹⁰², – толькі велізарнае пераадоленне цяжкасці мастацтва; нямногія выбраннікі з тонкім слыхам зразумеюць раскошу гэтае ўскладненае гармоніі; для большасці – для дылетантаў – яна назаўсёды застанецца чужой, пакуль новы майстра не пабудуе новыя камбінацыі таноў.

Ідэя беларускіх паэтаў адносна народнасці ў мастацтве пачынае праяўляцца і ў музыкаў. Так, вядомы ў сталіцы музыкальным талентам п. Антон Абрамовіч¹⁰³ падхапіў думку, кінутую намі ў першым томе “Rocznika Literackiego”, і ад некалькіх беларускіх мелодый, пакладзеных на ноты, перайшоў да задумы стварыць музычную паэму ў духу народных песень на тэму “Беларускае вяселле”. Усе абрадавыя часткі гэтага акта маюць там сваё музычнае тлумачэнне, а над усім лунае чулівая летуценная думка – то сумная, то вясёлая на перамене, – як душа нарачоная, што расчулена цяперашняй хвілінай і марыць аб няпэўнай будучыні, – думка, якая для музыкі-паэта складае поўную прываблівасці тэму. П. Абрамовіч, родам беларус, беручыся за зусім новую ў нас і дагэтуль нечাপаную тэму, калі яе добра павядзе, можа стварыць рэч зусім арыгінальную і заняць выключнае месца ў касмапалітычнай еўрапейскай музыцы. Урыўкі, якія мы чулі, захапілі нас, таксама як і усіх слухачоў, землякоў кампазітара, якія найлепей маглі меркаваць аб праўдзівасці народных мелодый. Гэтая кампазіцыя, якую ўжо нельга назваць не іначай як паэмай, будзе змешчана ў трэцім томе “Rocznika Literackiego” на 1845 год¹⁰⁴.

^{XIII} Але каб паказаць грубаваты досціп, характэрны для краю, далучаем пару ўрыўкаў з гэтага верша, напісанага з нагоды вядомага ў ваколліцы выпадку, у маёнтку п. Маліноўскага, у Шнітаўках, за 50 вёрст ад Полацка, у 1812 годзе.

Рабункі мужыкоў

Як пранцуская сіла
Із-за Дзвіны наступіла,
Нам стала карціць,
Чтоб парадак прівраціць.
Аднака ж сядзелі ціха,
Аш тут пріносіць ліха
Пранцузоў у наш двор,
І нутка дзелаць здор.
Клеці паразбівалі,
Паноў нашых загналі,
Нас казалі пазбіраць
І гарэлку піць і браць.
Пранцузы нас пахвалялі,
Об нашым краі упоўнялі¹⁰⁵
І на мігі нас прасілі,
Каб мы с німі двор лупілі.
І мы доўга так гулялі,
Что хацелі пілі, бралі.
Тот брал плацья на вяроўку,
Чым абшыць жонкі шнуроўку,
Цыны, медзі, сколько мог,
Чым абліць дуду і рог...
Іншы быдло занімаець,
Другій адзене хапаець,
Іншый толькі есць і п'ець,
Другій шаблём куры б'ець.
.....
Калі ўжо так гуляюць,
Пачулі, с пушэк стрэляюць,
“Галён! галён!”¹⁰⁶ – закрычалі
І ўсе з двору высыпалі.
У Кляссіцах о дзве мілі
Крвавую вайну чынілі¹⁰⁷.
Як пранцузы вышлі самі,
Мужыкі былі панамі.
І калі так пагулялі,
Раду сабе укладалі.
Першый Мінка^{XVIII} сеў за стол,
У куты глядзіць, як сакол,
На крэслі, гдзе сядзеў пан,
Пуза, як барабан.
А ногі як разапнець,
Хоць с калёсамі праець.

Помню я тые векі,
 Як жылі паноў прэдкі,
 Нас у некруты ня бралі,
 Ах! што за паны бывалі!
 Хаць на лбе валос і нет,
 Да ўжо ж усы на ўвесь свет!
 Два рукавы мелі красных
 І ешчэ два ззаду запасных,
 З аднэй полы ў тых паноў
 Семёро пашыў штаноў!¹⁰⁸
 А гэты і нас паелі¹⁰⁹,
 А самі ужо згалелі.
 Палы сабе пабрэзалі,
 Хвасты ззаду падсекалі,
 І цяпер ужо ўсякай
 Кусай ззаду і г. д.
 Прыдзеш у двор, баішся,
 Пакуль к пану збліжыжся,
 Долга галаву скрабеш...
 .....
 Ешчэ ж гэта не канец,
 Палажыш на стол яец,
 І тут ешчэ страх бярэць
 Ждаць, што пан запяець...
 .....
 Пусць мне хоць паб'юць штаны,
 Да ўжо ж ня будуць паны і г. д.¹¹⁰
 XIV Гусанькі, лебёданькі,
 Скіньця мне па пёрушку,
 Я з вамі палечу і г. д.

^{XV} У Літве завуць яе зязюляю, на шырокіх лістках чорныя плямкі, цвіце на мокрых месцах з ландышамі.

^{XVI} Ва ўступе да асобнага выдання аповесці “Драўляны Дзядок” мы намерваемся даць больш падрабязны разгляд яго апаведальніцкага таленту, а таксама высветліць тыпы, якія ён пазычыў з беларускага асяроддзя. Ёсць там дзве задумы: “Студэнт Люцэфуга” і “Горды філосаф”, такія плённыя, што маглі б даставіць модным французскім пісьменнікам матэрыялу на шматтомныя раманы.

^{XVII} “Pielgrzym”, 1843, т. II, чэрвень. З карэспандэнцыі ксяндза Галавінскага да Міхала Грабоўскага.

^{XVIII} Лёкай пана Маліноўскага, які найбольш сваволіў у гэтых разрухах, пасля павешаны ў Шнітаўках.

ЛІСТЫ ПРА БЕЛАРУСЬ^I

Маршалку Падвінскаму прысвячаю

ЛІСТ 1

Прырода і жыхары^{II}

Агульны выгляд зямлі беларускае, якая складаецца паводле новага падзелу з двух губерняў і трох паветаў, што некалі зваліся *Інфлянтамі Польскімі*, таму, хто глядзіць на яе вокам мастака, уяўляе надзвычай маляўнічую панараму. З поўдня ўрадлівыя землі, што цягнуцца ад раўнін Маларосіі, парэзаныя шырокімі гасцінцамі ад Кіева і Смаленска, ідуць да Оршы, Мінска і Віцебска. Абсаджаныя з абодвух бакоў пышна ўзнятымі бярозамі, тыя гасцінцы ўяўляюць сабою класічныя алеі, быццам у італьянскім гусце пасаджаных садоў. Гэта памятка пра падарожжа аднае з расійскіх імператрыц. Блаславёныя падарожным у паўдзённую спякоту, яны велізарнымі галінамі ўтвараюць скляпенне, якое бялеецца дзе-нідзе ўдоле пірамідальнымі слупамі, што былі пастаўлены ў старажытнасці і з'яўляліся некалі адзнакамі верставага падзелу. Моцная вегетацыя бяроз на чарназёме гаворыць пра яго ўрадлівасць.

Аднак гэтая нязменная аднастайнасць зеляніны, гэты манатонны шацёр гасцінца нудзіць урэшце вока; і толькі пазней адкрываюцца больш ажыўленыя пагоркамі і гаямі ваколіцы Оршы і Віцебска, часта пранізаныя водамі рэчак і ручаёў. Усё часцей можна бачыць то хваёвыя, то яловыя, перамешаныя з бярозаю ляскі, – прыемная навіна таму, хто едзе з Украіны, дзе стэпавы гаспадар за рарытэт лічыць у сваім садзе яліну. Сам Віцебск з'явіцца ва ўсёй раскошы гарыстага месцазнаходжання, ажыўленага плынным велічнае Дзвіны. Такі ж самы выгляд мае Полацк, крыху бяднейшая

панарама якога цалкам вымалёўваецца на блакітным небе. З абодвух бакоў Дзвіны тут збегліся шматлікія рэчкі, што цякуць з гор; ландшафт усё больш гарысты, к Інфлянтам усё больш разнастайны і, нарэшце, раскрываецца ва ўсім бляску ў маляўнічай Краслаўцы. Хто яе раз пабачыў, ужо не забудзе, калі б нават і не зазнаў гасціннасці пана тых мясцін. З трох нагаданных маляўнічых мясцін сапраўднае Беларусі Краслаўка, уласнасць графа Адама Плятэра, найбольш захопіць аматара прыроды, бо яна, бясспрэчна, належыць да найпрыгажэйшых куткоў нашага краю. Я ведаю адны толькі *Веркі* пад Вільняю, што могуць з ёю параўнацца.

ЛЯ паўночна-ўсходняй мяжы Віцебскае губерні награвасціліся горы і азёры ды ўтварылі найпрыгажэйшую панараму Польскіх Інфлянтаў. Тры паветы – Дынабургскі, Люцынскі і Рэжыцкі – з прычыны ўрадлівасці зямлі і маляўнічага размяшчэння можна было б назваць квітнеючымі садам Беларусі, у якім насыпы гасцінцаў, што імкнуць да сталіцы, упрыгожаны гатычнымі вежамі вартавых і заездных дамоў ды ўзнёслымі вежамі тэлеграфаў, ствараюць быццам зачараваны сад-альтанку. Гэты вясёлы выгляд цывілізаванага краю стварае шаша з Коўна ў Пецярбург. Часта сярод гаёў выбягаюць з абодвух бакоў дарогі магнацкія палацы і латышскія каталіцкія касцёлікі альбо разваліны старажытных замкаў, да якіх гісторыя і паданні прывязваюць цудоўныя рыцарскія легенды.

Пазнаёміўшыся толькі з Віцебскаю губерняю, у якой крышку даўжэй бавіўся і тое-сёе зразумеў, я буду распавядаць па кроплі сабраныя весткі адно пра яе. Але каб не было памылак, я прашу адрозніваць сапраўдную Беларусь ад Інфлянтаў, якія колісь зваліся Польскімі, а па новым падзеле ахрышчаных агульнаю назваю, бо гэтага не ўмеюць дакладна адрозніць у аддаленых нашых правінцыях. У Інфлянтах іншы народ, іншая мова. Там латышы, а рэлігія – каталіцкая. Сапраўдная Беларусь згодна з гісторыяй пачыналася ад мястэчка Дрысы над Дзвіною і Асвеі аж да Магілёўскае губерні на поўдні, і ад Вялікіх Лук і рэчкі Ловаць да мястэчка Белае, да межаў Віленскае і Мінскае губерняў.

Заходняя Дзвіна перарэзвае губерню па ўсёй даўжыні, пачынаючы ад паўднёва-ўсходняе мяжы і аж да Рыжскае губерні. На яе правым беразе ланцуг пагоркаў, што пачынаецца ад так званае плоскае ўзвышанасці (інакш, Алаунскае) у Вялікарасійскіх

губернях, фарміруе ва ўпадзінах мноства непраточных і балоцістых азёраў. Ад тых пагоркаў пачынаецца гарыстая мясцовасць, званая Рабшчызнаю^{III}, у Невельскім павеце, дзе ўтвараецца сапраўды дзікае размяшчэнне цяснін, перарэзаных шумнымі рэчкамі, што ляцяць да Дзвіны. Найвышэйшы цэнтр гэтае мясцовасці – славутая Пачаноўская гара, пра якую разышлося мноства народных паданняў^{IV}.

У Дзвіну з правага боку ўпадаюць; выхілястая і маляўнічая Обаль, Палота і Дрыса; з левага: Межа, Каспля, Лучоса, Тураўлянка і Ула. З іх дзве першыя і апошняя п'ятаконныя, іншыя служаць дзеля сплаву клёпкі і дрэва на апал.

З азёраў найвялікшае Лепельскае, што належыць, да Бярэзінскае сістэмы, і Любань на мяжы Рызскае губерні. Апошняя ў народзе і на старых картах называлася Любань-мора. Усяго вялікіх азёраў блізу 600, меншых блізу 1000 – паводле тапаграфічнага апісання губерні ў 1817 г.

Зямля з правага боку (яна мяжуе з Пскоўскаю губерняю) пясчаная і камяністая; з левага – больш роўная, пясчана-гліністая і ўрадлівая; такая яна ў паведах: Дрысенскім, Люцынскім, Дынабургскім, Лепельскім і ў частцы Полацкага за Дзвіною.

Хоць Беларусь і не славіцца ўрадлівасцю зямлі, але ў добраўпарадкаваных гаспадарках праца аратага дастаткова ўзнагароджваецца. Ураджай складае паўсюль блізу 6 зярнят^I. Толькі ў пяці вышэй узгаданых паведах сяляне сеюць азіму і яравую пшаніцу; яна дае блізу 9 зярнят. Зрэшты, добры ўраджай ў спрыяльныя гады даюць розныя гатункі ячменю, аўса, канюшыны і ўсялякія кармавыя расліны^V. Частыя на культурных палетках грушы, што ціха стаяць на межах, таксама гавораць пра ўрадлівасць зямлі. Вандроўнік, які імкліва едзе па гэтых ваколіцах, часта свае вывады мусіць абгрунтоўваць больш тым, што бачыць, а не тым, што чуе. Найлепшае сведчанне ўрадлівасці тутэйшае зямлі наступнае: губерні заўсёды хапае не толькі на ўласны пражытак, але і на 536 бровараў і 6 піваварняў: толькі ў вельмі неўраджайныя гады яна купляе збожжа ў суседзяў. У 1840–1841 гг. немалая колькасць збожжа была вывезена ў цэнтральныя губерні дзяржавы, прынамсі, у Пскоўскую, дзе ў той час панавалі голад.

З прычыны вялікае колькасці вады і лясоў клімат досыць вільготны. У сярэдзіне сакавіка пачынаецца вясна, зіма – у канцы

лістапада. Увогуле, земляробства тут магло б несці большыя страты ад вільгаці, чым ад засухі, калі б не гарыстае месцазнаходжанне.

З дрэваў найбольш хвоі і яліны; у Невельскім павеце расце шмат карлікавых дубоў, якія ўтвараюць дубравы, званыя людям дубняком; гэты дубняк з'яўляецца знакам неўрадлівасці зямлі. Дзіўная рэч, на Украіне і Літве дубы амаль заўсёды – сімвал урадлівасці зямлі. Там часта ў *дупле* (г. зн. у адтуліне спілаванага ствала) можна зрабіць капліцу, тут жа яны дробныя, хілья. Увогуле, такі ж выгляд маюць усе дрэвы; маларазложыстыя і невялікія галіны пакрыты дробнаю лістотаю; гэта адбываецца з прычыны перанасычэння ў гэтых ваколіцах зямлі металам; ёсць тут жалезныя руды (*жалязняк*), зямля халодная, *падзол*, альбо *паддубіца*, няздольная ўзрасціць зярно, а толькі карлікавыя дубы.

Беларускі селянін кажа: “у поле па хлеб, у лес па дровы”, нагадваючы гэтым пра раўніны Інфлянтаў і лясныя ваколіцы Себежа і Невеля, дзе шмат дубняку.

Шмат гліны на цэглу. На берагах Дзвіны ў ваколіцах Віцебска ёсць вапnavыя скалы, дзе бяруць выдатную вапну, якая адзначаецца белізною і вапnavаннем, ці цэментаваннем, на тынах і мурах. Паўсюль па берагах мноства вапnavых камянёў. У балоцістых мясцінах ёсць торф, аднак з прычыны вялікае колькасці лясоў, як я ведаю, апрача Дрысенскага павету і часткі Інфлянтаў, ён не выкарыстоўваецца. Са скарбовых маёнткаў варты ўвагі (з пункту гледжання памераў) маёнтак Азярышча ў Гарадоцкім павеце, які налічвае блізу 23 000 мужчын і жанчын, а таксама Рэжыцкі ў Рэжыцкім павеце – блізу 12 000 душаў.

Насельніцтва Віцебскае губерні налічвае блізу 740 200 жыхароў. Гэтае жыхарства складаецца з шасці асноўных плямёнаў. Найбольш варты ўвагі прышлае племя, нашчадкі выхадцаў з Вялікае Расіі ў XVII стагоддзі: стараабрадцы і раскольнікі, што пасяліліся ў Полацкім, Невельскім, Дынабургскім і Рэжыцкім паветах. Налічваецца іх блізу 5000 душ абодвух полаў. Шмат іх пасялілася на пустках урадавых маёнткаў і належыць да скарбу. Яны захоўваюць звычаі свайго народа, мову, лад жыцця і ўсе ўласцівасці вялікарасійскага племя. Непадлеглая да гэтага часу зменам рэлігія стрымлівае іх ад шлюбаў з тутэйшымі. Адсюль і знешнасць іх не мае нічога агульнага з беларускім людям. Яны разважлівыя, працавітыя, любяць гандляваць. Жывуць у Дынабургскім, Рэжыцкім паветах,

заводзяць добры, ледзь не да раскошы быт у дамах. На кірмашах купляюць на вялікія сумы дарагіх тканінаў.

Другое племя – панцырныя баяры, продкі якіх за польскім часам зваліся *казакамі*, складалі колісь памежную варту ў прылеглых да Пскоўскае губерні Себежскім і Невельскім паветах^{VI}. Зусім падобныя ў звычаях да рускіх сялян, сёння яны захавалі толькі старадаўнія прозвішчы: Пузыны, Скарыны, Зарэмбы і інш., змяніўшы рэлігію, прынялі і чужыя звычаі. Налічваюць іх блізу 6500 мужчын і жанчын. Яны працавітыя, разважлівыя, кемлівыя; маюць надзвычай развітае пачуццё ўласнае годнасці, што іх непаўторна характарызуе; і цяпер бачна па іх постаці і мове, што іхнія продкі служылі ў войску Рэчы Паспалітае. Люд рослы, самавіты, моцны, здаровы. Клапатлівым гаспадараннем і заробкамі заводзяць добры быт і спраўна сплочваюць падаткі.

Трэцяе племя – латышы; налічваюць іх блізу 7000 мужчынскіх душ; сядзяць толькі ў Інфлянцкіх паветах. Яны рослыя і прыгожыя; жывецца ім добра. Усе яны каталіцкае рэлігіі. Ёсць сярод іх чухны (ля мора) – гультайства і неахайнасць у найвышэйшае ступені; яны нізкарослыя, светлавалосыя, маюць блакітна-шэрыя вочы і носяць вусы; белыя сярмягі, шапкі з вялізнымі вушамі і спосаб падстрыгання вусоў вельмі нагадвалі мне літвінаў з ваколіц Коўна і Вільні.

Беларускія сяляне лічаць латышоў чараўнікамі, бо яны жвавейшыя і спрытнейшыя за іх, украдзенае някемным беларусам хітры латыш адразу ж знойдзе; прыпісванню ім звышнатуральнае сілы спрычыняецца, разам з незразумеласцю мовы, іхняя смеласць і спрыт, з якім тыя гоняць праз дзвінскія парогі свае лодкі, ці *лайбы*, лёгкія чаўны, як *чайкі* ўкраінцаў, і вядуць наладаваныя караблі з Якабштату да Рыгі. Вярнуўшыся з воднае вандроўкі дахаты, беларускі селянін прывозіць дзіўныя аповеды пра іх; яны нават наўмысна возяць гасцінцы, каб не раздражніць чараўнікоў.

Невялічкая частка літоўскага племя прыблукала (я не ведаю, якім чынам) сюды і пасялілася ў Лепельскім павеце. Яны падобныя да беларускага племя, толькі крыху адрозніваюцца ў вопратцы і знешнасцю – да гэтага часу захаваную старымі; вылучае іх лепшы быт з прычыны больш урадлівае ў гэтым павеце зямлі. Характэрна ім таксама вострая, казліная барада і бледны сухі меланхалічны твар. У паляка і славяніна барада расце шырокая.

Натоўпы, хоць і не шматлікія, цыганоў у розных кірунках вандруюць па гэтым краі; улады намагаюцца адвучыць іх ад туляцкага жыцця.

Беларусь – гэта быццам вольны памяжовы горад, дзе сабраліся прадстаўнікі розных плямёнаў. Аднак дзіўная рэч! Самае шматлікае племя, што мае найбольш правоў на багацці гэтае зямлі, бо на ёй нарадзілася і з ёю здраднілася, уяўляе сабою, з пункту гледжання матэрыяльнага быту, найжахлівы малюнак. Убогасць і надзвычайная нэндза ў гаспадарцы, будынках і вопратцы. Аніякага прадпрымальніцтва, аніякае дзейнасці; нейкае здранцвенне апанавала гэты бедны народ; пазбаўлены неабходных сродкаў да жыцця, ён не віноўны ў сваёй нэндзы; агульная нерухавасць трымае яго на ступені нейкага дзікунства. Са смуткам даводзіцца прызнаць, што крыніца гэтае нэндзы не ў зямлі, а ў гнюснай адміністрацыі дробных уладальнікаў, якія нечалавечымі злоўжываннямі даводзяць народ да распачы, а распач у простага люду выяўляецца ў п’янстве.

ЛІСТ II

Аб прамысловасці

Прамысловасць – гэта галоўны вагар народнага багацця. Дзякуючы “Палітычнай эканоміі”, промні якое дасягнулі і да нас, сёння ўжо ніхто не мае сумніву ў той важнай і простаай праўдзе, да якое столькі вякоў забабоны прывівалі сярод прывілеяванага класа пагардлівыя адносіны... Дзіўнае меркаванне: пазбаўляючыся ад нэндзы і знявагі сумленнаю працаю, людскі род можа зняважыцца!.. Нягледзячы на тое, што яна (прамысловасць) не стала яшчэ на ўзровень апошніх дасягненняў, аднак прызналі ў нашыя дні яе сілу ў шэрагу іншых разумова-матэрыяльных сіл.

Аснова прамысловасці – земляробства. Бо ў шырокім значэнні прамысловасць – гэта матэрыяльная праца ў размаітых формах. Яна можа быць земляробчаю, саматужнаю, камерцыйнаю. А што да колькасці занятых, да вартасці зробленага, да жыватворнага ўплыву на здароўе душы і цела, земляробства – першае майстэрства на свеце. Паўвека сіла прамысловасці выяўляе сабе дзень за днём усё выразней. Няхай сабе што хочучь кажуць, а добры быт, які яна наладжвае, – не апошняя рэч у справах гэтага свету.

На дзяржаўным узроўні сіла прамысловасці выяўляецца ў

адміністрацыйнай чыннасці. Якую ж вялікую вагу мае абарачэнне капітала ў найважнейшых палітычных справах! Супольна з ім прамысловасць творыць рэчы, якія здзіўляюць. Каб растлумачыць адным прыкладам, досыць узгадаць велізарную ва Усходняй Індыі дзяржаву з 135 мільёнамі жыхароў, якая ўзнікла ад гандлёвых спекуляцый англійскіх купцоў. Увогуле, прамысловасць – гэта розум, які пануе ў матэрыяльнай сферы: чалавечы дух будзе сабе з матэрыі трон! Прамысловасць дае добры быт, а з ім і пачуццё ўласнае чалавечае годнасці. Яна абуджае шляхетныя схільнасці чалавечае натуры. Паэты паказваюць прамысловасць як сілу, што збліжае кантыненты і з поўнага рогу дастатку шчодрою рукою сыпле навокал кветкі.

Гэта прамысловасць з дапамогаю паравых машынаў рэшткі дапатопнага развіцця, што вякамі спачывалі ў нетрах зямлі, ператварыла ў велізарную сілу, якая вызваліла столькі рук ад цяжкае працы! Сіла ўсіх прымяненняў вынаходніцтва пары, як выявілася, была ў колькі разоў большая, чым сіла ўсяе англійскае папуляцыі! З дапамогаю прамысловасці чалавек становіцца гаспадаром усяго жывога, каралём цэлага свету! І замест падпарадкаванню сіле матэрыі, чалавек падпарадкоўвае яе сваёй волі. Прырода, якой колісь пакланяліся, цяпер, як паслухмяны васал, падпарадкоўваецца чалавечым загадам. Большая частка разумовых сіл, заклапочаных сёння пра задавальненне матэрыяльных патрэб, даведзена амаль да жывёльнага стану з прычыны цяжкае працы, а з дапамогаю прамысловасці альбо належна арганізаванае працы будзе вызвалена і вернута да сваіх сапраўдных заняткаў. У суладдзі з маральнымі прынцыпамі, без якіх нішто абысціся не можа, прамысловасць усеўладна ўзвысіцца над зямлёю, каб упрыгожыць яе і змяніць на карысць чалавечага, розуму.

Гэты ўступ пра значэнне прамысловасці ў нашыя дні і як яе належыць разумець, здаўся мне неабходным у звароце да землеўласнікаў краю, у якім усталяваныя за вякі забабоны яшчэ не зусім пераадолены. Трэба абавязкова звярнуць на яе ўвагу, бо гэта адзіны якар матэрыяльнага выратавання.

Аднак паняцце беларусаў аб прамысловасці (наколькі даследаваў я гэты край), мне здаецца, яшчэ не ўзнялося да прымянення прынцыпаў “Палітычнае эканоміі” на практыцы. У

справах так важных дзеля народа тут пануе яшчэ поўная неведомасць нават у галовах адукаванага грамадства. Я не ведаю, ці ад браку тэорыі, ці ад прыродных перашкод, але дасюль няма аніводнага факту (няхай бы я памыліўся!), які б давёў пра заглыбленне розумаў у гэтую праблему. Увесь прамысловы рух, які тут ёсць, заключаецца ў простых купецкіх маніпуляцыях, г. зн.: на *падрадах*. Нехта шчасліва займаецца падрадамі, і хоць мае на мэце толькі асабістую карысць, аднак прыводзіць у рух бедны клас і абарачэнне грошай, а таксама спрыяе пэўнаму абмену. Але трэба сказаць і тое, што падрады, якімі займаліся добра арганізаваныя прадпрымальнікі, хіблі, – замест ажыўлення прыводзілі ў заняпад маёнткі асобных заможных і рызыкаўных землеўласнікаў. Больш пашчасціла ў просценькіх яшчэ разліках тым, хто спекуляваў блізу шашы. Праз меру вялікае, аднак, захапленне розуму гэтым відам спекуляцыі ператварае чалавека ў аферыста, псуе нацыянальны характар, усё больш і больш аддаляе яго ад продкавых прынцыпаў. Таму я б раіў шаноўным прадпрымальнікам не забываць, што стары Цыцэрон казаў колісь рымлянам: “*Merkatura si tenuis est, sordida est putanda!*”²

Аснова нацыянальнае гаспадаркі, таксама і прамысловасці, якая мае трывалую сувязь з самым шматлікім класам насельніцтва Беларусі, – гэта лён, якога штогод з усяе Беларусі прадаюць болей за 10 000 беркаўцаў³. Большую частку яго вырошчваюць скарбовыя сяляне ў Інфлянцкіх паветах, а таксама ў Полацкім, Себежскім, Лепельскім і Дрысенскім; сеюць яго на *дзірванах*, *выганах* (*пустырах*) і *пасеках*, ці *лядах*; не толькі свой, але і куплены ў суседзяў апрацоўваюць і зімою адвозяць у Рыгу. У гэты час санная дарога – галоўная крыніца аплаты падаткаў і дабрабыту насельніцтва. Ёсць у Інфлянцкіх паветах гаспадары, якія са свайго ўласнага надзелу штогод завозяць у Рыгу па 10 беркаўцаў. У гэтых паветах ды яшчэ ў Себежскім у 1844 г. у скарбовых маёнтках вырашчана на продаж да 1000 беркаўцаў, не лічачы ўжытага на хатнія патрэбы. Дзеля развіцця гэтае галіны прамысловасці ўрад праз аканомію скарбовых фальваркаў стараўся распаўсюдзіць новыя спосабы вырошчвання лёну, звяртаючы ўвагу на як найбольшае заахвочванне насельніцтва. Шмат сялянскіх дзяцей прынята ў агранамічныя школы сталіцы.

З надыходам зімы амаль усе жаночыя рукі займае гэтая

прамысловасць; яны апрацоўваюць лён і каноплі; спачатку прадуць, а бліжэй да вясны – ткуць палотны.

Гэта ўсё пра земляробства. А што да сапраўднае прамысловасці і гандлю, дык Віцебская губерня таксама мае шмат выгод. Заходняя Дзвіна жывіць яе водамі на адлегласці ў 700 вёрстаў, яна мае 18 прыстаняў, ад якіх штогод вясною і летам адплывае мноства барак, якія тут называюць *стругамі і шкутамі*. Апошнія меншыя і выкарыстоўваюцца толькі летам, калі спадзе вада. Рака Ула злучае губерню з рэкамі Бярэзінскае сістэмы, Мяжа і Касыля прыносяць велізарныя караваны ад прыстаняў Смаленскае губерні Парэчча і Бельска. Меншымі рэчкамі сплаўляюць лес у Дзвіну, а ёю – у Рыгу.

Шаша, што ідзе праз Люцынскі, Рэжыцкі і Дынабургскі паветы робіць лягчэйшымі камунікацыі са сталіцаю, якая знаходзіцца за 500 вёрстаў ад межаў губерні. Другая шасэйная лінія з Магілёўскае губерні на Віцебск, Гарадок, Невель і Апочку ўжо закончана на 100 вёрстаў ад Оршы да Гарадка. Яна яшчэ больш будзе спрыяць сухапутным зносінам з Пецярбургам і паўднёвымі губернямі. Масква ад губернскіх межаў у 560, а гандлёвае мястэчка Краслаўка ў 230 вёрстах ад Рыгі.

Блізкасць Рыжскага порту дазваляе суседнім паветам прадаваць лён непасрэдна ў порце, дастаўка куды няшмат каштуе, бо звычайна падарожныя бяруць з сабою прыпасы сабе і коням ды пакідаюць іх часткамі па дарозе, каб хапіла і назад.

Мноства прыстаняў на Дзвіне і Уле патрабуе безліч рук, каб спачатку пабудаваць стругі, пасля весці іх да Рыгі, і таксама з прычыны плытагонства (найбольш з Полацка і з Мінскае губерні) – спачатку па Бярэзінскай сістэме, якая лучыцца з Дзвіною рэчкай Улай, а затым па Дзвіне да Рыгі.

За сплаў да Рыгі работнік атрымлівае паводле цяжкасці альбо лёгкасці плавання ад 6 да 8 рублёў срэбрам. Стырnavы ж, ці *кормчы* (на Якабштацкіх і Дынабургскіх парогах звычайна латышы), зарабляе за адно лета ад 50 да 100 рублёў срэбрам.

Сяляне-чыншавікі купляюць соль на прыстанях Беразіны ў Мінскай губерні (куды яе прывозяць з Крэменчуга) ды прадаюць яе ў Рызе, а накупіўшы там тавараў, накіроўваюцца да Дзвінскіх прыстаняў: у Рызе частку платы бяруць грашыма, а частку – соллю (калі з тых паветаў, што яе з Беразіны не маюць) і селядцамі; бяруць таксама і гаспадарскае начынне: жалезныя косы, сярпы, сякеры,

нажы; нямецкія тапары (літоўка) – самыя жаданыя ім.

Пэўныя маёнткі Люцынскага павету і асабліва Азярышча ў Гарадзецкім павеце з прычыны выключных здольнасцяў і навыкаў да земляных работ даюць мноства працаўнікоў на шашу і на шахты ў расійскія губерні. Там згодна са сваімі фізічнымі здольнасцямі яны зарабляюць ад 15 да 20 рублёў асігнацыямі на месяц з утрыманнем.

Шмат скарбовых сялян – *панцырных баяраў* – прынамсі, з Себежскага і Невельскага павеатаў штогод ходзіць у Пецярбург і працуюць у самой сталіцы альбо ў Кранштацкім порце. Заробак там за цэлае лета дасягае ад 100 да 150 рублёў асігнацыямі.

А яшчэ асобныя сяляне Веліжскага павета апрача перавозкі тавараў зімою да наддзвінскіх прыстаняў займаюцца вырабам драўлянага начыння, патрэбнага ў хатняй гаспадарцы, і досыць выгодна прадаюць яго на кірмашах у Веліжу, Суражы, Віцебску і Парэччы. Робяць яны колы, сані, калёсы і інш.

Таксама і ў Невелі з прычыны неўрадлівасці зямлі, бо з-за камянёў праехаць нельга, люд да прамысловасці пахапнейшы і схільны да туляцтва. Прырода, не даўшы тут урадлівае зямлі, узнагародзіла іншымі дарамі. Займаюцца часцей за ўсё гадоўляю жывёлы – і з прычыны вялікае колькасці азёраў – рыбаю лоўляю. З суседніх павеатаў Расіі штогод прязджаюць сюды расійскія мужыкі скупляць *гуртамі* быдла. Беларусы гэтых перакупшчыкаў называюць *булыні*. Накупляўшы гуртоў, яны гоняць іх у сталіцу і там прадаюць пад назваю *рускай скот*. *Булыні* гэтыя, у большай частцы раскольнікі, вельмі хутка становяцца багатырамі: на месцы плацяць па 6 рублёў асігнацыямі за карову, а ў сталіцы бяруць за яе бо. Скупляюць яны авечак, коз і інш. Есць яшчэ *куратнікі*, якія скупляюць дробную птушку: гусей, качак, курэй. Куры тут купляюць за 10 альбо 15 капеек меддзю, а прадаюць у сталіцы за паўтара альбо 2 рублі асігнацыямі. Есць яшчэ так званыя *асташы*, таксама прышлыя з Расійскіх губерняў^{VII}, толькі што займаюцца рыбаю лоўляю; яны арандуюць азёры зімою і вясною, пакуль не растане лёд; плацяць ад 500 да 400 рублёў асігнацыямі штогод, а часта адна затока ў час нерасту прыносіць да 800 рублёў асігнацыямі. З прычыны багацця корму ў тых водах рыба заўсёды непараўнальна тлустая; слаўныя ляшчы ў возеры Нешчарда памераў і тлустасцю. *Асташы* зімою, а *булыні* летам, убіваючыся ў

вёскі, распаўсюджваюць кепскія звычаі ў сем'ях. Таму люд іх зненавідзеў.

Апрача гэтага шмат у іх мёду, масла; аднак самі не вязуць на продаж, а чакаюць, пакуль які чужы перакупшчык за бесцань не купіць і не атрымае патроены прыбытак. З усіх тых дароў, якімі ласка Божая надзяліла зямлю беларускую, бедны беларус аніякае карысці атрымаць не ўмее. Аточаны дастаткам, ён гіне ад нэндзы, а навокал чужыя багацеюць. Незразумелая спакутаванасць і распач, якія – я не ведаю – належыць прыпісаць ці гнюснай адміністрацыі панкоў, ці нацыянальнаму характару. Няхай вытлумачыць гэта той, хто лепш ведае край.

У Полацкім павеце найбольш займаюцца гандлем ільну і пянькі; зямля ж лепшая, чым у Невельскім павеце, і сяляне да яе больш прывязаныя. Гандаль жывёлай тут зусім нязначны. Гэты павет найбагацейшы на гістарычныя помнікі. Сюды пад Пскоў ішоў Баторый, была арэна баёў Літвы, Польшчы, Русі, крыжакоў. Зямля парэзана акопамі і валамі. А колькі гістарычных помнікаў мае сам Полацк!

Таксама тут вельмі шмат паезуіцкіх маэнткаў; сяляне ў іх – *даматуры*⁴, баязлівыя, бо пры езуітах нельга было хадзіць у свет на заробкі; але затое яны больш богабаязныя, у мове больш слоў польскіх; гаворка іх відочна розніцца ад іншых; ідучы ў поле, яны спяваюць святыя песні.

Што да іншых паветаў, дык там гадоўля быдла і коней – двух галоўных варункаў дабрабыту земляробчага класа, – у поўным заняпадзе. Яны трымаюць па адной карове, таму прыплод і надой не забяспечвае і палову патрэб сям'і; поле таксама не атрымлівае належнага гною. Нямала шкодзяць хатняй жывёле і хваробы, што часта разносяць украінскія гурты, якіх гоняць праз губерню.

Коней вельмі мала, і тыя з прычыны вельмі ранняга выкарыстання на работах спрацаваныя; сям'я з двума альбо трыма працаўнікамі часта мае толькі аднаго каня; таму бедныя жывёлы, заезджаныя штодзённаю працаю, пры недахопу добрага корму трацяць усе вартасці, якімі надзяліла іх прырода, і становяцца нават няздольнымі да нараджэння падобнае да сябе істоты. Коней свае гадоўлі амаль няма; купляюць іх у гандляроў (*раструхажы*, ці *барышнікаў*) за вельмі малы кошт і адразу запрагаюць у работу.

Адміністрацыя скарбовых маэнткаў, бачачы галоўную прычыну

заняпаду кароў і коней у недахопе кармоў, бо апрача саломы яны часта нічога іншага не маюць, звярнула ўвагу на завядзенне і апрацоўку сяўбы зялёных кармоў (травасеяння); таму, выпісаўшы з-за мяжы ўсялякія гатункі кармавых раслін, разаслалі іх па ўсіх фальварках, каб даведацца, першае, дзе і якія травы могуць найлепш прыняцца, другое, даць зразумець сялянам іхнюю выгаду. Такі прыклад варты наслідавання і сярод заможных прыватных уладальнікаў.

Нядаўна звярнулі ўвагу на вырошчванне бульбы. Цягам трох гадоў ад сакавіка 1840 года збор бульбы павялічыўся ў два разы, дык не толькі на гародах, дзе дасюль яна расла разам з каноплямі, але і на палетках пачалі саджаць. Прызначана прэмія за лепшыя вынікі, і газеты не раз паведамлялі пра ганаровыя ўзнагароды землеўласнікаў за вырошчванне гэтага карыснага прадукта, што ў часе няўроду збожжа, у час голаду з'яўляецца моцнаю падтрымкаю люду.

Хата беларускага селяніна складаецца з курнога памяшкання (так называецца з-за дыму, бо не мае коміна); зімою і летам там месціцца ўся ягоная сям'я, частка дробнае жывёлы і свойскае птаства; насупраць гэтага памяшкання – другое, што завецца *істонка* (у рускіх *чулан*), дзе складваюць на зіму гародніну, хатнія рэчы і начынне; ёсць тут жорны, каб малоць збожжа, – характэрная рыса хаты беларуса, што невядома ў Расіі, дзе выкарыстоўваюцца альбо вадзяныя млыны, альбо ветракі^{VIII}.

Лепш забудаваны вёскі ў Дрысенскім, Лепельскім ды ў Інфлянцкіх паветах, вельмі бедна – у Суражскім, Віцебскім ды Полацкім паветах, а асабліва, у Гарадоцкім павеце; там, нягледзячы на дастатак ляснога матэрыялу, селянін дбае толькі пра тое, каб як-небудзь захаваць зімою сям'ю ад холаду; будова стаіць нерамантаваная, аж пакуль не згніе і не раскідаецца. Вёскі звычайна невялікія, ад 5 да 10 хат. Нягледзячы на дастатак вады ў гэтым краі, вёскі не заўсёды блізу яе будуецца, што прычыняецца да недахопу гэтага элементу, так патрэбнага дзеля здароўя людзей і жывёлы.

Варта было б, каб прыватныя ўладальнікі, дапамагаючы падданым будаваць хаты, звярнулі ўвагу на дамы ў вёсках, заселеныя рускімі ўцекачамі. Дамы гэтыя складаюцца з двух памяшканняў, звычайна з комінамі; яны прасторныя, светлыя, з вялікімі вокнамі, да іх у кшталце квадрата прыбудоўваецца *амбар*,

ці збожжасховішча (па-беларуску – *клець*, у шляхціца – *спіжарня*), дзе месцяцца апрача збожжа земляробчыя прылады, збруя, сані, калёсы і інш., далей – хлёў для коней і жывёлы. Пад будоваю *склеп* на гародніну. Гумно – з тылу, за домам; яно складаецца з *авіна*, на таку якога малоцяць, з печчу, дзе сушаць збожжа, далей – стадолы на салому, сена, мякіну. Ад мясцовых перанялі звычку ставіць платы, якіх не ведаюць у Расіі, а яны характэрныя беларускім і літоўскім вёскам і адрозніваюць іх ад вялікарускіх сёл.

Магілёўская губерня больш ураджайная, але мужык-*даматур* не выходзіць за свае ваколіцы, не мае стасункаў з суседнімі губернямі і нічога не ведае, што дзеецца на свеце; тым часам хлеб родзіць, дык ён, седзячы на печы, спажывае дары Божыя, але затое віцябчане іх называюць: “*Дурні*”. А магілёўцы ў адказ: “*Запры варата!*”, гэтым акрэсліваючы іх негасціннасць. Увогуле, віцябчане любяць бываць у свеце, кожную вясну іх караваны цягнуцца па *Пецябургскім* гасцінцы. Аднак гэтыя вандраванні прызвычайваюць да бадзяння і адрываюць ад замілавання бацькоўскаю зямлёю, земляробствам і народнымі звычаямі.

ЛІСТ Ш

Калі ў мінулым годзе пасля чатырох месяцаў вандроўкі па Беларусі я вярнуўся ў сталіцу, трапіў мне ў рукі артыкул, тэма якога супадала з накірункам думак, што моцна мяне ў той час займала. Поўны цікавасці да краю, у якім (хоць і быў настроены хлуслівымі водгукамі) неспадзявана знайшоў нямала зародкаў добрага, абурўся нахабствам артыкула, дзе побач з поўным няведаннем справы я ўбачыў несправядлівае знеслаўленне беларускіх жыхароў. І хоць родам я літвін, аднак заўсёды, як сусед-зямляк, маючы больш спрыту за аўтара таго артыкула лепей пазнаць унутранае жыццё адукаванае грамадскасці, сярод якога я быў немалы час, – палічыў за абавязак ветлівага госця, спагадліва прынятага, абвергнуць хлусліваю думку, якою бездапаможныя радкі цэлы край спрабавалі зняважыць перад чужымі. Гэта было падставаю, каб спехам сабраныя весткі і назіранні надрукаваць у папярэдніх “*Лістах*” у “*Tygodniku Petersbugskim*”. Я разумеў, што ўзятаю з крыніц інфармацыю (выпадковасць якое, аднак, сам бачу) пакажу ў сапраўдным святле стан краю і тым абвергну несправядлівы вырак чужых людзей. Я абраў форму лістоў, бо яна мае найменш

прэтэнзій на бясхібнасць назіранняў.

Артыкул той, змешчаны ў № 8 “Москвитянина” за 1843 г., літаратурным часопісе, які выдаецца ў Маскве прафесарам Пагодзіным, называецца “Гецыкі” і напісаны нейкім панам Кушыным, што жыве ў Віцебску і, як паказвае сам тон і пісьменніцкае майстэрства, не вельмі высокае займае там месца. Ужо сама іранічная назва народу – “гецыкі”, ад слова “гэта”, якое сяляне-беларусы ўжываюць замест расійскага “это” ці польскага “oto”, дае найлепшае ўяўленне пра густ і досціп аўтара. Паказ на самым пачатку ў выжыгінаўскім^{IX} духу шамбеляна, нібы тып беларускага землеўласніка з’яўляецца, скажонаю ў найвялікшай ступені карыкатураю, што ні ў якім разе нельга распаўсюджваць на ўсіх. Сёння беларускі землеўласнік не з’яўляецца тою інертнаю машынаю, якую спрытна круцяць хцівыя жыды, як яго паказаў раман “Выжыгін” і аўтар “Падстолица”⁵, ужо не з’яўляецца тым бічом суцяжніцтва, пра які здаўна склалася думка ў заходніх правінцыях з-за колькіх альбо якога дзесятка выключных індывідаў, якія мелі няшчасце, судзячыся ўсё жыццё, закончыць урэшце і свой нехвалебны жывот на трыбунальскіх лаўках. Злоўжыванне даверам і спрытнасць, абвінавачванне ў распусце моладзі, што вырываецца за межы бацькаўшчыны шукаць шчасця, – гэта заганы выключныя, казусныя выпадкі, яны не даюць мажлівасці вынесці агульны вырак, бо дзе такі шчаслівы край, які не мае падобных злоўжыванняў? Калі ж гэта здаралася і здараецца, дык паходзіць з тых аддаленых ад цэнтра Беларусі паведаў, да якіх сённяшня асвета яшчэ не прарвалася, а не з тых, якіх на справе варта лічыць за прадстаўнікоў грамады. Інтэлектуальны рух, што ўжо некалькі гадоў назіраецца ў заможных, найбольш прамысловых наддзвінскіх паведах, пра што я нагадваў больш падрабязна ў іншым месцы^X, пачынае ставіць моцную перашкоду тым недахопам, якія вынікаюць ад ляноты і няведання. Ужо сёння там лепш разумеюць свой уласны інтарэс, ужо сёння там не сумняваюцца, што толькі настойлівая праца, справядлівая камерцыя і ўзаемная павага могуць прывесці паляпшэнне быту да пэўных вынікаў. Як асобныя індывіды, так і цэлыя народы, выпрабаваныя агнём вопыту, прыходзяць да пазнання свайго стану і пачынаюць разумець, што з’яўляецца жыццёвай падставаю іх і будучых часоў зямнога побыту.

Я і не думаю ламаць тут копіі за нападзікіх панкоў, што ў

адсталых паветах распаўсюджваюць у гнюснай адміністрацыі сярэднявечнае васальства, абсалютнае злоўжыванне правам валодання, ні таксама за асобных шамбелянаў і маршалкаў, якія прагульваюць жончыныя маёнткі; не маю прадузятасці і ў лепшы бок, – але чаму пан Кушын, спакусіўшыся намаляваць карціну беларускага жыцця, чапляецца да беднага селяніна і злою насмешкаю сцэбае невіноўную ў сваёй знявазе істоту; лезе ў ягоную бедную хатку, высмейвае ягоныя недахопы і простыя звычаі, дамешваючы паўсюль ганебную адукаванаму сэрцу іронію?

Гісторыя паказвае нам Беларусь, як сірочую зямлю, якою ніхто ніколі па-бацькоўску не апекаваўся. Была гэта зямля пераходаў, здабыча суседняе дзічыны, перш чым святы апостал Андрэй не прынёс з поўдня прамень заходняе веры, а пазней – талкавіска баёў братніх шэрагаў і набегаў ордаў татарскіх! Мала гэтых знешніх нападаў, у лоне самое Беларусі фарміраваліся ліхадзейскія *ватагі*, якія, хаваючыся ў разбойнічых *прытонах* гарыстых ваколіц Невеля, у гушчарах Алауньскіх гор (што больш вядомыя пад назваю *Рабшчызна*), спусташалі сялібы мірнага земляроба, не давалі і хвіліны зірнуць яму на сябе. Гэтая, парэзаная акапамі зямля да сённяшняга дня пазначана слядамі пераходаў Баторыя^{XI}, калі ён ішоў пад Пскоў і Вялікія Лукі, – зямля, дзе сутыкаліся Літва, Русь, Польшча і крыжакі, – хіба магла яна калі-небудзь апрытомнець, каб перавесці дух, каб выдзеліць з сябе парасткі асветы, якія выпалі на долю шчаслівых народаў?

Не трэба забываць, што за польскім часам гэтая зямля была месцам выгнання. Гісторыя мінулых часоў Беларусі можа выклікаць плач Іераміі...

Такія палітычныя абставіны, уплываючы на матэрыяльны стан народа, мусілі ўплываць і на ягоны характар. Таму паэзія гэтага народа маркотная і жалобная, як душа ад журбы пакутная, рэдка пачуеш вясёлую ноту ў песні; здаецца мне, маркотныя, аднастайныя мелодыі чуюцца нават у нацыянальным інструменце, які завецца *дуда*. Гэты напалову дзікі край захаваў ва ўсёй свежасці элементы народнае паэзіі. Да сённяшняга дня ў тутэйшых абрадах ёсць сляды паганскіх памятак, я нагадаю толькі пра адну: *Стаўры, Гаўры*^{XII}, што да гэтага часу захавалася. Іх з'яўленні – гэта свет духаў, напоўнены паэтычнымі выдумкамі; духі ў іх плодзяцца ў незлічоныя грамады; дзікасць мясцін уплывае на фантазію народа.

Якая розніца ад паэзіі ўкраінца, які на дзікім кані лётае па стэпе! Спеў і маркотныя краявіды найбольш збліжаюць гэтую паэзію з народнымі мелодыямі Літвы. Паэзія ўкраінца – гэта стэп, конь, сокал, хорт. У беларуса – прымхі, чары, уніканне ў таямніцы прыроды, злучанае з замкнёнасцю ў самім сабе пры суровым клімаце краю. Паўсюль пачуццё горкае долі. Гэты народ, узгадаваны самотнаю пра сябе перакананасцю, акружаны навалаю непамыслых здарэнняў, ці мог ён узняцца з маральнае знявагі, і ці ягоная віна, што не ўзняўся? Уважліва прыгледзеўшыся да паэзіі нашага гаротнага люду, да слядоў мінуўшчыны, адкрыеш фантастычны свет, поўны жывое паэзіі, якую не заўважыць розум, што слізгаціць па паверхні.

Таму, вяртаючыся да пана Кушына, які намагаецца зняславіць беларускага земляроба, я пытаюся: ці ж не паклёпам на край з'яўляецца ягонае апісанне? Ці дакладна адлюстроўвае яно дух жыхароў сёння? Распаўсюджванне неаб'ектыўных поглядаў, ці ж гэта не ўплыў на грамадскую думку? Справа набывае супярэчлівы характар, а значыць становіцца больш шкоднаю, калі рэдактар часопіса сваімі прыпіскамі пацвярджае кінутыя на вецер жарцікі. А так зрабіў вучоны-прафесар, знаёмячы публіку з першаю прازیчнаю працаю свайго выхаванца, якога, як ён тлумачыць, павярнуў ад рыфмаплёцтва да апісання мясцовасці. (Бадай бы лепш пісаў кепскія вершы.) Рэдактар лічыць, што ўдзячны выхаванец прынёс дакладнае апісанне, “як жыве кожны беларускі грамадзянін”⁶. Не спыняючыся на гэтым, вучоны-рэдактар мяркуе, што за тое дакладнае апісанне і выхапленыя недарэчныя фразы з карчмарскага жаргону яму будуць удзячны сапраўдныя вучоныя: Сразнеўскі, Прэйс, Бадзянскі і нават сам вялікі Шафарык, сонца славянскае вучонасці!

Вось, уласна, кропка адліку, адкуль, аналізуючы гэтую рэч, заўважаецца шкоднасць падобнае пісаніны. Таму няварта рэдактару так манкіраваць грамадскаю думкаю, а нікчэмнасці-пісаку надаваць вартасць літаратара.

*Пісаў у Пецярбурзе,
30 верасня 1844 года.*

ЗАЎВАГІ РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА І ЮЗАФА ПРАЦЛАЎСКАГА

^I Перадрук маіх “Лістоў пра Беларусь” нікому не забараняецца.

^{II} Выдавец “Tygodnika”⁷, друкуючы гэтыя лісты на веру шаноўнага карэспандэнта, лічыць патрэбным паведаміць, што за змешчаныя ў іх сцвярджэнні і лічбы ён не бярэ на сябе аніякае адказнасці. Калі ж у іх больш абазначанымі ў гэтай справе будуць заўважаныя якія неадкладнасці, выдавец за абавязак мае надрукаваць усялякія абвяржэнні (выд. “Туг.”).

^{III} Так названая ад ліхадзеяў, якія хаваліся ў яе цяснінах і лясах ды нападамі чынілі ў ваколіцы *рабункі* (адсюль і Рабшчызна). Былі гэта ўцекачы з Расіі і Беларусі, бо гэтая мясцовасць сумежная. Яны там атабарваліся і наводзілі страх, памяць пра які дасюль захавалася ў апавяданнях старых людзей.

^{IV} Пад гарою струменяць сярністыя крыніцы, вада якіх так сераю насычана, што, намачыўшы і высушыўшы лучыну ды паднёшы агонь, яна гарыць як фасфарычная запалка. Мясцовыя жыхары часта зазнаюць палёжку ў хваробах, купаючыся ў той вадзе. Просты люд навокал, які ў ёй купаецца і п’е яе, – моцны, здаровы, высокага росту. Крыніцы гэтыя належаць да маёнтку паноў Дароўскіх; патрэбны вялікія грошы, каб ператварыць іх у *мінеральныя воды*. Няма сумненняў, што горнае паветра і гэтыя воды былі б дзейснымі лекамі пры пэўных хваробах, з прычыны якіх мы не раз з вялікімі выдаткамі адбываем далёкія падарожжы. Аднак без дзельнае дапамогі ўраду немагчыма рабіць нейкія захады.

^V Ці так званая ў гаспадарцы *сяўба зялёных кармоў*.

^{VI} У ваколіцах Невеля ёсць вёска Гульцяі, дзе жывуць панцырныя баяры, якія да гэтага часу маюць прывілеі ад караля Баторыя.

^{VII} Можна, з Асташкаўскага павета Цвярское губерні, дзе таксама рыбная лоўля – галоўны занятак сялян (выд. “Туг.”).

^{VIII} Не заўсёды і не ўсюды; ёсць і ў Расіі жорны (выд. „Туг.”).

^{IX} “Іван Выжыгін” – слаўты бытавы раманы бела- і вялікарускі пана Тадэвуша Булгарына. На самым пачатку пасля выхаду гэтага твора (з дзесятак гадоў назад) былі такія, што яго называлі рускім Жыль Блазам (выд. “Туг.”).

^X Ва ўступе да беларускіх апавяданняў Я. Баршчэўскага⁸.

^{XI} Пад Межавам і Гарадком (на паўвыспе возера Нешчарда) непадалёк ад ваколіцаў Гульцяі, пра якія я вышэй узгадваў, існуюць да сённяшняга дня сляды мастоў на балотах праз цёмныя лясы, па якіх прабіралася войска; народ і дасюль называе іх Баторынскія масты, а на мяжы Себежскага і Невельскага павета ёсць вёска *Баторына*.

^{XII} Глядзі ў т. 1 “Rocznika Literackiego” “Нарыс паўночнае Беларусі”⁹.

БЕЛАРУСКАЕ ВЯСЕЛЛЕ¹

Прысвечана А. А. Ів-му

Сярод іншых абрадаў простага люду на Беларусі вясельныя цырымоніі асабліва вылучаюцца як сваёй арыгінальнасцю (яны адрозніваюцца ад абрадаў у Маларасіі і іншых заходніх правінцыях), так і багаццем вясёлых песень, якраз для гэтых выпадкаў складзеных. Нам здаецца, што самі тыя песні – плён народнай фантазіі і красамоўства, а часам і паэтычнага натхнення – перададуць гэтыя абрады лепей, чым любы аповед; такія аповеды, у якіх вельмі дакладна апісаны прастанародныя сцэны, міжволі становяцца альбо надакучлівымі, альбо пошлымі.

Бесклапотная, вясёлая 19-гадовая дзяўчына ў зацішнай беларускай вёсачцы, устаўшы разам з сонцам, спрытна ўвіхаецца па гаспадарцы: то рыхтуе ручную пражу, то дапамагае мацеры гатаваць снаданне для работнікаў, якія вернуцца з поля. Вырасшы пад родным дахам, яна не ведае іншага свету, не думае пра іншыя забавы, акрамя сціпрых святочных сходак на прызбах з сяброўкамі, дзе спяваюцца песні, і пад старымі ліпамі вясёлая моладзь скача свой любімы танец *кругавую*².

Вось да вёскі яшчэ здалёку даносяцца гукі народнай дуды. Чуваць тупат і фырканне коней. Поезд набліжаецца, і ўжо ў двор з маленькай хатай высыпае вясёлы натоўп баяр¹. Хлопцы ў святочных *світках*, белых альбо цёмна-сініх, у высокіх суконных *брылях*, альбо капелюшах без палёў, з рознакаляровымі стужкамі, якія ўюцца вакол галоў, сярод дзевяроў і кумоў, што папарна выстраіліся за сватамі, на чале з жаніхом, якога на Беларусі пачціва называюць *князем*, шумна ўваходзяць у дом нявесты, альбо княгіні. Тут жа пачынаюцца вітанні чаркамі і віншаванні гаспадароў¹¹.

Устрывожаная нечаканым прыездам сватоў, дзяўчына моцна чырванее, сціпла апускае вочы і, не адважваючыся зірнуць на суджанага, адварочваецца да сцяны. Збянтэжаная, яна калупае сухі мох паміж бяргавымі ў сцяне.

Сваты патрабуюць адказу. Бацька і маці, паважаючы пачуцці і волю дачкі, рашучага адказу не даюць. Яна, засаромленая, усё яшчэ не паварочваючыся да сватоў тварам, доўга не адказвае на шматлікія пытанні. Толькі тады, калі яе з усіх бакоў акружаюць і настойліва просяць адказаць “так” ці “не”, яна са слязьмі кідаецца ў абдымкі бацькі і ледзь чутна гаворыць:

*Колі маўчу,
знаць, што хочу...³*

Калі зроблена гэта прызнанне, прызначаецца дзень заручын, альбо заручэння. Госці ад’язджаюць. Дзяўчаты збіраюцца ў дом заручонай і да прыезду жаніха спяваюць нявесце:

*Зелёная рутенька, жоўтыя цвет,
Да ўжее ж майго Прокопкі даўно нет.
Послала б послы – ня смею,
Пісала б лісты – ня ўмею.
Сама б пошла – боюся,
Шырокія госцінец – мінуся!⁴*

Настае прызначаны дзень, і вось жаніх са сватамі з’яўляецца каля парога нявесты. Яна сядзіць, акружаная маўклівымі баяркамі^{III}, а ў гэты час свацці вітаюць гасцей і дамашніх хорам. Спачатку звяртаюцца яны да маці нявесты:

*– Да ня дай, ня дай, моя мамухна, од сябе,
Перазімую гету зіменьку я ў цябе!*

Маці, быццам у адказ ім, спявае:

*– Да няльзя ж, няльзя ж, моя душачка, ня оддаці:
Прыехалі тые госцікі – што б цябя ўзяці!⁵*

Свацці, старыя жанчыны, чокнуўшыся раз, другі чаркамі, пачынаюць крычаць, шумець і, звяртаючыся да сябровак нявесты, якія сядзяць у паважным маўчанні, насмешліва спяваюць:

*Псіцы бояркі, псіцы,
Сядзяць, как лісіцы:
Ні горелочки ня п’юць,
Ні песень ня поюць!⁶*

Пасля гэтага нявеста садзіцца ўжо сярод сваіх сябровак, якія спяваюць, звяртаючыся да яе:

*Чому ты ня плакала,
Як цябе молоду заручалі:
Золотыя персцёнкі пераменялі,
Горькою горелкою запівалі,
Солодкім пярнічком закусывалі?!⁷*

Абрад заручын так захаваўся ў народных песнях: вечарам, калі вясёлая дружина выпівае, брат нявесты таргуецца з жаніхом за касу сваёй сястры. Ён узлазіць на лаву ззаду яе і, закасаўшы рукавы па локаць, з прытворна суровым выглядам, быццам бессардэчны валадар, хапае леваю рукою касу дзяўчыны, якая плача, а праваю – нож і пагражае зараз жа адрэзаць цудоўныя валасы, калі жаніх не заплаціць яму выкуп. Доўга і ўпарта яны таргуюцца, але, нарэшце, справа ўладкавана, брат злазіць з лавы, а нявесце надзяваюць на галаву мужчынскі каўпак. Свацці дзеля жарту зацягваюць песню, у якой асуджаюць брата нявесты:

*Да й ня брат, ня брат, да татар,
Прадаў сестрыцу за таляр,
Да русаю косуньку за шостак,
А белае лічэнька пошло і так^{IV 8}.*

Ёсць яшчэ адзін хвалюючы высокапаэтычны звычай, які сведчыць аб сардэчнай дабраце і пяшчотнасці простага народа. Гэта асаблівае ўшанаванне на вяселлі нявесты-сіраты. Я быў да глыбіні душы крануты, калі пры з'яўленні на парозе хаты *сіраты-княгіні* ўсе госці – старыя і моладзь – як адзін уставалі, чаго зусім не робяць на іншых вяселлях. Народ беларускі бедны, забіты і разам з тым вельмі добры па прыродзе. Ён умее спачуваць чужому няшчасцю. Народныя песні заўсёды праўдзівыя; а ў народзе песень, пазначаных сапраўды паэтычным добрым пачуццём, шмат. Вось адна для прыкладу:

*Ах, знаць, знаць по вяселіку,
Что ня бацюшка аддаець:
Двор вялікій, а збор^V нявялікій;
Нет у мяне родзінушкі.
Ой, сошлю, пошлю серу зязюльку
По родзінушку.
Зязюлька ляціць –
Родзіна едзіць.*

Ах, послала б я соловеньку,
Да соловушка адказываець;
Ах, послала б я зязюльку
По свойго татульку;
Да за родненькім бацьком
Серая зязюлька ня прылетаець,
А татулька адмаўляець:
– Рад бы я ўстаці
К свому дзіцяці,
І парадушку даці;
Гробовыя доски
Сціснулі ножкі,
Да ня могу я ўстаці.
Сырая земля
Дзверцы залегла
І окошечко заслоніла,
Майго бацькушу
На вяселікі ня пусьціла!⁹

Так, яшчэ бедная сірацінка, расцілаючы дробненькі лён на полі, думае аб смерці; у час працы, схіляючыся да зямлі, яна адчувае, што лепш бы ёй самой легчы ў сырую зямлю.

Земля мая сырусенька,
Прымі й мене молодзеньку,
Як вішеньку саладзеньку!¹⁰

Ва ўсім гэтым ёсць шчырае пачуццё, паэзія. Заўважым, што песні для сірот складаюць самы патэтычны і паэтычны бок духу беларускага народа.

Ой, рана, раненька
Дзевочки, подружечкі,
Выйдзіце, послухайце,
Ці шуміць дубровенька,
Ці цвяціць багровый цвет.
Ці ездзіць завяжыць свет?^{VI}
Ой, рана, раненька! (і далей)¹¹.

Вось песня, пра якую мы ўпаманулі; яе пяюць дружкі нявесты, выглядаючы ў акно, калі князь і іншыя ўязджаюць у двор:

Наехалі госці
Із чужой воласці –
Поўный двор, поўный двор!
Угадай, моя Настухна,
Который твой, который твой?

Нявеста адказвае:

*Что на коню сівым
Да ў жупане сінім –
Свёкар мой!
Что конь вороненькі
Да сам молодзенькі –
Дзевер мой!
А что ў атласе
На коніку плясе,
Вот то он, вот то он,
Вот то мой!¹²*

У дзень, калі прызначана вяселле, жаніх з нявестай выпраўляюцца з раніцы ў царкву. Па дарозе яны заходзяць у двор свайго пана і там робяць *паклоны*, г. зн. ходзяць з пакоя ў пакой і кожнаму, хто сустрэнецца, кланяюцца да зямлі, просячы *блаславення*.

Жаніх едзе ў царкву верхам на кані. З ім едуць таксама два дзеверы ў белых альбо цёмна-сініх *світках*, у чырвоных альбо светлазялёных шапках, абшытых аўчынай. Да шапак прымацаваны тры доўгія чырвоныя альбо рознакаляровыя стужкі, якія ўюцца вакол галавы, раскідваючыся па плячах.

Услед за імі ў беларускай *колясе*^{VII} едзе *Панна Млода*; яе валасы заплецены ў тры тонкія касічкі, упрыгожаныя стужкамі, што ўюцца вакол яе. Побач з маладой сядзяць дзве баяркі і свацці. Іншыя асобы, якія іграюць другарадную ролю ў гэтай сельскай меладрэме, едуць ззаду на вазах. Калі вясельны поезд нявесты вяртаецца з царквы, госці, што сядзяць у другой *колясе*, спяваюць песні, падладжваючыся пад беларускую дуду, якая не сціхаючы, што ёсць моцы гудзе сабе ўсю дарогу звычайную, манатонную песню:

*Поціраў я дуду,
Іх, вох!
На поповым лугу,
Іх, вох!
А ня дудка была,
Іх, вох!
Всялуха была,
Іх, вох!
Всяліла мяне,
Іх, вох!
На чужой стороне,*

Іх, вох!

Калі прыедуць у хату, Маладую саджаюць за стол пад песні
сваццяў:

*Куковала зязюля цераз сад:
Пора ж табе, Малахна, на посад!*

На гэта яна ім адказвае:

*А што ж табе, зязюля, до таго?
Ёсць у мяне мамухна для таго.
Яна мяне на посад пасодзіць,
Яна мне радееньку poradзіць!^{VIII}*

Позна вечарам, калі жаніх са сваёй дружынай збіраецца
забіраць нявесту, свацці замыкаюць дзверы і не пускаюць гасцей,
растлумачваючы гэта тым, што жаніх быццам бы не харошы сабой,
не варты прыгожай нявесты. Зноў камічная роля свахаў.

Кумы і сваты, якія стаяць на дварэ пад вокнамі, наадварот,
горача, да нябёс узносяць у песнях жаніха:

Голас з двара:

*– Поглядзі, молада, у аконьце:
Вот твой молодой: как сонце!*

Голас з хаты:

*– Поглядзі, Тацянка, скрозь вершок^{IX} –
Вон твой Тараска, як мяшок! і г. д.¹³*

Каб пазнаёміць вас з вясельным банкетам беларусаў, змяшчаем
песню, адрасаваную курьятам, альбо куранятам, якіх гаспадыня
рыхтуецца прыгатаваць:

*Госці на двор едуць,
Куркі под печ лезуць,
Да ня бойцеся, куркі,
Нямнога вас нада:
Сем, сем на вячеру,
Восьмая на пячэнню^X,
Дзевятая на снядане,
Дзесятая на от'яжджане.
Гуску
На закуску,
Індычку
На затычку.*

Калі госці ўсё паелі і папілі, і няма больш чым частаваць, свацці

выганяюць іх мётламі, напяваючы:

*Додому, сваты, додому!
Поелі конікі солому,
І ўсю ячную мякіну,
І коле плоту крапіву!..¹⁴*

І такое энергічнае дзеянне вельмі характэрнае для беларусаў, у якіх гасціннасць увогуле рэдкая. Жаніх з нявестай і гасцямі адпраўляюцца да сябе пад неадлучны акампанемент той жа дуды, якая пачынае вяселле і суправаджае сватоў да новае хаты маладога пад агульны спеў:

*Поцяраў я дуду,
Іх, вох і г. д.*

Нацыянальны кампазітар Ант. Абрамовіч напісаў на гэты сюжэт музычную паэму^{XI}.

У першай частцы (“Уступ”) чуем далёкі, але ўрачысты гул дуды, які ўсё набліжаецца, потым тупат коней, вясёлы прыезд гасцей і інш.

У другой частцы (“Сватанне”) сваты гавораць спачатку прамову да бацькоў нявесты, выказваючы павагу жаніха, потым паказана хваляванне дзявочага сэрца.

У трэцяй частцы (“Скаргі нявесты”) чуецца яе трывога за сваю будучую долю, плач; пачуцці, выкліканыя наведваннем магільнага кургана, над якім яна *галосіць*.

Чацвёртая частка (“Дзявочы вечар”): нявеста з дзяўчатамі; ціхая драма дзявочага сэрца, выказаная ў хвалюючых песнях.

У пятай частцы (“Прыезд у царкву”) чуюцца званы, шум урачыстага картэжа, паказаны момант уваходу ў храм.

У шостае частцы (“У царкве”) гучыць песня на вядомы напеў гімна: “О, Спасіцелю, наш Пане!”.

У сёмай частцы (“Блаславенне”) аўтар вяртае слухача ў дом, куды прыехалі з храма, – віншаванні, напевы і інш. Нарэшце, у восьмай частцы (“Скокі”) чуецца нязграбная *кругавая*, народны танец, якім заўсёды канчаецца беларускае вяселле¹⁵.

Гэта музычная паэма мае свае мастацкія вартасці, яна вызначаецца арыгінальнасцю ў адлюстраванні народнасці.

Мы спынімся яшчэ на хвіліну на *кругавой* – адным з самых любімых танцаў беларусаў^{XII}.

Малады хлопец, знайшоўшы прыгожую дзяўчыну, бадзёра

становіцца ў сярэдзіне круга, папраўляючы пояс. Чуюцца гукі дуды, і танцор спрытна абхоплівае стан маладой дзяўчыны, паварочвае і перакідвае яе ў такт гэтай дуды і скрыпкі, прытупваючы абцасамі і прыпяваючы вершаваныя двухрадкоўі.

Танцораў цэлы рад. Першы ў радзе выдумляе фігуры, якія дакладна паўтараюць усе астатнія. Кружацца ў адзін бок да таго часу, пакуль амаль не ап'янеюць; потым кружацца ў другі бок; увесь час мяняюць рукі і позы, як у даўнейшым паланезе.

Нягледзячы на тое што танец на выгляд жывы і рухавы, усё ж ён сумны, таму што аднастайны. З усіх танцаў заходніх правінцый ён найбольш блізкі да рускага народнага танца. Прыпевы ў час танца двухрадковыя і чатырохрадковыя, усе ў характары сатырычным і нагадваюць галіцыйскія каламыйкі¹⁶. Вось прыклады:

Да мужоў:

*Біла жонка мужа, рукі закасуўшы,
А ён жа ёй покланіўся і шапачку сняўшы!*

Да нецярплівай жанчыны:

*Рада, рада была баба, што дзед утопіўся.
Ліха ж яму нагодзіла – за куст ухапіўся!¹⁷*

Падобных прыпевак безліч, яны спяваюцца звычайна ў час святочных зімовых *ігрышчаў* (у Расіі такія прыпеўкі пяюць на вячорках (*посиделках*), на Украіне на *вечарніцах*).

Сапраўднае беларускае вяселле не можа абысціся без віншаванняў, самых напышлівых, без гэтак званых *арацый*. Гэта ўвайшло ў звычай беларускага народа ад польскай шляхты, якая ў сваю чаргу пераняла яго з езуіцкіх школ. Арацыі ўяўляюць сабой самае пацешнае заканчэнне вяселля. Яны сустракаюцца часцей за ўсё сярод сялян на тэрыторыі былых езуіцкіх маёнткаў.

Ёсць два тыпы арацый: адны выконваюцца перад вяселлем, калі старшы сват альбо пасаджоны бацька прыносіць ад жаніха падарункі, другія – у час вяселля, сярод агульнай весялосці, калі найбольш красамоўны з прысутных (ці які лічыць сябе такім) узлазіць на ўслон ці стул (што ў іх называецца *стоўб*), як прафесар на кафедры, і, трымаючы ў руках два свежаспечаныя пірагі, гаворыць доўгую павучальную прамову для маладых, вельмі смешачы ўсіх дасціпнымі выбрыкамі, пацешнымі жартамі.

Асабліва вылучаюцца напышлівасцю і бясконцасцю сваіх

арацый віцебскія і полацкія мяшчане, якія імкнуцца ні ў чым не адстаць ад польскае шляхты¹⁸.

ЗАЎВАГІ РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА

^I Баярамі панцырнымі ў казённых вёсках называюцца вольныя сяляне.

^{II} Сярод песень адна пачынаецца так: “Наш бык да вашай кароўкі прывык”.

^{III} Дружкамі.

^{IV} Сюды адносіцца яшчэ адна песня, прыведзеная ніжэй “Наехалі госці...”

^V Збор гасцей.

^{VI} Будучы муж, які завяжа і замкне для яе свет: цяжка прыдумаць што-небудзь лепшае.

^{VII} Воз ці каляска.

^{VIII} Дасць добрую парадую.

^{IX} Малое акенца ў столі для выхаду дыму.

^X На смажаніну.

^{XI} Мы маем у руках літаграфаваныя ў С[анкт]-П[ецяр]бурзе ноты для фартэп’яна (“Wesele Białoruskie. Poema muzyczna, 1846”).

^{XII} Згадваем чытачу артыкул пра нацыянальныя танцы ў V томе [за 1848 г.] «Иллюстрации», с. 137.

ЗАРЫЯН ДАЛЕНГА-ХАДАКОЎСКИ

Каму з даследчыкаў даўніны старажытнай рускай зямлі невядома гэта імя? Адзін чытаў ягоныя рукапісы, іншы ведае ягоныя працы па фрагментах, што друкаваліся ў асобных сучасных выданнях, той перадусім чуў пра іх, але анікому да гэтага часу не ўдалося адшукаць годных увагі звестак пра акалічнасці жыцця гэтага працалюбівага даследчыка першабытнага этнаграфічнага становішча славянскіх плямён. Ягоныя працы настолькі дакладныя, даследаванні настолькі важныя, заслугі настолькі годныя ўвагі, што (хоць зусім нязначная частка працаў была надрукавана), імя яго стала агульнавядомым і ён належыць да ліку тых, што прынес свой дар на святы алтар любові да Айчыны і заплаціў павінны доўг зямлі, якая яго ўзгадала і выхавала!

Не маючы пад рукою ні рукапісаў, ні нават друкаваных ягоных артыкулаў, я раскажу толькі пра тыя акалічнасці жыцця, якія мне ўдалося даведацца ад аднаго з яго сваякоў пад час маё мінулагагодняй паездкі ў Слуцкі павет Мінскай губерні¹, дапаўняючы хроніку падзей асобнымі звесткамі, узятымі з ягонага ліставання, пабачыць якое мне надарылася.

Зарыян Якубавіч (гербу Даленга) Хадакоўскі² нарадзіўся ў Літве, у тагачасным Мінскім ваяводстве, у 1784 г., 4 красавіка³, ад шляхетных, але бедных сужэнцаў. Бацька ягоны, вопытны гаспадар, займаў пасаду кіраўніка, альбо – як там называюць – аканома (звычайны занятак дробнае шляхты) у розных маёнтках ліцвінскіх магнатаў. У 1792 г., калі сямейныя справы паклікалі яго на пэўны час у Царства Польскае, ён пакінуў свайго старэйшага сына жончынаму брату ксяндзу Бародзічу⁴, у якога васьмігадовы Зарыян атрымаў першапачатковыя веды ў чытанні і пісьме. Вярнуўшыся праз два гады⁵, ён забраў яго назад і трымаў пры сабе ўвесь час,

займаючыся стала сельскаю гаспадаркай і пераходзячы з маёнтка ў маёнтак па сваёй пасадзе. Здаецца, што гэты род вандроўнага жыцця, гэты бесперапынны пераход ад спакою і цішыні да намадычнага вандравання, гэта бесперапынная перамена месцаў і краявідаў з дзіцячых гадоў аказалі на яго вялікае ўражанне, якое гэтак моцна адбілася на пазнейшым развіцці разумовае дзейнасці і ў схільнасцях ягонага характару, галоўнаю і адметнаю рысаю якога была прага да падарожжаў.

У той час Польшча і Літва з-за ўнутраных звадак і знешняй пагрозы знаходзіліся ў самым сумным становішчы⁶. Вядомая панурая і маркотная карціна, захаваная ў памяці няшчасцем, што засталася крываваю плямаю на апошніх старонках Гісторыі канца XVIII стагоддзя! Геній-знішчальнік зазірнуў сваім цікаўным вокам і ў хаціну аратага, і ў Святыню Божую, і ў пазалочаны Палац Магната! Асабліва вясковыя ўладальнікі зазналі вартую жалю долю, якая толькі можа напаткаць у такі час няўзброенага і безабароннага вясковага жыхара. У агульным няшчасці Літвы бацька Хадакоўскага, страціўшы ўсю набытую маёмасць, быў не ў стане даць свайму сыну самую звычайную адукацыю. Не бачачы іншых сродкаў, ён звярнуўся да далёкіх сваякоў⁷ і даручыў ім выхаванне свайго сына. Зарыян паступіў у Слуцкае павятовае вучылішча⁸. Там хутка заўважылі яго пераважную схільнасць да гістарычных і геаграфічных заняткаў; асабліва заўважылі ў ім прагу да пошуку даўніх дакументаў, што адносіліся да ягонага любімага прадмета. Пасля смерці бацькі⁹, закончыўшы курс навукі ў Слуцкім павятовым вучылішчы ў 1801 г., ён на працягу двух гадоў выконваў абавязкі настаўніка ў якасці хатняга дарэктара¹⁰; пасля пакінуўшы стамляльныя заняткі, што былі надзвычай неадпаведныя ягонаму жывому характару і прыроднай схільнасці ягонага розуму, накіраваўся ў павятовы горад Наваградак¹¹ і пры дапамозе знаёмага адваката, як юны палестрант (гэтым імем называлі ў Польшчы маладых кандыдатаў на званне кіраўніка спраў; калі не памыляюся, яно адпавядае рускаму *стряпчий*), навучаўся айчыннаму праву; гэтае навучанне зводзілася ў асноўным да штудзіравання Літоўскага Статута; набыўшы дастатковыя веды¹², перабраўся ў Мінск і там ужо сам займаўся судовымі справамі да 1807 г.

Мінск, хоць і не меў тых скарбаў, якія шукаў розум Хадакоўскага, даў яму аднак шмат рэчаў, годных уважлівага

разгляду. Там ён вывучаў Статут Літоўскі (Збор ці Звод законаў); наведваючы архівы, адшукваючы і з вялікімі намаганнямі разбіраючы даўнія рукапісы, прывілеі і дакументы, набыў незвычайны палеаграфічны вопыт.

Ад гэтага перыяду ягонага жыцця засталіся некалькі рысаў, якія паказваюць, што схільнасць да навукі і бесперастанныя разумовыя заняткі не патушылі ў ім таго святога агню, якім запаліў Творца душу і сэрца шляхетнага чалавека. Выдатныя якасці души засталіся ў яго некранутыя агідным і згубным педантызмам, ён разумеў жыццё і ўмеў спалучаць свае заняткі з карысцю для грамадства. Гэты малады чалавек, што быў абцяжараны непрыемнымі абставінамі, што дабываў хлеб свой штодзённы цяжкаю працаю, не забываўся прыкладаць свае намаганні дзеля выхавання двух маленькіх сірот, браціка і сястрычкі, што засталіся ад другога шлюбу яго бацькі, і, нарэшце, атрымаўшы законным шляхам належны ягонаму роду дом у Мінску¹³, увесь прыбытак аддаваў на іхняе выхаванне, ды і ад сваіх уласных заняткаў аддымаў час, каб прысвяціць яго дзеля іхняе адукацыі і прыклаў усе намаганні, каб знайсці ім прыстойныя і карысныя месцы ў грамадстве.

У 1807 г. ён атрымаў пасаду паверанага ў справах у графа Юзафа Несялоўскага і з гэтага часу стала жыць у яго маёнтку Варонічы¹⁴. На гэтым месцы выявіў асаблівую дбайнасць у выкананні сваіх абавязаў. Рахманасць, сумленнасць, справядлівыя рашэнні спраў, незвычайная кемлівасць у забытых справах, амаль немагчымае працалюбства здабылі яму прыхільнасць самога графа і сяброўства шмат якіх магнатаў.

Дзе знаходзіўся Зарыян наступныя пяць гадоў¹⁵, пра гэта няпэўнае казаў мой інфарматар, бо і сам не ведаў, і я аніяк не змог зразумець тое з ягоных лістоў, якія мне надарылася чытаць, пра сапраўдныя шляхі яго вандраванняў у той час. Вядома мне толькі тое, што ў 1808 г. ён, пакінуўшы ранейшую пасаду, бадзяўся па розных краінах, не маючы аніякага сталага прытулку. Гэта былі гады ягонага спакушэння-выпрабавання, што выпрацавалі ў ім той вопыт і смеласць ва ўчынках, якія выявіў ён пасля ў сваіх далёкіх падарожжах па губернях аграмаднай імперыі.

У 1814 г., калі ад варожых войскаў ачысціліся Польшча і Літва, калі і на ягонай Радзіме, і па ўсёй Еўропе змоўк гром напалеонаўскіх пушак, ён з'явіўся ў Пулавах¹⁶.

Прынц фельдмаршал Адам Чартарыйскі, мецэнат Польшчы, руплівы апякун навук, што сам умеў адкрываць толькі-толькі народжаныя таленты і падаваў руку першаму здольнаму юнаку, які блукаў у поцемках галечы; пад яго гасцінным дахам запалілася столькі бліскучых дараванняў на апошнім этапе польскай літаратуры; ён змог ацаніць здольнасці і памкненні Хадакоўскага ды прыняў яго па-сяброўску. Прынц прызначыў яму 2000 руб. асігнацыямі на падарожжа ў Кракаў¹⁷, у Галіцыю, па Валыні, Падоллі, Украіне.

У Крамянцы ён спаткаўся з выдатным вучоным, мецэнатам Літвы Тадэвушам Чацкім. Каму ў Літве невядома гэта шануюнае імя, памяць пра якое не знікне з апошнім водгуллем зыкаў польскае мовы! Адно гэтае імя нараджае ў галовах яго суайчыннікаў непахісны стагоддзямі помнік, больш трывалы, чым гранітныя і медныя стоды! Бо памяць пра яго жыве не толькі ў мёртвых пергаментых, яно жыве ў сэрцах схіленага ўжо да магілы пакалення, якое перадае яго святае імя сваім сынам і ўнукам як заветны набытак лепшых часоў! Гэты незвычайны мецэнат, што стаяў упоравень з Чартарыйскім, Румянцавым і Монтв..... (неразборліва. Магчыма, Бантке – М. Х), і перасягаў іх уласнымі навуковымі працамі, асыпаў ласкамі, павагаю і ўганараваў шчырым сяброўствам.

Пад апекаю двух гэтых уплывовых мужоў надзеі Хадакоўскага набылі новы выгляд, новы кірунак. Маючы іхнія рэкамендацыйныя лісты, ён у 1819 г. накіроўваецца ў Пецябург¹⁸.

Ласкава прыняты графам Румянцавым¹⁹, ён знайшоў у ім шчырага апекуна і прыхільніка сваіх намераў. Граф асабіста пазнаёміў яго з добрай памяці імператарам Аляксандрам, і Хадакоўскі быў залічаны Найвышэйшым загадам у лік сяброў Міністэрства народнай адукацыі. Тут ён пазнаёміўся з Яго Высокаправадзіцельствам міністрам Уваравым, адміралам Шышковым, Карамзіным, апякуном Казанскага універсітэта Магніцкім, Грэчам, Булгарыным і іншымі тагачаснымі свяціламі на гарызонце літаратуры, а вядомы ў навуковым свеце рымска-каталіцкі мітрапаліт Сестранцэвіч прыняў яго ў дом свой і асаблівай уганараваў увагай.

Гэта быў бліскучы перыяд ягонага жыцця. Перад ім адчынілася новае поле дзейнасці. І на самай справе, выйшаўшы з глухіх лясоў і

азёрнага краю Літвы, з павятовага кута, раптоўна аказацца сярод асвечанага кола вучоных і знакамітых асобаў было дастаткова ганарова і для ягонага самалюбства і для ягоных надзей! Трапіўшы ва ўсемагутную сферу, ён, чалавек бедны і невядомы, цяпер мог здзейсніць адзіную мару, якая пераследавала яго ўсё жыццё; перад ім адчыніліся новыя перспектывы, новае поле для дзейнасці ягонага прадпрымальніцкага характару, – цяпер набліжалася чаканая хвіліна, калі ён мог здзейсніць заветнае сваё жаданне, адзіную мару, што не давала яму спаць! Цяпер ён мог прысвяціць сваё жыццё выключна вандраванням і даследаванням, і, заўважце, што гэта не абышлося, пры ўсіх парывах яго вогненнага характару, без асаблівага самаахвяравання, тым больш, што яго любімая жонка павінна была падзяліць усе нявыгады нясталага жыцця.

Адзінокі самотны вандроўнік з посахам пілігрыма ў руцэ, ён наведваў мясціны, што прыцягнулі ягоную асаблівую ўвагу. У вёсках распытваў старажылаў; – ад іх збіраў паданні, ад дзяўчат пераймаў песенькі. Блукаючы па прасторным раўнінам славянскім, паміж Одрам і Волгаю, паміж Балтыйскім і Чорным марамі, ён адкрыў стройную сістэму старажытных пагостаў першабытных плямён, і стукнуўшы жазлом успамінаў па надмагільным групам гранітных стодаў, што забыліся ў сне стагоддзяў, ён здабываў запямяталыя іхнія назвы, захінутыя туманам мінулых часоў!.. Гэтым пагостам вярнуў іх векавую годнасць, іх уласнае найменне – гарадзішчы (templum, капище). Старадаўнія магілы, ад слова *жаль*, называў *жальнікамі*...

І сёння славянская зямля ўяўляе шчодрое жніво для працалюбівага даследчыка. На берагах Дона, у шыкоўных казацкіх станіцах, сярод спякотнага дня пад небам поўдня, адпачываючы пад засенню раскошнага вінаградніка, што раскідваў сваю прахалоду над гэтымі стаўпамі, зробленымі няўмелаю рукою вясковага дойдіда, ён адгадаў таямніцы, схаваныя ў цемры стагоддзяў, заветнае рускае даўніны! Там нярэдка ў нямой цішыні, здзіўлены гукам рыдлёўкі ці плуга аратага, праніклівы погляд даследчыка знаходзіў магілу з шлемамі і кальчугамі, кранутымі полымем іржы; знаходзіў каласальныя даспехі, у якіх – цэлыя шкілеты, што рассыпаюцца ў прах пры першым подыху

свежага паветра, альбо зброю і старадаўнія манеты, што ляжалі стагоддзямі ў забытых рыцарскіх курганах!..

Далей, да берагоў мора; у Крыме б'юць хвалі і, падмываючы стромкую скалу, адкрываюць грабніцу якога-небудзь скіфскага цара-владара! На Поўначы, у Цвярской губерні, здзіўленае вока стомленага падарожніка спыняецца на шарэнзе белых нерухомах ідалаў; пры апошніх прамянях вечаровага сонца ён прыслухоўваецца ў здзіўленні, – і здаецца яму, што чуе ў парывах разгульнага віхору, у свісце бурнага Акіяну песню велічы і славы казачных герояў Варажскага перыяду! Сярод гэтае гульні стыхій на магіле зніклае мінуўшчыны лунае па свеце дух адзінага спевака Баяна, салаўя даўніх часоў, што апяваў залатымі перстамі гэтую краіну, месцажыхарства першабытных плямён, што толькі-толькі выйшлі з пустыняў азіяцкіх!

У заключэнні гэтага кароткага нарыса жыцця Хадакоўскага няхай нам будзе дазволена сказаць некалькі слоў пра ягоную знешнасць, як мы занатавалі з ягонага партрэта і аповедаў добрых яго знаёмых.

Ён быў сярэдняга росту; твар меў круглаваты, немілавідны, пакрыты рабацінкамі; валасы чорныя, ільсняныя, заўсёды гладка пакрывалі галаву, нібы аблітыя вадою; вочы малыя, шараватыя, поўныя пачуцця, але ад бясконцае працы па вывучэнні даўніх рукапісаў амаль заўсёды напухлыя і чырванаватыя ля павекаў, стан сярэдні; ні вельмі худы, ні вельмі тоўсты. Гаварыў ён хутка і шмат. Раздражняльны, але крыўды хутка забываў. Адчуваючы сваё вяршэнства, ён у размове часам забываўся да раз'юшанасці. Памяць аграмадная, асабліва пра мясцовасці і геаграфічнае становішча; на гэтую здольнасць паказвалі два крутыя ўзгоркі над вачыма, вызначаныя ў сістэме Галя. Здаралася, што праз некалькі дзесяткаў гадоў у сяброўскіх лістах ён надзвычай падрабязна апісваў колісь наведаныя мясціны і выпраўляў памылкі, адносна геаграфічнага становішча краіны, напрамку схілаў і цячэння невялікіх рэк. Сэрца ў яго было сентыментальнае і сталае ў сяброўстве.

Яго першай жонкай была народжаная Флемінг, далёкая сваячка княгіні Ізабэлы Чартарыйскае, з якой ён ажаніўся ў Пулавах²⁰, а пахаваў у Цверы. Удава з другога шлюбу, спадкаемца ўсіх папераў нябожчыка, доўгі час жыла ў Маскве, куды Хадакоўскі перасяліўся напрыканцы свайго жыцця, як у асноўны цэнтр, у гэты выдатны

genez-vous, самы раўнівы з прыхільнікаў на полі любові і ведаў, гісторыі айчыннай даўніны.

Рукапісы Хадакоўскага пасля разнастайных вандраванняў і прыгодаў нарэшце трапілі ў рукі прафесара Пагодзіна, ад якога залежыць далейшы іх лёс.

Хоць ён правёў большую палову жыцця ў вандроўках, але паспяваў весці вялікае ліставанне. Між іншым з вучоным і Пскоўскім архімандрытам Яўгенам, Тадэвушам Чацкім, Лукашом Галамбёўскім, Карамзіным, Гулак-Арцімоўскім, Булгарыным і шмат якімі членамі Варшаўскага таварыства аматараў навук, членам-карэспандэнтам якога быў сам.

Ліставанне, што засталася з ягоных юначых гадоў (з 1818 г., з Вароніч) з аўтарам вядомага ў Польшчы сентыментальнага рамана “Юлія і Адольф” Л. Крапіньскім, у пляменніцу якога быў безнадзейна закаханы²¹, даволі займальнае, бо раскрывае частку яго прыватнага жыцця, і разам з тым смешнае, бо выяўляе сентыментальнага аўтара ў самым абьякавым выглядзе, дзе кранальны паэт імкнецца пераканаць напышлівымі словамі нашага географа, што вар’яцеў ад кахання. Паэт узяўся не за сваю справу і атрымалася бязглудзіца! Тым больш, што Крапіньскі, безгустоўны пурыст мовы з фларыянавай школы і раманіст, вычытанымі і збітымі сафізмамі забытых раманаў мінулага стагоддзя імкнецца падмацаваць свае развагі, зусім не здольнымі падзейнічаць на палкае сэрца закаханага. Гэтае каханне як было без узаемнасці, дык і закончылася безвынікова.

Жадаючы захаваць памяць пра вядомага географа, я напісаў гэты артыкул; са шкадаванне глядзеў на гінучыя ў імгле неведомасці ўспаміны пра гэтага выдатнага мужа, дзеля гэтага я наўмысна пастараўся пабыць на месцы яго нараджэння, каб з вуснаў апошніх сваякоў здабыць, пакуль магчыма, біяграфічныя падрабязнасці, гэтыя каштоўныя гукі, што, на жаль, вельмі часта адлятаюць з магільнага пагорка без заслужанага водгуку ў сэрцах суайчыннікаў! З радасцю нясу гэты вянок з ..... (неразборліва. – М. Х.) на магілу майго земляка! Я першы кідаю завялыя з-за нядбайнасці іншых кветкі з прыемным перакананнем, што больш здольная рука збярэ іх і пераўтварыць ў вясёлкавы кветнік!

Не маючы рукапісаў, я не мог даследаваць творы Хадакоўскага; крытычны агляд ягоных артыкулаў, змешчаных у польскіх і рускіх часопісах, я пакідаю на пазнейшы час. Каб напісаць поўную біяграфію пісьменніка, трэба вывучыць яго як аўтара і як чалавека. Пра надзвычай важныя працы Хадакоўскага я ведаю толькі па чутках.

Без фактаў, што застаецца рабіць?

Я напісаў, што паспеў даведацца... таму гэты кароткі нарыс нагадвае голас пакутніка, што адлятае без спачувальнага водгуку ў натоўпе незнаёмых людзей... Я пісаў, пісаў... як у сухотах з'яўляліся светлыя відмы ... але голас знік у неабдымнай прасторы... рэха не знайшло дзе адбіцца!

Пісаў у Маскве
8 красавіка 1838 г.

ПРА НАРОДНУЮ ПАЭЗІЮ

У тыя часы, калі Анацэвіч¹ прамаўляў пра гэта з універсітэцкай кафедры, ўяўленні пра значэнне народных песняў былі яшчэ ў тумане хаосу; гэта былі тыя часы, калі мы, спяваючы паводле чужаземнага ўзору, пачыналі набіраць і ўласныя сілы; гэта быў агульны зварот маладога пакалення ад штучнага да натурны. На першым часе энтузіясты народнай паэзіі бачылі ў ёй нават пэўную гістарычную вартасць². Але сёння справа гэта высветлілася і выглядае цалкам інакш. Пасля таго як сабралі іх [песні. – М. Х.] усе разам, выявілася, што яны не вытлумачвалі аніякай эпохі, аніякай асобы, аніякага нават факту. Перадаючыся з вуснаў у вусны, яны змяняліся і пераіначваліся ў кожную эпоху; па егіпецкай муміі хутчэй даследчык пазнае яе век, чым з песні эпоху, да якой яна належыць. Калі ж дамяшаліся да іх нейкія гістарычныя імёны, то, відаць, у далёка пазнейшы час. У нашых песнях няма ані храналогіі, ані гістарычных асоб; люд наш польскі, і тым больш ліцвінскі ніколі іх [гістарычных асоб. – М. Х.] не апяваў: уся іх гістарычнасць выяўляецца адно толькі ў назвах, у асобных словах, якія бытавалі сярод люду. Гістарычныя песні не былі да душы нашага народу. Палітычныя перамены мала альбо цалкам не ўплывалі ў нас на змену народных стасункаў, а таму і памяць пра гэтыя змены не захавалася ў сэрцах народу³. Люд наш мовіць пра прыроду і фантастычныя істоты (напрыклад, “Witolorauda”⁴ цалкам ўзнікла на аснове народных паданняў), пра іх стаўленне да прыроды, пра што стварыў фантастычны свет; мовіць і спявае пра сваё стаўленне да паноў (як большая частка беларускіх песняў), бо змена грамадскіх стасункаў закранала наш люд далёка больш, чым усялякія дзяржаўныя ці палітычныя перамены ў іншых народаў.

Але паэзія нашага народа мае іншыя вартасці. Яна тлумачыць

ягонья звычаі; у ёй адлюстроўваюцца інтымныя пачуцці, думка пра парадак і цноту, пра жыццё працалюбівае і спакойнае. Каханне і вайна, перадусім, вайна, якая забірае сямейнікаў, – асноўная тэма песняў нашага люду. Льецца з іх у чароўнай форме пачуцці жалю, радасці, тугі. Няма нічога больш прыгожага за гэты пачуццёвы лірычны бок песняў нашага народу, у якіх сама прырода нібыта прамаўляе! Гэта выдатна выкарысталі нашыя вялікія архіпаэты – Каханоўскі⁵, Карпінскі⁶, пясняр “Гражыны”⁷ і нашыя геніяльныя кампазітары – Шапэн⁸, Манюшка⁹ і г. д.

Там, дзе палітычныя змены моцна ўплывалі на перамену таварыскіх стасункаў, там люд усведамляў гісторыю краю, усведамляў сваю гісторыю і думаў пра яе, думаў пра сваю долю, як на Украіне, Паўднёвай Русі; там узніклі і захаваліся гістарычныя песні, праўда, яны не сягаюць далей за часы Багдана Хмяльніцкага; надзвычайныя здарэнні XVI і XVII стагоддзяў, стымулюючы народную думку, далі пачатак украінскім думкам, аднак і тут шмат бачна добрых манераў і мастацтва, і хутчэй за ўсё з’яўляюцца довадам спачування паэтаў долі народу...

I, як і ў нас, рэлігійны дух – іх выдатная пазнака.

Бо ў нас прыняцце хрысціянскае веры – гэтая значная грамадская змена, – перамяняючы цалкам уяўленні і погляд на свет і жыццё, моцна скаланула душу народа: аднак песні, натхнёныя гэтай зменаю, ствараліся не толькі выключна простым людям; іх пісалі хутчэй паэты, што зазналі асвету; дык не чысты народны геній іх стварыў: іх пісалі князі, пазней шляхта, вандроўныя папы.

Люд унікаваў свае пачуцці, дзеі свайго сэрца, а знешняя гісторыя, якая прыносіла славу народу, закранала толькі ваяўнічую шляхту. А таму люд не спяваў пра перамогі, якія яго не цікавілі.

Дык вось довады, якія прыводзіць п. Міхал Вішнеўскі¹⁰ ў сваёй “Гісторыі літаратуры”, рассыпаюцца пад ударамі гістарычнае крытыкі. Найдаўнейшая нібы гістарычная песня пра перамогу над крыжакамі ў 1410 годзе, адшуканая Рышчэўскім, аказалася далёка пазнейшым (1510) творам, плодам паэзіі набожнай души. Не вытрымала крытыкі і сцверджанне спрактыкаванага ў нас збіральніка матэрыялаў да спраў нацыянальных, нібыта ў нас спрадвеку існавалі гістарычныя песні.

Сапраўдныя гістарычныя песні знайшліся толькі ў іншых славянскіх народаў. Маюць іх чэхі і сербы¹¹. У песнях чэшскіх

рапсодаў, як і ў скальдаў ісландскіх, апяваецца народнае жыццё. У Крулядворскім рукапісе¹² пра гамераўскія часы нагадваюць тыпы вялікіх волатаў-ваяўнікоў, а вялікі дух змагання нагадвае скандынаўскую Эдду, адкуль і паганскі дух.

Бо гэта было сутыкненне двух стыхій, падчас выкаранення старых уяўленняў, калі тутэйшае паганства вяло барацьбу з хрысціянскім касмапалітызмам, ці каталіцызмам.

Песні люду, калі ўзяць іх усе разам, валодаюць той вартасцю, што выяўляюць дух і характэрныя рысы народаў. Так, у славянскай сям'і, калі ўзяць усе песні асобных народаў, ад Балтыкі да Чорнага мора, ад Варты да Дняпра і Дзвіны, – чэхаў, сербаў, славакаў, карпацкіх гуралаў, русінаў, мазураў і г. д., дык ва ўсіх выказваецца думка, нібы гэта адно сэрца, што на розных дыялектах выяўляе сваё пачуццё, нібы гэта адзін паэт, адзін Баян, што на столькіх мовах спявае адну вялікую нацыянальную паэму, – паэму духу і пачуццяў славянскіх народаў!..

ПАН АНТОН АБРАМОВІЧ, КАМПАЗІТАР

Ён, вядомы публіцы сваімі музычнымі кампазіцыямі, а шмат якім сем'ям стараннасцю і грунтоўнасцю навучання ігры на фартэп'яна, больш за дзесяць гадоў жыве ў Пецяярбурзе. Не варта сумнявацца, што сціплы талент, удасканалены навучаннем, дбайна пашыраючы прыхільнасць да пэўнае галіны ведаў ці мастацтва, прычыняецца да папулярызаванні пачуцця музычнага густу і схільнасці да свайго мастацтва, дык, як і кожны мастак, што вядомы сваімі геніяльнымі творамі, заслугоўвае на ўдзячнасць сваіх суайчыннікаў. Сярод яго вучаніц ёсць некалькі, вялікія здольнасці якіх, падтрыманыя працаю і метадам п. Абрамовіча, дасягнулі здзіўляльнага развіцця.

Бацькоўская ўдзячнасць стварыла яму ў сталіцы асобны від славы – стараннага і грунтоўнага настаўніка, але гэтым зусім не ганарыцца наш кампазітар. Выгады ад яго заслугаў далёка сягаюць, яны бачныя, амаль адчувальныя. Заслугаў гэты ніхто ў яго не адымае, і памяць, заснаваная на іх, перажыве, бяспрэчна, тыя творы, якімі сёння запаўняюць музычныя кнігарні шматлікія кампазітары, што гоняцца за эфемернаю славаю салонаў¹.

Плацячы даніну гэтай славе, ён напісаў больш за дзесяць п'ес бальнае, ці танцавальнае музыкі, спіс якіх далучаем:

1. *La priere au son de la cloche*. Фантазія.
2. *Souvenir de mes beaux jours*. Варыяцыі.
3. *Божа, выратуй караля!* Варыяцыі для левае рукі.
4. *Grand Wals*. Ракако, любімы на публічных балах Дваранскага Клубу ў Пецяярбургу.
5. *Ты не наверыш, якая ты мілая*. На тэму рускае песні, з захапленнем прынятая на публічным канцэрце, які наш Кампазітар даваў у сталіцы 10 сакавіка гэтага году.
6. *Тры*

паланезы, выдадзеныя асобна. 7. Паланез, прысвечаны беларусам, у II томе “*Rocznika Literackiego*”, поўны старапольскага запалу, што нагадвае слаўныя Паланезы князя Міхала Клеафаса Агінскага. 8. Два маршы, з іх *Infernal* быў змешчаны ў II томе “*Rocznika Literackiego*”. 9. *Chants sans paroles*, дзве песні. 10. Дзве кадрылі, дзесяць мазурак, дзесяць *Gallopad*, тры мазуркі, выдадзеныя разам; мазурка на спеў *Салаўя* і г. д. і г. д. 11. *Некалькі беларускіх мелодый*, у I томе “*Rocznika Literackiego*”. 12. *Зачараваная дуда*, чарадзейскі танец на тэму беларускае песні.

Увогуле ўсе гэтыя кампазіцыі мілыя, простыя, без прэтэнзій, але напісаныя з натхненнем, у іх выяўляецца чулае сэрца, схільнае да меланхоліі, як песня без слоў, малітва пад гукі вечаровага звону, заўсёды будуць з прыемнасцю паўтарацца ў сямейным коле.

Апошнія творы нарадзіліся пад уплывам новага напрамку – заняткаў з музыкай роднага краю. З гэтага пункту гледжання імя п. Абрамовіча застаецца ў гісторыі нашае музыкі. Думкі Міхала Грабоўскага пра элементы нацыянальнае паэзіі ды літаратуры і пра зварот да іх маладых літаратараў, выказаныя ў яго эстэтычных працах, дапамаглі нашаму кампазітару выкарыстаць гэтыя элементы ў музыцы. Ён вырашыў сабраць матывы народных песняў і ўтварыць з іх пэўную цэласнасць, накіраваную на стварэнне музычнае паэмы, прыклад якога з’явіўся нядаўна ў *Пустыні*. Нягледзячы на намаганні эстэтыкаў, у нас яшчэ не зусім разумеюць важнасць выкарыстання нацыянальнага элементу ў музыцы: нацыянальныя мелодыі выклікаюць яшчэ двухзначную ўсмешку дылетанта з салону, прызвычаенага да італьянскіх арыяў; як у літаратуры, так і ў музыцы, каб быць карысным працаўніком, трэба спачатку разгледзець, што нас акружае; інакш нашыя творы будуць адно малпячым наслідаваннем чужых узораў. Бо ж самыя слаўныя кампазітары свае самыя лепшыя месцы ў сваіх операх стварылі з духу матываў сваіх нацый. Ці ж у *Вольным стралку*² не чуваць дзікае паэзіі тэўтонскіх лясоў? Ці ж няма ў *Вільгельме Тэлю*³ вольных спеваў швейцарскіх гор? Ці ж няма ў *Самнабуле*⁴ любоўных ўцехаў неапалітанскага люду? А ў *Роберце*⁵ – змрочных, самотна-рэлігійных мелодый нармандскага люду?

Натуральна, што геній усяго народу можа больш значныя стварыць мелодыі, чым геній асобнага чалавека, няхай і адоранага наймацнейшай музычнай арганізацыяй; сама адукацыя ўжо

пазбаўляе яго арыгінальнасці, якая маецца ў простага селяніна, музыкі з натхнення, які спявае як птушка пры ўзыходзе сонца. Дык вось клапатлівае збіранне гэтых матываў народу – найвялікшая вартасць нашага кампазітара, уласна той бок ягонае заслугі, да якое раім скіраваць усе яго намаганні; бо гэта, уласна, шлях, на якім ён запэўніць сабе выключную славу і ганаровае месца сярод нашых кампазітараў.

Першаю спробаю ў гэтым плане з’яўляецца твор “Беларускае вяселле”, які тут мы далучаем, а змест якога патлумачыць наступная

Праграма.

1. Уступ

У ціхай, утульнай, далёкай ад вялікіх дарог беларускай вёсцы здалёк, праз палеткі і даліны, можна пачуць, ледзь дасяжны голас беларускае дуды, абавязковага інструмента кожнае вясковае ўрачыстасці. Глухія тоны, якія набліжаюцца, усё больш выразныя, прадказваюць прыезд Сваю ў дом нявесты. Напрыканцы гэтага *crescendo* дуды кампазітар хацеў выразіць нават стук капытоў, тарахценне каляскі і нават звон бомаў.

II. Сватанне

Сваты звяртаюцца да бацькоў Маладое, сведчаць пашану сваю і пана Маладога, ці, як люд беларускі заве, *Князя*. Гэта частка першая, другая выяўляе пачуцці Панны Маладое, ці *Княгіні*.

III. Лямант Панны Маладое

Развітваючыся з дзявочым векам, бацькоўскім домам, ідучы ў чужую сям’ю, няпэўная лёсу, які яе чакае, дзяўчына плача: выходзіць ў поле альбо на магілу, і там вылівае свой смутак у журботным ляманце; гэта па-беларуску называецца: *голосіць*.

IV. Дзявочы вечар

Развітанне з дружкамі, сяброўкамі маладосці. Ціхая драма дзявочага сэрца. Спяваюць чулыя песні, што адлюстроўваюць іх пачуцці.

V. Прыезд у царкву

Б’юць званы ў царкве і адначасна трыумфальны ўваход Маладых з гасцямі, сватамі, дружкамі.

VI. Хор у царкве

Хор у царкве. Касцельная песня, адаптаваная для хору на матыў набожнае беларускае песні:

О Спасытэлю, наш Пане!

І зноў тая ж самая музыка званоў, што і пры ўваходзе Вяселля.

VII. Блаславленне

Вяртанне з царквы дадому. Старшы сват, ці *Посажоный атец*, альбо бацькі бласлаўляюць шлюбную пару, тройчы стукаючы пірагамі і спяваючы:

Баслав Бог, да вяселье іграць.

VIII. Кругавая

Нацыянальны танец, які звычайна завяршае абрад беларускага вяселля.

20 ліпеня
Пецяярбург

ЗАЎВАГА РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА

¹Цяпер п. Абрамовіч працуе над складаннем “Урокаў фартэп’яна” паводле такога спрошчанага метаду, што яны стануць абавязковымі для вучаніц і настаўніц, а з іншага боку, кемлівы вучань пры яе дапамозе зможа абысціся без настаўніка пры першапачатковым навучанні.

ЛІСТ ДА РОЗЫ САБАНСКАЕ

(Фрагмент)

Архангельск, 21 лістапада 1851 г.

(Сёння 20 градусаў марозу, санная дарога, адкідаюць снег ад вокнаў, і а 3-й гадзіне ўжо змрок, да 9-й гадзіны раніцы гараць свечкі. Чырвоныя зарніцы ад сонца, якое заходзіць; сцены трашчаць ад марозу).

... Духоўным аброкам (дасланыя кнігі) я падзялюся з беднымі суайчыннікам, што даўно сюды сасланыя, для якіх польская кніжка-малітоўнік – сапраўдны скарб душы, што маркоціцца па айчыне свае веры; ахвярую іх ад імя дабрачыннае асобы, якая не забывае пра сваіх братоў у няшчасці; набожныя іх уздыханні знойдуць шлях у Неба за шляхетнаю іх апякункаю. Тут гэтая кніжка з'яўляецца сапраўднаю рэдкасцю. Ксёндз, які тут ледзь два разы на год і толькі на некалькі тыдняў прыязджае (і спраўляе набажэнства ў спехам зробленай капліцы ў жаўнерскіх казармах, бо дзеля іх толькі па прадпісанню ўраду прыязджае), не ў стане ахвяраваць кніжкі; а ёсць тут больш за дзесяць сасланых старых жаўнераў, якія касцельным тонам нашыя старыя песні з кантычкі спяваюць у часе святое імшы, каторую слухаюць з надзвычайнай набожнасцю сабраныя тут палякі. Гэты ксёндз маецца прыехаць сюды перад Новым годам. Тут нашыя кладуцца ў магілу без апошняе споведзі. Рускі поп альбо пратэстанцкі пастар праводзяць на могілкі і спяваюць па-свойму; труп кладуць у двайныя труны, каб захаваць цела ад вільгаці, бо тут паўсюль *тундра*, ці то балота, на якім расце пакрыты травой і дробнымі хвойкамі мох; магіла ў *тундры* мае такі змрочны, такі пануры выгляд, што ажно страх і дрыжыкі праймаюць чалавека.

Лютая адзінота, адсутнасць усялякіх зносінаў са светам (бо гэты горад мае толькі адну рагатку і адну браму, праз якую ідзе дарога на Пецярбург, што знаходзіцца за 1000 вёрст) з'яўляецца прычынаю развіцця тут у высокай, амаль хваравітай ступені сардэчнае чулівасці. Кожны з землякоў, што страціў тут жонку ці дзіця, паставіў ім помнікі, а ўсе людзі – бедныя, яны не маюць маёмасці, жывуць толькі са службы. На могілках узвышаюцца тры свежыя магілы... Але вернемся да спраў больш вясёлых. Ёсць тут дамы багатых ангельскіх купцоў, якія жывуць па-еўрапейску. У іх дамах малюнак (такі для нас мілы, для нас самотных выгнанцаў) сямейных колаў; о, колькі ж разоў малюнак сям'і, што сядзіць увечары пры століку з самаварам, выклікаў ў мяне жаласлівыя слёзы! Нішто нас так не расчульвае, як такі малюнак, што абуджае ўспаміны пра, можа, ужо назаўсёды страчаныя для нас хвіліны ў сямейным коле, з якога нас бязлітасна адарвалі. У іх салонах гучыць вясёлая музыка, а на нас, бедакоў, дзьме марозны павеў акіяну, і кожны блаславіць, калі дзесь зашыецца ў куток цёплага пакоіка з вечнаю музыкаю цвыркуна за печкаю. Аднак часам мы трапляем у іх мілыя таварыствы; злітаваўшыся з нас, яны з усёй чароўнасцю чужых сэрцаў апавядаюць нам пра свае навіны, дапамагаюць вучыць ангельскую мову, адкрываюць скарбы свае літаратуры... Адна з тых кабет была залічана ў пошт вучоных, але мілых *blue Stockings*¹ (за дзіўна дакладную калекцыю імхоў, зараснікаў і акамянеласцяў паўночнага акіяну, якія яна, сабраўшы тут, паслала ў Геалагічны музей у Лондане. Таварыства прысудзіла медаль маладой і вучонай міс Грэй). Іншыя займаюцца напіханнем дзікага марскога птаства – лебедзяў, гагар (пух *edredon* якіх так любяць для еўрапейскіх модніц), чаек і тысяч дзікіх гусей і качак самых разнастайных колераў і формаў.

Я не грэбую таксама і чумамі, ці намётамі самаедаў, размешчаных у тундры навокал Архангельска. Гэтыя намёты востраканечныя, як галава цукру, з бярозавай кары, што мацуецца на кіях; пасярэдзіне чуму – вогнішча, над якім вісіць кацёл. Там вараць сабак, катой і ўсялякія адходы, якія мяснікі выкідаюць на сметнік; кішкі, якія сушацца на сонцы, вісяць навокал на вострых палках; малыя самаедкі і іх сабачкі, падобныя на ваўчанят, з любоўю, аблізваючы вусны, пазіраюць на гэтыя прысмакі. Самаеды надзвычай нізкія ростам і ў сваіх рухах цалкам падобныя на

мядзвездзяў; шчокі вельмі шырокія, жоўтыя, вочы чорныя і касыя, як ў кітайскае расы, валасы чорныя, якія кабеты заплятаюць у косы. Паўночны алень – адзінае багацце самаеда, без яго ён не змог бы жыць. Есць яго мяса, са скураў шые адзенне, нават кашулі, ездзіць на аленьх і жыве ў намёце са скураў з аленья зімою, бо летам робіць яго з бярозавай кары.

У чуме пасярэдзіне гарыць агонь, дым сцелецца па чуму, мужчыны са складзенымі накрыж нагамі сядзяць вакол агню, утаропіўшы ў полымя свае неразумныя погляды; разам з імі грэюцца сабакі і дзеці, у найвялікшыя маразы голыя і мурзатыя; тым часам кабеты (*інка*) шыюць футры з скураў аленьяў – адзінае верхняе адзенне самаеда – і выцягваюць з жылаў ніці. Вакол найвялікшы бруд. Сапраўдны самаед ніколі не ходзіць у лазню і рэдка нават калі мыецца. Адзіны занятак самаедкі – гэта накарміць самаеда, які вярнуўся з палявання, што зрабіць даволі лёгка – дастаткова даць яму кавалак сырога мяса і як можна больш сушанае рыбы-траскі, бо вышэй нашага ўяўлення колькі ён можа з’есці! Яны мала ядуць хлеба, але за тое – шмат мяса, рыбы, дзічыны і ягадаў. Мяса аленья любяць сырое, што яшчэ дыміцца пасля таго, як аленья забілі, і п’юць кроў толькі што выпушчаную. Я паспрабую апісаць смерць аленья, сведкам якое быў; гэта нейкая ўрачыстасць у чуме: дзеці скачуць ад радасці і бегаюць вакол беднае ахвяры; *інкі* (кабеты) стаяць моўчкі, чакаючы загадаў мужоў і бацькоў; мужчыны, адны трымаюць аленья за рогі, іншыя стаяць з нажамі, а сам гаспадар, уладальнік жывёліны, хватае сякеру і з усяе моцы б’е абухам у цемя; у гэтую хвіліну кідаюцца на яго, перарэзваюць горла і перавязваюць вялікую жылу, з якое льецца кроў, потым убіваюць нож у сэрца, але так, каб уся кроў засталася ўнутры; з цёплае яшчэ жывёліны да паловы абдзіраюць скуру і рэжуць яе на часткі паводле правілаў самаедскае анатоміі. Тут пачынаецца крывавы банкет: гаспадар і, калі ёсць, ганаровыя госці выбіраюць сабе найлепшыя кавалкі, макаюць іх у гарачую кроў і з дзіўным умельствам абрэзваюць кавалкі мяса каля рота, іншыя абгрызаюць косткі і рэбры ды запіваюць цёплаю крывёю. Бедныя *інкі* падыходзяць да банкету апошнімі і задавальняюцца аб’едкамі. Самаед есць таксама і здыхляціну, рыбу любіць гнілаватую, тундра дае яму дзічыну, увогуле ён мала клапаціцца пра харчаванне; есць пакуль мае, калі няма, сядзе пры агню і ў паўсне плюе ў полымя, думаючы, як

справіцца з бядою, аднак калі праз два дні голад адольвае, ідзе да статку, ловіць за рогі аленя, зарэзвае і з'ядае, пакуль новае бяды з-за ляноты не дачакаецца.

Самаеды засяляюць усходнюю частку Архангельскае губерні; уся гэтая прастора пакрытая аграмаднымі лясамі – піхты, хвоі, лістоўніцы, а бліжэй да гор і кедры. На поўнач знікаюць гэтыя дрэвы, застаецца толькі піхта, не вышэйшая за рост чалавека, карлікавая, крывая, з бледнаю лістотаю, з верхавінаю, нібы падрэзанаю рукою садоўніка. Тундра – гэта бясконцы стэп, парэзаныя камяністымі гарамі і плоскімі ўзгоркамі; на аграмаднай прасторы *тундры* вецер не сціхае ні на хвіліну і мяце ў паветры снег, падывае завею, ці гэтак званую *пургу*, гэта значыць, стэпавы ўраган. Усе восем месяцаў прырода пакрыта белым саванам, сонца толькі на хвіліну паказваецца на гарызонце. У маразы, нечакана, пасярод начное цемры неба палымнее паўночным зьяннем, якое, віючыся вогненнымі слупамі, уражвае нават мясцовых жыхароў.

Пасярод гэтага краю стаіць Межань, горад, заселены сасланымі разбойнікамі; гэта тое месца, ад якога ўберагла мяне ўсемагутная Воля Божая! Я сабраў шмат звестак пра гэты край і людзей, мяркую, што яны могуць быць цікавымі нашай публіцы; калі Бог вызваліць мяне калі-небудзь адсюль, можна будзе зрабіць вынятку. Не знаходжу слоў, каб падзякаваць за бялізну, аднак падзялюся ёю з тымі, каму яна больш патрэбная, чым мне; літасцівыя асобы, што прыслалі мне вялікоднае свянцонае, калі сядзеў у лёхах Цытадэлі, забяспечылі таксама і бялізнаю і адзеннем.

ДАДАТАК

Р. Падбярэскі.

“Ліст выдаўца «Раміётніка» да Альберта Грыфа”

Wiadome jest powszechnie mniemanie niektórych estetyków, jakoby sztuka sama dla siebie tylko była celem, a zewnątrz siebie nie uznawała żadnych celów. Ta myśl nie jest bez pewnej zasady, wszakże przesada onej daje się zaraz uczuć. Wylęła się u Niemców i w rzeczy samej mogła powstać tylko w narodzie kontemplacyjnym, myślącym i marzycielskim, a w żaden sposób pojawić się nie mogła u narodu praktycznego, którego towarzyskość przedstawia obszerne pole dla działalności żywotnej. Co znaczy sztuka tylko dla siebie samej istnąca, tego dobrze nie pojmują nawet sami najzawołani jej poplecznicy i dlatego ona się u nich przedstawia niby jakiś ideał, nie egzystujący faktycznie. W istocie jest to skrzywiona ostateczność drugiej skrzywionej ostateczności, to jest: sztuki dydaktycznej, nauczającej, zimnej, oschłej i martwej, której utwory nie są czym innym, jak tylko retorycznymi egzercycjami na zadane temata. Bez wątpienia sztuka przedewszystkim powinna być sztuką,

В. Бялінскі.

“Погляд на рускую літаратуру 1847 года”

Остается упомянуть еще о нападках на современную литературу и на натурализм вообще с эстетической точки зрения во имя чистого искусства, которое само по себе цель и вне себя не признает никаких целей. В этой мысли есть основание, но ее преувеличенность заметна с первого взгляда. Мысль эта чисто немецкого происхождения; она могла родиться только у народа созерцательного, мыслящего и мечтающего и никак не могла бы явиться у народа практического, общественность которого для всех и каждого представляет широкое поле для живой деятельности. Что такое чистое искусство, – этого хорошо не знают сами поборники его, и оттого оно является у них каким-то идеалом, а не существует фактически. Оно, в сущности, есть дурная крайность другой дурной крайности, то есть искусства дидактического, поучительного, холодного, сухого, мертвого, которого произведения не иное что, как риторические упражнения на заданные темы. Без всякого сомнения, искусство прежде всего

a potem już może być wyrazem ducha i kierunku społeczności w danej epoce. Choćby najpiękniejszymi myślami przepelniony był wiersz jaki, choćby najsilniej odbijały się w nim społeczne pytania, jeżeli w nim nie ma poezji – to nie poczujesz w nim ani pięknych myśli, ani wzniostych zagadnień, i przemawiać za nim będzie chyba tylko piękny zamiar nieudolnie wykonany. Kiedy w romansie, powieści albo dramacie nie masz uderzających obrazów i osób, czyli charakterów typicznych – to choćby najdokładniej i najstaranniej było wykonane podług natury opowiadanie, czytelnik nie znajdzie tam naturalności, nie dostrzeże nic wiernie z życia uchwyconego. Osoby będą się gmatwały w jego oczach, w samym opowiadaniu dostrzeże gmatwaninę niepojętych dla rozumu wypadków. Nie godzi się bezkarnie narzucać pewnych zasad, które sztuka wyrobiła dla siebie. Aby wiernie z natury malować, nie dość jest umieć pisać, to jest posiadać umiejętność pismaka, czyli skrybenta, potrzeba umieć objawy rzeczywistości przeprowadzić przez własną fantazję, nadawać im życie nowe. Jasno i dokładnie wyłożony proces mający interes romantyczny nie jest jeszcze romansem i może tylko posłużyć jako materiał do romansu, to jest, być dla poety pobudką do napisania romansu. Aby tego dopiąć, powinien on myślą wnikać we wewnętrzną treść, czyli głąb wypadku, zbadać skryte sprężyny duszy, które zmusiły jego osoby działać tak, a nie inaczej, uchwycić to stanowisko swego przedmiotu, które jest ogniskiem danych wypadków, skupiających je w jakąś jedność i

должно быть искусством, а потом уже оно может быть выражением духа и направления общества в известную эпоху. Какими бы прекрасными мыслями ни было наполнено стихотворение, как бы ни сильно отзывалось оно современными вопросами, но если в нем нет поэзии, – в нем не может быть ни прекрасных мыслей и никаких вопросов, и все, что можно заметить в нем, – это разве прекрасное намерение, дурно выполненное. Когда в романе или повести нет образов и лиц, нет характеров, нет ничего типического, – как бы верно и тщательно ни было списано с природы все, что в нем рассказывается, читатель не найдет тут никакой натуральности, не заметит ничего верно подмеченного, ловко схваченного. Лица будут перемешиваться между собою в его глазах; в рассказе он увидит путаницу непонятных происшествий. Невозможно безнаказанно нарушать законы искусства. Чтобы списывать верно с природы, мало уметь писать, то есть владеть искусством писца или писаря; надобно уметь явления действительности провести через свою фантазию, дать им новую жизнь. Хорошо и верно изложенное следственное дело, имеющее романтический интерес, не есть роман и может служить разве только материалом для романа, то есть подать поэту повод написать роман. Но для этого он должен проникнуть мыслью во внутреннюю сущность дела, отгадать тайные душевные побуждения, заставившие эти лица действовать так, схватить ту точку этого дела, которая составляет центр круга этих событий, дает им смысл чего-то единого, полного, целого, замкнутого в

całokształt, który w sobie samym ma podstawę i oporę. Tego dokonać jest w stanie tylko poeta. Zdaje się, cóż by trudnego było namalować portret jakiego człowieka? A wszakże zdarza się, że siaki taki malarz przez całe życie studiuje ten rodzaj i nigdy nie potrafi namalować znajomej sobie osoby tak, aby patrzący z pierwszego rzutu oka poznali, czyj to jest portret. Umieć z natury wiernie namalować jest już dowodem talentu, ale nie na tym cała zasługa artysty. Bazgracz może zrobić portret nader podobny, możecie poznać od razu osobę, którą chciał przedstawić, wszakże czegoś mu zawsze brakować będzie. Niechżeby tę samą osobę przedstawił np. Wańkowicz i wziął się do pędzla z wewnętrznego pobudzenia – to wtedy zwierciadło nie odbije tak wiernie wyrazu fizjognomii, bo to już nie będzie tylko portret – ale raczej utwór artystowski, w którym schwycona obok podobieństwa dusza oryginału. Wiernie malować rzeczywistość jest w stanie tylko talent, i choćby niewiele był wart utwór pod innymi względami, jeżeli tylko jest wiernym naśladownictwem natury, to już nie ulega wątpliwości talent autora. Że nie dosyć jest być tylko wiernym naturze, osobliwie w poezji – to jest inne pytanie. W malarstwie sama tylko umiejętność wiernego kopiowania natury podług własności i istoty tej sztuki może często służyć za oznakę niepospolitego talentu. W poezji rzecz ma się inaczej: nie umiając wiernie malować natury, nie można być poetą, ale jedynej tej umiejętności też jest niedostatecznie, aby zostać poetą wyższego polotu.

самом себе. А это может сделать только поэт. Кажется, чего бы легче было верно списать портрет человека. И иной целый век упражняется в этом роде живописи, а все не может списать знакомого ему лица, – так, чтобы и другие узнали, чей это портрет. Уметь списать верно портрет есть уже своего рода талант, но этим не оканчивается все. Обыкновенный живописец сделал очень сходно портрет вашего знакомого; сходство не подвергается ни малейшему сомнению в том смысле, что вы не можете не узнать сразу, чей это портрет, а все как-то недовольны им, вам кажется, будто он и похож на свой оригинал, и не похож на него... Но пусть с него же снимет портрет Тырынов или Брюллов – и вам покажется, что зеркало далеко не так верно повторяет образ вашего знакомого, как этот портрет, потому что это будет уже не только портрет, но и художественное произведение, в котором схвачено не одно внешнее сходство, но вся душа оригинала. Итак, верно списывать с действительности может только талант, и как бы ни ничтожно было произведение в других отношениях, но чем более оно поражает верностью натуре, тем несомненное талант его автора. Что не все должно оканчиваться верностью натуре, особенно в поэзии, – это другой вопрос. В живописи, по свойству и сущности этого искусства, одно уменье верно писать с природы может служить часто признаком необыкновенного таланта. В поэзии это не совсем так: не умея верно писать с природы, нельзя быть поэтом, но и одного этого умения тоже мало, чтоб быть поэтом, по крайней мере замечательным.

БІБЛІОГРАФІЯ

Творчасць

Нарысы і артыкулы

1. Зоріян Доленга-Ходаковскі. (Пісаў у Маскве, 1838 г., 8 квітня) // BUW. Rps 459. К. 1–6.
2. Карол Ліпінскі ў Маскве. (Пісаў у Маскве, д. 1 марца, разам з паўторным канцертам) // Tygodnik Petersburski. 1839. Nr 21.
3. Краткая гісторычнасць Нізгорода і szkic Makarjewskiego jarmarku // Tygodnik Petersburski. 1839. Nr 72–73. S. 414–416, 420–422.
4. Статыстычная wiadomość o Makarjewskim jarmarku // Tygodnik Petersburski. 1839. Nr 74.
5. Музычны вечар даны праз Пані Wilhelminę Skibińską, ў Маскве // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 49. 4/16 ліпеня.
6. О новым спосабе куча коні без чвіеків за помачу так названых hipposandałów // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 52. 15/17 ліпеня.
7. Чым была Pasta і кiлка слів о спіевіе драматычным // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 53. 18/30 ліпеня.
8. Імпровізатар Giovanni Giustiniani ў Маскве // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 59. 8/20 сiерпня.
9. О новым застасаваніі ўжываіа пары, падлуг выналазку поўоваго Інжынера капітана Meltzera // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 81. 24 паўдзiеніка/5 лістапада.
10. Niedogodności ocieplania mieszkań за помачу прачіагів огрэвалных // Tygodnik Petersburski. 1841. Nr 82. 28 паўдзiеніка/9 лістапада.
11. Музыка новачасна. Кiлка піаністів вiспіччасных // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 2.
12. Прэмышлываосць краіва. О Мiнскіей handlowej kompanii і кiлка слів о патрэбіе ў нас і важнасці прэмышлу под матэрыяльным і моральным взыглядамі // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 8, 9, 11.
13. Metoda polska P.A. Jaźwińskiego // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 18, 19.
14. Grzegorz Hreczyna. Nekrolog // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 20. S. 114.

15. Kilka słów o pracach malarskich w Petersburskiej Akademij Sztuk Pięknych oraz o polskich artystach tamże pracujących, w szczególności z powodu rocznej wystawy w tejże Akademij. Artykuł I // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 36.
16. Kilka myśli o sztuce malarskiej. Artykuł II // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 44.
17. O duchu obrazów Leopolda Roberta. Artykuł III // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 51.
18. O szkole malarskiej w Rossyi. Artykuł IV // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 53.
19. Wice-hrabia d'Arincourt w Petersburgu // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 57-58. (Przedruk. Gazeta Codzienna. 1842. Nr 218-222).
20. O niektórych artystach, który już wyszli albo jeszcze się kształcą w Akademij Sztuk Pięknych w Petersburgu. Artykuł VI // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 59, 69, 71.
21. Ogłoszenie literackie // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 92.
22. Źródła tekstów, krótkie objerzenie i spis ruskich skazek // Athenaeum. 1842. T. 1.
23. Ogłoszenie literackie // Tygodnik Petersburski. 1843. Nr 30.
24. O źródłach ruskich skazek // Athenaeum. 1843. T. 1. S. 189-193.
25. Kilka słów o Kanutym Rusieckim, malarzy w Wilnie // Rocznik Literacki. 1843. S. 191-193.
26. O pieśni gminnej // BUW. Rps 441. K. 1-2.
27. Uwiadomienie literackie // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr 40-41.
28. Uwiadomienie literackie // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr 98.
29. Białoruś i Jan Barszczewski // Barszczewski J. Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach. Poprzedzone krytycznym rzutem oka na literaturę białoruską przez Romualda Podbereskiego. Petersburg 1844. T. 1. S. I-XLI.
30. Listy o Białejrusi // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr 79, 81-82. S. 470-472, 482-484, 489-490.
31. Polki słowiańskie Wiktora Każyńskiego // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr 93.
32. „Ukraina malownicza” // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr. 95. S. 189-193.
33. Cesarska galeria obrazów w Ermitażu, w Petersburgu // Tygodnik Petersburski. 1844. Nr 100.
34. Jeszcze dwie nowe polki Wiktora Każyńskiego // Tygodnik Petersburski. 1845. Nr 1.
35. Doniesienie literackie // Tygodnik Petersburski. 1845. Nr 30.
36. Ogłoszenie literackie // Tygodnik Petersburski. 1845. Nr 94.
37. Trześć ruskich skazek // Athenaeum. 1845. T. 5. S. 118-132.
38. O Antonim Abramowiczu, artyście muzycznym // Rocznik Literacki. 1846. S. 112-0.

39. Vigilie za umarłe lyudzye duszam w czyszczy bardzo pomoczne // Rozmaitości. Dodatak do Gazety Lwowskiej. 1846. S. 401–408.
40. Uwiadomieni literackie // Tygodnik Petersburski. 1846. Nr 97.
41. Взгляд на Инфлянты и белорусские древности // Иллюстрация. 1847. Т. V. № 36.
42. Белорусская свадьба // Иллюстрация. 1848. Т. VI. № 1. С. 6–8.
43. Вторник и Пятница. Рассказ. С польского (Посвящено Екатерине Андреевне Ив-ской) // Иллюстрация. 1848. Т. VI. № 8, 9. С. 113–115, 124–131.
44. Город Борисов. Исторический взгляд. (Из путевых записок) // Иллюстрация. 1848. Т. VI. № 9. С. 134–137.
45. Город Борисов. Эпизод Березинской битвы // Иллюстрация. 1848. Т. VI. № 22. С. 345–347.
46. Литовские и жмудские предания // Иллюстрация. 1848. Т. VII. № 26–28. С. 24–26, 39, 53–55.
47. Pius IX // Rocznik Literacki. 1849. S. 1–9.
48. Pius i Gaetano // Rocznik Literacki. 1849. S. 9–14.
49. Milda, kantata mitologiczna. Muzyka St. Moniuszki, słowa Ed. Chłopickiego // Rocznik Literacki. 1849. S. 93–110.
50. Wspomnienie o Karolu Muyschelcu // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. Т. I. Z. 1. S. 28–34.
51. Jarosław Linowski. Nekrolog // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. Т. I. Z. 2. S. 69–107.
52. Korrespondencja literacka: List wydawcy „Pamiętnika” do Alberta Gryfa // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. Т. I. Z. 3. S. 149–158.
53. O wydawaniu encyklopedii i pism zbiorowo-encyklopedycznych u nas. List wydawcy „Pamiętnika” do Waleriana Kępisa // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1850. Т. 2. Z. 5. S. 126–128.

Пераклады

1. Skazka o Wasilisie złotowłosej kosie, nie pokrytej piękności i o Iwanie Gorochu // Athenaeum. 1841. Т. VI. S. 114–127. (На сс. 126–127 каментар перакладчыка).
2. Skazka o siedmiu Siemionach, rodzonych braciach, wielkich junakach. Podług gminnej powieści przerobiona przez M. Polewoja // Athenaeum. 1842. Т. I. S. 140–164. (На сс. 164–177 каментар перакладчыка).
3. Skazka o Iwanie Kruczynie, kupieckim synie // Athenaeum. 1842. Т. II. S. 159–168.
4. Dwie skazki ruskie: Skazka o bohaterze Golu Bojańskim. Skazka o nieszczęsnym łowcu // Athenaeum. 1841. Т. VI. S. 103–114.
5. P. Kulisz. Opowiadania Małorosjanina. O tym, dlaczego w miasteczku Woroneżu wysechł staw pieszowiecki. O tym, co się zdarzyło z Kozakiem Burdiugiem podczas Zielonych Świątek // Athenaeum. 1843. Т. 1. S. 132–149.

6. T. Bułharyn. Wspomnienie o Hrabu Walickim i księciu Franc. Sapieżu (z Pamiętników) // Rocznik Literacki. 1846. S. 209–218.
7. J. Łankis. O sposobie prowadzenia wojny u starożytnych Litwinów // Rocznik Literacki. 1849. S. 15–46.
8. [A. von Chamisso]. Przygody człowieka, który sprzedał swój cień. Powieść fantastyczno-kalifornijska. (Pomysł z niemieckiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. T. I. Z. 2.; 1850. T. II. Z. 5. [Асобнае выданне: Przygody człowieka, co sprzedał swój cień. Powieść fantastyczna. (Myśl z niemieckiego). Wilno 1850].

Выданні і публікацыі

1. Pomniki historyczne XIV–XVI wieku, po raz pierwszy ogłoszone drukiem. (Грамата 1398 года; Прывілей Свідрыгайлы Пятру Мышчыцу; Ліст кн. Юрыя Алелькавіча ад 14 мая 1584 г.; Прывілей караля Аляксандра Алексе Скаварадзе (1506); Прывілей Жыгімонта Гаштольду (1522) // Athenaeum. T. II. Wilno, 1842.
2. Djarjusz pisany pod czas oblężenia Smoleńska przez Zygmunta II (1609) (Ogłosił Romuald Podbereski) // Athenaeum. T. 4. Wilno, 1842. S. 82–98.
3. Rocznik Literacki składający się z pism wierszem i prozą celniejszych współczesnych pisarzy naszych. Ozdobiony drzeworytami rżniętymi w Paryżu, litografiami i muzyką. Petersburg: Karol Kraj, 1843–1849. Змены падтытула: 1844: Pismo zbiorowe. Ozdobiony drzeworytami, litografiami, portretami i muzyką. Rok drugi; 1846: Pismo zbiorowe. Z portretami i muzyką. Rok trzeci; 1849: Pismo zbiorowe. Rok czwarty.
4. Kilka pieśni białoruskich // Rocznik Literacki. 1843. S. 202–204.
5. Ludwik Podbereski. Miłość u Surgunta: Opowiadanie humorystyczne. Życie biednego skowronka: Przyrodo-baśń. Roza Podbereska. Życie motylkowe. Wydanie Romualda Podbereskiego. Petersburg: w Tłoczni Kray'owej, 1844. 48 s.
6. Panorama miasta Połocka. Obywatelstwu białoruskiemu. Litografja. Petersburg, 1844.
7. Tadeusz Łada-Zabłocki. Poezje. Petersburg, 1845.
8. List Alfonsa Jagmina, doktora medycyny // Tygodnik Petersburski. 1845. Nr 11.
9. Eleanora Szyrmer. Frenofagiusz i Frenalesty. Petersburg, 1845.
10. Zofję K* z Brzozówki (Klimañska Zofia). Człowiek niewidzialny czyli Cudowny kapelusz: Poglądy obyczajowe. Wyd. Romuald Podbereski. Wilno: Drukiem Józefa Zawadkiego, 1850. 100 s.
11. List Zofii K* z Brzozówki do Benedykta Dołęgi. Z powodu krytyki P. Kraszewskiego na „Rocznik Literacki”. Wydał na nowo Romuald Podbereski. Wilno: Drukiem Józefa Zawadkiego, 1850. 23 s.

12. Pamiętnik Naukowo-Literacki, pismo zbiorowe umiejetnosci, literatury i sztuki / red. Romuald Podbereski. Wilno: Józef Zawadzki, 1849. T. I. Z. 1–3. Змена падтытула: 1850: Pismo literaturze, umiejetnościami i sztuce poświęcone. T. II. Z. 4–6.

Лісты

1. Лісты да Ю.І. Крашэўскага // ВJ. Rps 6457. К. 224–272 v. (3.05.1841; 30.08.1841; 10.10.1841; 5.12.1841; 15.01.1842; 2.02.1842; 18.02.1842; 26.03.1842; 24.04.1842; 25.07.1842; 5.01.1843; 9.03.1843; 28.03.1843; 3.05.1843; 20.05.1843; 22.07.1844). Rps 6475. К. 122–144 v. (8.12.1844; 14.11.1847; 22.12.1848; 10.02.1849).
2. 3 лісты да А. Пшэздзецкага. 1842–1843 гг. // Rps AGAD. Arch. Przeździeckich, sygn. D-319.
3. Ліст да К.У. Вуйціцкага // В-ка PAN Kraków. Rps 718. К. 184–185 v. (8.09.1845).
4. Ліст да Антаніны Вярыгі-Дароўскае // ВJ. Rps 7815. К. 99–100 v. (15.06.1847).
5. Ліст да Аляксандра Вярыгі-Дароўскага // ВJ. Rps 7815. К. 101–102 v. (21.07.1847).
6. Ліст да Адама Плуга (Пяткевіча) // ВJ. Rps 7835. К. 93–94. (24.06.1850).
7. Ліст да кнігара Камінскага // ВJ. Rps 7836. К. 65–66. (кастр. 1850).
8. Ліст да Ядвігі Лушчэўскай (Дыятымы) // ВN. Rps 2668. К. 9–14 v. (Не датаваны).
9. Лісты да Розы з Любеньскіх Сабанскае // Przegląd Polski. Rok XV. Kwartał III. (Styczeń, Luty, Marzec). Ogólnego zbioru tom 59. (Zeszyty od 175 do 177). W Krakowie 1881. S. 438–442. (Кастрычнік 1851; 21.11.1851).
10. List do Pauliny Wilkońskiej // Fragment publ. P. Wilkońska: Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie. Oprac. Z. Lewinówna. Pod red. J. W. Gomułickiego. Warszawa 1959. S. 307–308. (Датаваны 1854 г.)

Даследаванні

1. Grabowski M. O kilku literatach polskich w Petersburgu // Tygodnik Petersburski. 1842. Nr 77–78.
2. Grabowski M. Korespondencja literacka. T. I. Wilno, 1842. S. 54–63; T. II. Wilno 1843. S. 145–154.
3. Zieliński W. Słowo o skazkach ruskich // Roczniki Krytyki Literackiej. 1842. Nr 55.
4. [Przeździecki A.]. Recenzja: Białoruś i Jan Barszczewski // Biblioteka Warszawska. 1845. T. I. S. 668–671.
5. [Chojecki E.]. Recenzja: Rocznik Literacki // Biblioteka Warszawska. 1845. T. I.

6. Kraszewski J. I. Listy ze wsi // Tygodnik Petersburski. 1849. Nr 24.
7. [Klimańska Z.]. Zofia K.* z Brzozówki. Efekt hubińskiej krytyki: List do Wydawcy // Gwiazda. 1849. (Асобнае выданне: List Zofii K.* z Brzozówki do Benedykta Dołęgi. Wilno 1850.)
8. [Marcinowski A.]. O stosunku nauki z książek do nauki z życia czerpanej: List Alberta Gryfa do Romualda Podbereskiego // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. T. I. Z. 1.
9. [Marcinowski A.]. Ant. M. Wyjątki z poufalej korespondencji: Do Wydawcy „Pamiętnika” // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. T. I. Z. 3.
10. [Klimańska Z.]. Zofia K.* z Brzozówki. Recenzja: Pamiętnik Naukowo-Literacki // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1850. T. II. Z. 4. S. 117–122.
11. Korzeniowski J. Recenzja // Biblioteka Warszawska. 1850. T. I. S. 557–572.
12. [K. Witte?]. Recenzja // Gazeta Warszawska. 1850. Nr 111, 113–115.
13. [E. Żeligowski]. Ant. Edw. Ż. List Antoniego Sowy do Wydawcy „Pamiętnika” // Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1850. T. II. Z. 4. S. 112–116.
14. [Anonim]. Recenzja // Gazeta Codzienna. 1850. Nr 62, 142, 308.
15. [Tyszyński A.]. T. Recenzja // Biblioteka Warszawska. 1851. T. I. S. 159–167.
16. Kucewicz W.Ł. Recenzja: Przygody człowieka, który sprzedał swój cień // Tygodnik Petersburski. 1850. Nr 57.
17. [K. W. Wójcicki]. Wł. Recenzja: Rocznik Literacki // Biblioteka Warszawska. 1850. T. 1. S. 153–160.
18. Kraszewski J.I. Komedianci. Wilno, 1851.
19. Kraszewski J.I. Stary sługa. Warszawa, 1852.
20. [W. Przybylski]. Wacław P. Recenzja: Pamiętnik Naukowo-Literacki // Gazeta Warszawska. 1857. Nr 296.
21. Kraszewski J. I. Władysław Syrokomla // Przegląd Europejski. 1862. T. 2. (Асобнае выданне: Warszawa, 1863).
22. Sobieszczański F.M. Romuald Podbereski // Encyklopedia powszechna. Tom 20. Warszawa. Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, księgarza i typografa. 1865. S. 888–889.
23. Korotyński W. Zofia Klimańska (Zofia z Brzozówki) // Tygodnik Ilustrowany. 1871. Nr 158.
24. Wilkońska P. Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie. T. III. Poznań, 1871. (Апошняя выданне: Wilkońska P. Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie / Oprac. Z. Lewinówna. Pod red. J.W. Gomulickiego. Warszawa 1959.)
25. [Limanowski B.]. Janko Płakań. Wspomnienia z wygnania // Dziennik Lwowski. 1871.
26. [Limanowski B.]. Janko Płakań. Kilka słów o pracy organicznej i Romualdzie Podbereskim // Przyjaciel Domowy. 1875. Nr 13.
27. Tomkiewicz St. Przyczynek do biografii Władysława Syrokomli na podstawie autografów // Tygodnik Ilustrowany. 1882. Nr 315–318.

28. Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski: Zarys historycznoliteracki. Kraków, 1888. S. 221–224.
29. Feliński Z.Sz. Pamiętniki. T. I. Kraków, 1897. (Апошнiе выданне: Feliński Z.Sz. Pamiętniki / Опраć. E. Kozłowski. Warszawa 1986.)
30. Chmielowski P. Z dziejów postępu i reakcji u nas // Prawda. Książka zbiorowa dla uczczenia dwudziestopięcioletniej działalności Aleksandra Świętochowskiego. Lwów-Petersburg, 1899. S. 94–105.
31. Limanowski B. Historia demokracji polskiej w Europie porozbiorowej. Zurych, 1901.
32. Вержбовский Ф.Ф. Подберезский Ромуальд // Русский биографический словарь. Издан под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А. Половцева. С.-Пб., 1905. С. 184.
33. Ciechowski W. Czasopisma polskie na Litwie // Kwartalnik Litewski. 1911. T. V. Wilno, 1911.
34. Janik M. Dzieje polaków na Syberii. Kraków, 1928. S. 101–124.
35. Францев В. Неизвестный польский перевод «Кавказского пленника» Пушкина // Slavia. 1934–1935. Rozdział 13.
36. Korbut G. Tragiczne losy nieprawomyślnego redaktora // Korbut G. Szkice i drobiazgi historycznoliterackie. Warszawa 1935. S. 65–70.
37. Turkowski T. Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. T. III. Wilno, 1937.
38. Księga ku czci J.I. Kraszewskiego. Łuck, 1939.
39. Limanowski B. Pamiętniki (1835–1870). Warszawa, 1957. S. 337.
40. [Аляксандравіч С.]. Варановіч С. Р. Друцкі-Падбярэскі // Беларусь. 1958. № 11.
41. Lewinówna Z. Przypisy // Wilkońska P. Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie. Warszawa, 1959.
42. Дьяков В.А. Тарас Шевченко и его польские друзья. М., 1964. С. 22.
43. Вервес Г.Д. Т.Г. Шевченко и Польшча. Киев, 1964.
44. Fajnhauz D. Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi. 1846–1848. Warszawa, 1965.
45. Fajnhauz D. Walka o postęp w publicystyce wileńskiej w połowie XIX w. // Rocznik Białostocki. 1966.
46. Inglot M. Polskie czasomisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832–1851. Warszawa, 1966.
47. Kubacki W. Poezja i proza. Kraków, 1966.
48. Мальдзіс А. Творчае пабрацімства. Мн., 1966.
49. Песни, собранные писателями. Новые материалы из архива П.В. Киреевского // Литературное наследство. Т. 79. М., 1968. С. 56.
50. Мальдзіс А. Падарожжа ў XIX стагоддзе. Мн., 1969.
51. Кісялёў Г. Загадка беларускай “Энеіды”. Мн., 1971. С. 27–40.
52. Мохнач Н.Н. Идејная борьба в Белоруссии в 30–40 гг. XIX в. Мн., 1971.

53. Podbereski Romuald // Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Romantyzm. T. 9. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, MCMLXXII (1972). S. 33–35.
54. Jarońska I. Romuald Podbereski // Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Seria 3. T. III. Kraków, 1975. S. 207–214.
55. Mucha B. Michał Lermontow i literatura polska w latach 1841–1914. Wrocław, 1975. S. 32.
56. Каханоўскі Г. Лёс Рамуальда Падбярэскага // ЛіМ. 1976. 6 жн.
57. Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / Уклад. Г. Кісялёў. Мн., 1977.
58. Mucha B. „Pamiętnik Naukowo-Literacki” // Zwierciadło prasy. Wrocław, 1978.
59. Matlak-Piwowska D. „Rocznik Literacki” i „Gwiazda” // Zwierciadło prasy. Wrocław, 1978.
60. Александрович С. Слова – багацце. Мн., 1981. С. 311–313.
61. Inglot M. Podbereski Romuald // Polski Słownik Biograficzny. T. XXVII/1. Z. 112. Warszawa–Kraków, 1982. S. 68–69.
62. Мархель У. Падбярэскі Рамуальд // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Мн., 1986. Т. IV. С. 133.
63. Каханоўскі Г.А., Малаш Л.А., Цвірка К.А. Беларуская фалькларыстыка. Мн., 1989.
64. Киселёв Г. Разыскивается классик. Мн., 1989.
65. Хаўстовіч М. Рамуальд Падбярэскі ў беларускім літаратурным руху 40-х гг. XIX стагоддзя // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры. Вып. першы. Мн., 2001. С. 68–90.
66. Хаўстовіч М. Рамуальд Падбярэскі // Гісторыя беларускай літаратуры 30–40 гг. XIX ст. Мн., 2001. С. 103–126.
67. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. У 2 т. Т. 2. Новая літаратура: др. пал. XVIII–XIX ст. Мн., 2007.

КАМЕНТАР

БЕЛАРУСЬ І ЯН БАРШЧЭЎСКИ BIAŁORUŚ I JAN BARSZCZEWSKI

Упершыню на польскай мове артыкул друкаваўся як прадмова да кнігі Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” (“Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach”, t. I, Petersburg, 1844, s. I–VLI). Пазней ён часта выкарыстоўваўся літаратуразнаўцамі, крытыкамі і публіцыстамі. (Напр.: Кавелин Л. Памятники белорусской письменности. Статья 2. Рабунки мужиков (Белорусская народная поэма соч. г. Яна Барщевского) // Маяк. 1845. Т. XXIII, раздел “Смесь”. С. 124–131; Г. Г. О белорусской литературе и белорусских поэтах // Иллюстрация. 1866). Часткова перакладзены на беларускую мову В. Рагойшам (“Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматыя”. Мн., 1971); а цалкам і з навуковым каментаром – Г. Кісялёвым (“Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX стагоддзя”. Мн., 1977). Публікацыя Г. Кісялёва выкарыстана намі пры падрыхтоўцы першага выдання кнігі Яна Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” (Мн., 1990). Пераклад з польскае мовы.

¹ *Жэгота Кастравец* – псеўданім польскамоўнага пісьменніка і перакладчыка Ігната Галавінскага (1807–1855), які быў рэктарам каталіцкае духоўнае акадэміі ў Пецярбурзе. Актыўна супрацоўнічаў з газетаю Ю. Працлаўскага “Tygodnik Petersburski”.

² *Інфлянтамі* называліся паўночна-заходнія, латышскія паветы Віцебскае губерні.

³ Маецца на ўвазе “Літаратура і крытыка” – зборнік працаў Міхала Грабоўскага (1804–1865), уплывовага польскамоўнага крытыка, эстэтыка і

пісьменніка кансерватыўнага кірунку. Чатыры тамы гэтага зборніка выдадзены ў 1837–1842 гг.

⁴ *Альвар Эмануэль* (1526–1583) – партугальскі езуіт, аўтар падручніка лацінскае граматыкі. “Альварам” называўся і сам падручнік, карыстанне якім у школах Рэчы Паспалітае было спынена Адукацыйнаю камісіяй у канцы XVIII ст.

⁵ Гаворка пра 1843 год.

⁶ Газета на польскай мове, што выходзіла ў Пецярбурзе ў 1830–1856 гг. пад рэдакцыяй Юзафа Працлаўскага.

⁷ Альманах, што ў 1840–1844 гг. выходзіў у Пецярбурзе.

⁸ *Багамолец Францішак* (1720–1784) – польскамоўны драматург, журналіст, выдавец перыяду Асветніцтва. Належаў да ордэна езуітаў. Родам з Віцебшчыны і лічыў сябе “русаком”.

⁹ *Мусніцкі Мікодым* (1765–1805) – польскамоўны паэт, драматург, гісторык, тэолаг. Паходзіў са Жмудзі, доўгі час жыў на Беларусі. У 1803 г. выдаў у Польшчы эпічную паэму “Палтава”.

¹⁰ *Мігановіч Ян* (1783–1814) – польскамоўны элініст, перакладчык. Родам з Віцебска. Ягоны пераклад “Арэста” друкаваўся ў “*Miesięczniku polskim*” у 1818 г.

¹¹ *Еўрыпід* (каля 480 ці 484–406 гг. да н. э.) – старажытнагрэцкі драматург.

¹² *Князьнін Францішак Дыянізы* (1750–1807) – польскамоўны паэт-сентыменталіст. Родам з Віцебска.

¹³ *Чартарыскі Адам Казімір* (1734–1823) – магнат, кандыдат на трон Рэчы Паспалітае, драматург і публіцыст. Мецэнат, яго багатая рэзідэнцыя ў Пулавах не саступала каралеўскаму двару.

¹⁴ *Карпінскі Францішак* (1741–1825) – польскамоўны паэт-сентыменталіст. Нейкі час жыў пры дварах Чартарыйскіх, Браніцкіх, Радзівілаў, потым – ва ўласным фальварку каля Пружанаў.

¹⁵ *Гроза Аляксандр* (1807–1875) – польскамоўны пісьменнік, прадстаўнік гэтак званае “ўкраінскае школы”. У 1838–1842 гг. выдаваў у Вільні альманах “*Rusalka*”. Нейкі час жыў на Беларусі. У сваёй творчасці выкарыстоўваў беларускі фальклор (паэмы “Марына”, “Глухое возера”).

¹⁶ *Аношка Ян* (каля 1775 – не пазней 1827) – беларускі паэт, творчасць якога ў першай палове XIX ст. была шырока вядомай у краі.

¹⁷ У сапраўднасці Я. Аношка памёр не пазней 1827 г.

¹⁸ *Корсак Раймунд* (1767–1817) – польскі паэт, перакладчык, удзельнік паўстання 1794 г., аўтар сатырычна-гумарыстычнае паэмы “Бібейда, або Гарнец”.

¹⁹ *Урублеўская Тэкля* (канец XVIII ст. – пасля 1835 г.) – польскамоўная паэтка, драматург, перакладчыца. Жыла ў Дзісне. У 1828 ці 1829 г. выдала ў Полацку зборнік паэтычных твораў Яна Аношкі.

²⁰ *Рысінскі Францішак* (пам. каля 1830 г.) – паэт-гумарыст. Быў чыноўнікам (старшыня палаты Цывільнага суда) у Віцебску. Верагодна, з’яўляецца аўтарам

шэрагу беларуска-польскіх макаранічных вершаў.

²¹ *Вянгерскі Томаш Каятан* (1756–1787) – польскі паэт-сатырык, аўтар іроікамічнае паэмы “Арганы”.

²² *Нарушэвіч Адам* (1733–1796) – польскамоўны паэт, гісторык, перакладчык. Родам з Піншчыны.

²³ Гаворка пра *Манькоўскага Ігната Антонавіча* (каля 1765–1831). Дзякуючы даследаванням Г. Кісялёва, сёння вядомы асобныя дэталі жыццёвага шляху І. Манькоўскага. Цікавым падаецца тое, што ён цікавіўся духоўнай сферай жыцця народа, друкаваўся ў расійскіх выданнях. Аднак яго дачыненні да трагедыі беларускай “Энеіды” пакуль яшчэ не выяўлены.

²⁴ *Блумаўэр Алаіз* (1755–1798) – аўстрыйскі паэт, аўтар парадыйнае паэмы “Прыгоды набожнага героя Энея”.

²⁵ *Катлярэўскі Іван Пятровіч* (1769–1838) – украінскі паэт і драматург.

²⁶ Маецца на ўвазе *Хатомскі Фердынанд* (1797–1838) – польскі паэт-гумарыст, удзельнік Лістападаўскага паўстання (1830–1831). Ягоная трагедыя “Энеіды” друкавалася ў польскай перыёдыцы ў 1818–1858 гг.

²⁷ Р. Падбярэскі лічыць, што беларуская “Энеіда” ўзнікла ў 90-я гг. XVII ст., г. зн. у час, калі шырокае распаўсюджанне атрымаў г. зв. дзяржавінскі ямб, ці адычная страфа (дэцыма). Менавіта гэтая страфа выкарыстана пры напісанні беларускае “Энеіды”, хоць за час вуснага бытавання яна захавалася кепска.

²⁸ Цяпер гарадскі пасёлак Хіславічы Смаленскае вобласці.

²⁹ “*Беларуссю*” ў тыя часы называлі пераважна Віцебскую і Магілёўскую губерні.

³⁰ Як высветліў Г. Кісялёў, *Кацярына Дышлеўская* – гэта сваячка І. Манькоўскага. У Дышлеўскіх напрыканцы 20-х гг. XIX ст. працаваў хатнім настаўнікам Т. Лада-Заблоцкі.

³¹ Відавочна, Р. Падбярэскі не ведаў беларускамоўных літаратурных твораў XVIII – першае паловы XIX стст.

³² “*Rubon*” (“*Дзвіна*”) – рэгіянальны альманах паўночнае Беларусі. Выдаваўся ў Вільні ў 1842–1849 гг. Выйшла 10 томікаў.

³³ “*Miesięcznik Połocki*” – часопіс, што выдаваўся ў Полацку ў 1818 і 1820 гг. Выйшла 14 томікаў. Орган Полацкае езуіцкае акадэміі.

³⁴ *Буйніцкі Казімір* (1788–1878) – польскамоўны пісьменнік, выдавец “*Rubon*”. Жыў у маёнтку Дагда Дынабургскага павята Віцебскае губерні.

³⁵ Твор выйшаў у Вільні ў 1841 г., тт. I–II.

³⁶ Ганіць тых, каго любіць! (*лац.*)

³⁷ Твор друкаваўся ў “*Rubonie*” ў 1842–1849 гг., тт. I–X.

³⁸ Ад імя французскага пісьменніка *Жана Франсуа Мармантэля* (1723–1799), творам якога ўласцівыя чулінасць, прыўзнята-дэкламацыйны стыль.

³⁹ *Катэн Мары* (1770–1807) і *Жанліс Мадлен Фелісітэ* (1746–1830) – французскія пісьменніцы, аўтары сентыментальных раманаў.

⁴⁰ *Борх Міхал* (1806–1881) – польскамоўны паэт, перакладчык, гісторык, бібліяфіл, уладальнік маёнтка Прэлі ў Дынабургскім павеце.

⁴¹ *Ефрасіння Полацкая* (свецкае імя Прадслава; каля 1105–1167) – князёўна, ігумення манастыра Св. Спаса ў Полацку, асветніца XII ст.

⁴² У “*Roczniku Literackim*” (т. 2, 1844) надрукаваны ўрывак з “Гісторыі ў легендзе” (праца М. Борха пра Ефрасінню), ахвяраваны Р. Падбярэскаму ў Прэлях 14 снежня 1843 г.

⁴³ “Два словы пра Дзвіну” (Вільня, 1843).

⁴⁴ *Скілак* (Скілак) – грэцкі географ і падарожнік VI ст. да н. э.

⁴⁵ *Тымей* (каля 356 – каля 260 гг. да н. э.) – грэцкі гісторык і падарожнік.

⁴⁶ *Эратасфен* (276–194 гг. да н. э.) – грэцкі географ, астраном і матэматык.

⁴⁷ *Артэмідар* – пад гэтым імем вядомы два грэцкія падарожнікі-географы: адзін (Эфескі) жыў каля 100 г. да н. э., другі (Дальдзіянскі) – у канцы II ст. н. э.

⁴⁸ *Перыплы* – від старажытнагрэцкае літаратуры: апісанні марскіх падарожжаў уздоўж берагоў.

⁴⁹ *Плятар Адам* (1790–1862) – археолаг і гісторык, маршалак Дынабургскага павета. Меў у маентку Краслаўка (Краслаў) багатую бібліятэку і зборы старажытнасцяў. Супрацоўнічаў з “*Tygodnikiem Petersburskim*”, “*Rubonem*” і інш. Выдаў шэраг кніг па прыродазнаўству і археалогіі, перадусім, “Гідраграфічна-статыстычнае апісанне Дзвіны” (Вільня, 1861).

⁵⁰ *Спасоўскі* (*Грот-Спасоўскі*) *Аляксандр* (каля 1808 – каля 1847) – польскамоўны паэт-рамантык. Паходзіў з Магілёўшчыны, фальклор якое плённа выкарыстоўваў. Супрацоўнічаў з “*Tygodnikiem Petersburskim*”, у 1840 г. выдаў двухтомнік вершаў у Вільні. Ацэнку ягонае творчасці Р. Падбярэскім нельга прызнаць справядліваю.

⁵¹ *Шапялёвіч Гаўдэнтэ-Радзіслаў* (1800–1846) – польскамоўны паэт. Калега Я. Баршчэўскага па Полацкай езуіцкай акадэміі, пасля закрыцця якое (1820) служыў у Пецярбурзе ў 1820–1830 гг. калежскім сакратаром у Дэпартаменце духоўных спраў замежных веравызнанняў. У 1830–1834 гг. працаваў настаўнікам лацінскае мовы ў Віцебскай гімназіі, адкуль звольнены па справе Т. Лады-Заблоцкага. Супрацоўнічаў з альманахам “*Niezabudka*” і газетаю “*Tygodnik Petersburski*”. У аснове польскамоўнае паэмы “*Псіхея*” (Пецярбург, 1843) – міфалагічны сюжэт, шырока вядомы яшчэ з часоў Апулея. Да сястры Г. Шапялёвіча Юлі пісаў Я. Баршчэўскі з Пецярбурга лісты, якія сёння захоўваюцца ў Віцебскім краязнаўчым музеі.

⁵² У часопісе “*Москвитянин*” (1843, кн. 8) надрукаваны паклёпніцкі нарыс П. Кушына з беларускага жыцця “*Гецыкі*”, дзе аўтар – сярод іншага – іранізуе над “нацыянальнымі песенькамі” – вершамі Я. Баршчэўскага “*Гарэліца*”, “*Рабункі мужыкоў*”.

⁵³ *Лада-Заблоцкі Тадэвуш* (1811–1847) – польскамоўны паэт-рамантык. У студэнцкія гады быў звязаны з В.Р. Бялінскім. Ліст патрыятычнага зместу. Т. Лады-Заблоцкага да сябра-аднадумца Зянона Міхалоўскага стаў прычынаю арышту паэта і высылкі ў 1836 г. у дзеючую армію на Каўказ, дзе памёр у час эпідэміі халеры. Творчасць Т. Лады-Заблоцкага прасякнута любоўю да роднае Беларусі (паэма “*Ваколіцы Віцебска*” ды інш.).

⁵⁴ *Жавускі Генрык* (1791–1866) – польскамоўны пісьменнік і публіцыст кансерватыўнага кірунку, аўтар гістарычных раманаў “Успаміны Сапліцы” і “Лістапад”.

⁵⁵ *Мур Томас* (1779–1852) – англійскі паэт-рамантык, ірландзец па паходжанні.

⁵⁶ *Адынец Антон Эдвард* (1804–1885) – польскамоўны паэт, перакладчык, мемуарыст, выдавец. Родам з Ашмяншчыны. У маладосці філарэт, прыяцель А. Міцкевіча. Паэма “Гара” апублікавана ім у 1826 г.

⁵⁷ *Каханойскі Ян* (1530–1584) – польскі паэт эпохі Рэнэсансу.

⁵⁸ Маецца на ўвазе польская мова.

⁵⁹ Да Наталлі часта звяртаецца Т. Лада-Заблоцкі ў сваіх творах.

⁶⁰ *Храпавіцкі Ігнат* (1817–1893) – літаратар, фалькларыст і грамадскі дзеяч. Жыў у Каханавічах Дрысенскага павета. Адзін з ініцыятараў выдання альманаха “Rubon”, аднак супрацоўнічаў з ім толькі да 1846 г. Лепшая праца І. Храпавіцкага – артыкул “Погляд на паэзію беларускага людю” (“Rubon”, 1845, т. 5).

⁶¹ *Тралоп Фрэнсіс* (1780–1863) – англійская раманістка. У сваіх творах пра Амерыку крытыкавала амерыканскі лад жыцця.

⁶² *Таквіль Алексіс* (1805–1859) – французскі гісторык і дзяржаўны дзеяч, аўтар працы “Пра дэмакратыю ў Амерыцы” (1835–1840).

⁶³ *Шэвалье Мішэль* (1806–1879) – французскі эканаміст, прыхільнік будаўніцтва чыгунак.

⁶⁴ Поўны Збор беларускіх песень І. Храпавіцкаму выдаць не ўдалося.

⁶⁵ Працы Аляксандра Абрампальскага па гісторыі Беларусі прыгадвае таксама А. Кіркор (“Живописная Россия”, т. III, СПб. – М., 1882, с. 327).

⁶⁶ *Рэвут (Газдава-Рэвут) Вінцэнт* (каля 1815 – да 1883) – польскамоўны літаратар. Друкаваў свае творы ў “Niezabudce”, “Roczniku Literackim”, “Ondynie”. Ягоны верш ёсць у “Альбоме” А. Вярыгі-Дарэўскага. У маёнтка В. Газдава-Рэвута Мосар наведваліся шматлікія літаратары краю: Т. Лада-Заблоцкі, Я. Баршчэўскі, Р. Падбярэскі ды інш.

⁶⁷ *Вярыга Сымон* (нар. у 1819 г.) – брат Арцёма Вярыгі-Дарэўскага, арганізатар публічнае чытальні ў Віцебску.

⁶⁸ *Юзафа Жабу* згадвае А. Кіркор у “Живописной России”, т. III, с. 327. “Польскі слоўнік геаграфічны” (т. XII, 1892, с. 15) адзначае ў маёнтку Шо Дзісенскага павета значную бібліятэку і гістарычныя зборы.

⁶⁹ *Ян Чачот* жыве ў Лепелі ў 1833–1841 гг., займаючы пасаду сакратара ў дырэкцыі Бярэзінскага канала. Актыўна займаўся ў гэты час зборам, сістэматызацыяй, перакладам і выданнем беларускага фальклору (шэсць томікаў “Вясковых песенек з-над Нёмна і Дзвіны”).

⁷⁰ *Зан Тамаш* (1796–1855) – літаратар, філамат, сябар А. Міцкевіча. У сваёй творчасці шырока выкарыстоўваў беларускі фальклор. З 1843 ці 1844 г. – люстратар казённых маёнткаў у Лепелі.

⁷¹ Дакладная дата нараджэння Я. Баршчэўскага не высветлена. Апрача

1794 г. у навуковай літаратуры называецца 1790 г. (Р. Падбярэскі ніжэй у сваім артыкуле гаворыць, што каля 1809 г. Я. Баршчэўскаму было не больш за 18 год.) і 1796–1797 г. (пахавальная метрыка).

⁷² Сёння Мурагі.

⁷³ Твор меў таксама іншыя назвы: “Размова хлопаў”, “Бунт хлопаў”.

⁷⁴ Песню “Да чым жа твая, дзеванька, галоўка занята?” Р. Падбярэскі надрукаваў разам з нотамі, напісанымі А. Абрамовічам, у першым томіку “Rocznika Literackiego” як фальклорны твор з Паўночнай Беларусі.

⁷⁵ Маецца на ўвазе адзін са стваральнікаў польскае псіхалагічнае прозы Людвік Штырмер (1809–1886), першыя творы якога былі надрукаваны ў “Niezabudce”.

⁷⁶ Антычныя аўтары: Анакрэонт (каля 570–478 гг. да н. э.) – грэцкі паэт; Тэафраст (каля 372 – каля 287 гг. да н. э.) – грэцкі філосаф; Віргілій (Вергілій) Марон Публій (70–19 гг. да н. э.) – старажытнарымскі паэт, аўтар гераічнае паэмы “Энеіда”.

⁷⁷ Гаворка пра баладу Я. Баршчэўскага “Русалка-спакусніца”, надрукаваную ў другім томіку альманаха “Niezabudka” (1841).

⁷⁸ Балада надрукавана ў трэцім томіку альманаха “Niezabudka” (1842).

⁷⁹ Ад імя нямецкага пісьменніка і кампазітара рамантычнага кірунку Эрнста Гофмана (1776–1822). Дадзенае выказванне Р. Падбярэскага сведчыць пра тое, што крытык бачыў алегарычны падтэкст твора Я. Баршчэўскага.

⁸⁰ Гаворка пра першае апавяданне “Шляхціца Завальні” “Пра Чарнакніжніка і пра Цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем”.

⁸¹ У першапачатковым выглядзе, ва ўсёй непасрэднасці (лац.).

⁸² Маюцца на ўвазе пачатковыя раздзелы кнігі Я. Баршчэўскага “Нарыс Паўночнае Беларусі” і “Шляхціц Завальня”.

⁸³ Вандроўны пясняр у старажытнай Грэцыі, выканаўца эпічных песень.

⁸⁴ Ад лацінскага *raptularis* – нататнік, запісная кніжка.

⁸⁵ Апавядальнік у гістарычным рамане Г. Жавускага “Успаміны Сапліцы”. На нашу думку, невыпадкова ксёндз І. Галавінскі параўноўвае Яна Баршчэўскага з героем рамана Г. Жавускага: абодва творы апавядаюць пра падзеі, якія папярэднічалі першаму падзелу Рэспублікі Абодвух народаў (Рэчы Паспалітай).

⁸⁶ Гаворка пра артыкул Р. Падбярэскага “Лісты пра Беларусь”, надрукаваны ў “Tygodniku Petersburskim” у кастрычніку 1844 г., №№ 79, 81–82.

⁸⁷ Відавочна, Р. Падбярэскі планаваў, выдаўшы “Шляхціца Завальню”, надрукаваць асобнае выданне аповесці Я. Баршчэўскага “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта” са сваёю прадмоваю. Але ён, падрыхтаваўшы да друку першы томік “Шляхціца Завальні”, з-за адсутнасці сродкаў перадаў справу Яну Эйнерлінгу. Пра працу Р. Падбярэскага па падрыхтоўцы да друку аповесці “Драўляны Дзядок і кабета Інсекта” звестак не захавалася.

⁸⁸ Гаворка пра песню “Te brzóz kilka, bieg tej wody” польскамоўнага драматурга, раманіста і паэта Людвіка Крапінскага (1767–1844), які жыў на

Валыні.

⁸⁹ *Карніловіч Антон* (1805–1856) – ксёндз ордэна місіянераў, аўтар польскамоўных твораў гісторыка-біяграфічнага характару, уладальнік багатае бібліятэкі.

⁹⁰ Маецца на ўвазе “*Nowogocznik Litewski*” на 1831 г., выдадзены ў Вільні паэтам і публіцыстам *Гіпалітам Клімашэўскім* (1802–1875). У час, калі пісаўся артыкул Р. Падбярэскага, Г. Клімашэўскі як удзельнік паўстання 1830–1831 гг. быў у эміграцыі ў Францыі.

⁹¹ *Кржачкоўскі Юзаф* (нар. 1809) – выдавец, перакладчык і паэт, звязаны з канспіратыўнымі арганізацыямі. У 1834–1835 гг. выдаў у Вільні два тамы альманаха “*Znicz*”, пазней – два тамы альманаха “*Viruta*” ды інш.

⁹² У “*Roczniku Literackim*” (т. 2, 1844) надрукаваны вершы Ф. Рысінскага, атрыманыя Р. Падбярэскім ад полацкага маршалка Станіслава Грабніцкага.

⁹³ *Грубэр Габрыель* (1740–1805) – выхаванец мастацкае акадэміі ў Вене, выкладаў у Полацкім езуіцкім калегіуме, спрыяў развіццю прафесійнае мастацкае адукацыі на Беларусі.

⁹⁴ *Ходзька Ігнат* (1794–1861) – польскамоўны пісьменнік, родам з Вілейшчыны, аўтар “*Літоўскіх малюнкаў*” (1840–1850) і “*Літоўскіх паданняў*” (1852–1860). У маладосці належаў да аб’яднання шубраўцаў, пазней перайшоў на кансерватыўныя пазіцыі.

⁹⁵ Маецца на ўвазе аповесць Я. Баршчэўскага “*Драўляны Дзядок і кабета Інсекта*”, пачатак якое друкаваўся ў альманаху “*Niezabudka*” (1844, т. 5), а заканчэнне ў “*Rubonie*” (1847, т. 8).

⁹⁶ Выданне зборніка паэзіі Т. Лады-Заблоцкага займаўся Р. Падбярэскі. Кніга выйшла з друку ў 1845 г.

⁹⁷ Відавочна, І. Храпавіцкі мае на ўвазе той факт, што беларускія землі ўваходзілі ў склад Полацкага Княства, Вялікага Княства Літоўскага і Рэспублікі Абодвух Народаў (Рэчы Паспалітае), а таксама Расійскай імперыі.

⁹⁸ *Вебер Карл Марыя фон* (1786–1826) – кампазітар, стваральнік нямецкае рамантычнае оперы.

⁹⁹ *Кінд Ёган Фрыдрых* (1768–1843) нямецкі паэт і драматург, аўтар лібрэта оперы Вебера “*Вольны стралок*” (1821).

¹⁰⁰ “*Эрлькёніг*” (“*Лясны цар*”) – рамантычная балада аўстрыйскага кампазітара Франца Шуберта (1797–1828), створаная ў 1815 г. на тэкст вядомае баллады Ё.В. Гётэ (1782). Венгерскаму кампазітару Феранцу Лісту (1811–1886) належыць транскрыпцыя баллады Шуберта (1838). Ф. Ліст выконваў яе ў Пецяярбурзе ў 1842 г.

¹⁰¹ *Меербер Джакома* (1791–1864) – кампазітар, прадстаўнік гэтак званае вялікае французскае оперы. Ягоная рамантычная опера “*Роберт-Д’ябал*” пастаўлена ў 1831 г.

¹⁰² *Шапэн Фрыдэрык* (1810–1849) – польскі кампазітар і піяніст, заснавальнік польскае музычнае класікі.

¹⁰³ *Абрамовіч Антон Іванавіч* – беларускі кампазітар. Жыў у Пецяярбурзе, дзе

ўваходзіў у беларускі гурток Я. Баршчэўскага. Апрацоўваў народную музыку, напісаў дзве песні на словы Я. Баршчэўскага (“Дзеванька” і “Гарэліца”), якія былі надзвычай папулярнымі ў той час. У альманаху “Rocznik Literacki” (т. 3, 1846) змешчаны партрэт А. Абрамовіча, звесткі пра яго і ягоная музычная паэма “Беларускае вяселле”, а ў “Niezabudce” – дробныя музычныя творы.

¹⁰⁴ Том выйшаў у 1846 г.

¹⁰⁵ Так у Р. Падбярэскага: *upouniali*.

¹⁰⁶ Ідзём! Ідзём! (фр.).

¹⁰⁷ Клясціцкія баі адбыліся 30 ліпеня – 1 жніўня 1812 г. каля вёскі Клясціцы і на шляху Полацк – Себеж паміж расійскім 1-м пяхотным корпусам П.Х. Вітгенштэйна і французскім 2-м корпусам Ш. Ундзіно. Сёння Клясціцы – гэта вёска Расонскага раёна Віцебскае вобласці.

¹⁰⁸ Гаворка пра паноў (уладальнікаў маёнткаў) часоў Рэспублікі Абодвух народаў (Рэчы Паспалітае).

¹⁰⁹ Маюцца на ўвазе новыя паны, у значнай частцы расійскія чыноўнікі, што атрымалі маёнткі на Беларусі.

¹¹⁰ Беларускія даследчыкі ХХ стагоддзя выявілі ў публікацыях А. Рыпінскага, П. Кушына, А.М. Семянтоўскага, І. Насовіча, П.В. Шэйна, а таксама следчай справе Паўлюка Багрыма значныя фрагменты гутаркі Я. Баршчэўскага. Дзякуючы гэтаму, тэкст (67 радкоў), надрукаваны Р. Падбярэскім, павялічыўся амаль ў два разы.

ЛІСТЫ ПРА БЕЛАРУСЬ LISTY O BIAŁEJRUSI

Упершыню артыкул быў надрукаваны ў газеце “Tygodnik Petersburski” (1844. № 79, 81–82. S. 470–472, 482–484, 489–490). Пераклад з польскае мовы.

¹ Г. зн. адно пасеянае зерне дае шэсць зярнят.

² “Нават калі гандаль чысты, трэба лічыць, што ён брудны” (лац.).

³ *Беркавец* – старадаўняя беларуская мера вагі, быў роўны 500 (паводле іншых крыніц – 520) фунтам.

⁴ *Даматур* – лежабока, дамасед.

⁵ *Эдвард Масальскі* – аўтар рамана “Падстоліч”.

⁶ Выпраўляючы друкарскія памылкі, Р. Падбярэскі ў № 86 “Tygodnika Petersburskiego” зняў заўвагу, якая адсылала чытача да першага томіка “Rocznika Literackiego”. Словы гэтыя належаць М. Пагодзіну (“Москвитянин. 1843, № 8).

⁷ Выдаўцом “Tygodnika Petersburskiego” быў Юзаф Працлаўскі (1799–1879), родам са Слонімшчыны, аднакурснік А. Міцкевіча па Віленскім універсітэце; публіцыст кансерватыўнага накірунку.

⁸ *Ян Баршчэўскі*. “Шляхіц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”. Першы том гэтага твора з’явіўся ў пецяярбургскай кнігарні Я. Эйнерлінга на пачатку снежня 1844 г.

⁹ Р. Падбярэскі памыляецца: падання пра верных сабак князя Боя – Стаўры

і Гаўры – там няма. Яно будзе змешчана ў другім томіку “Rocznika Literackiego”, а таксама ў другой кнізе “Шляхціца Завальні...” (раздзел “Успаміны пра наведванне роднага краю”).

БЕЛАРУСКАЕ ВЯСЕЛЛЕ БЕЛОРУССКАЯ СВАДЬБА

Артыкул друкаваўся ў газеце “Иллюстрация” (1848. Т. VI. № 1. С. 6–8). Р. Падбярэскі скампанаваў тэкст “свае” працы з публікацый шэрагу мастацкіх і публіцыстычных твораў А. Рыпінскага, Я. Баршчэўскага, І. Храпавіцкага, А. Абрамовіча, выкарыстоўваючы, праўда, і свае ўласныя назіранні. Найбольш запазычанняў – з кнігі А. Рыпінскага “Беларусь” (Парыж, 1840). Цікавы, што ў Пецярбурзе ведалі кнігу А. Рыпінскага. І зусім мажліва, што менавіта “Беларусь” стала каталізатарам беларускіх настрояў зямляцкага таварыства, што гуртаваўся вакол Яна Баршчэўскага ў сталіцы Расійскай імперыі. Ніжэй, дзеля параўнання, падаём адпаведныя фрагменты кнігі А. Рыпінскага, якія пераклаў-перапрацаваў Р. Падбярэскі. Пераклад з рускае мовы.

¹ Артыкул падпісаны: *Ром. Друцкій-Подберезскій.*

² У А. Рыпінскага: “Маладая 19-ці гадовая дзяўчына, не спадзеючыся гасцей, руп-лі-ва займаецца ў нядзелю гаспадаркаю, альбо якою-не-будзь ручною работаю ў хаце любімага бацькі. Спешчаная мат-каю, якая любіць яе ўсёй душою, яна не думае пра іншы свет, пра іншыя забавы, а толькі пра тое, што ёй сціплае, простае, хат-няе, але клапацівае бацькоўскае выхаванне дало”.

³ У А. Рыпінскага: “Дзяўчына, нібы гарачым варам залітая ад гэтае іхняе просьбы, зачырванела, як рак, нявінным сорамам ад стоп да галавы, спусціла у дол сціплыя прыгожыя вочы, не могучы смела ўзняць павекі, ацяжэлыя ад нечакана аселае на яе доўгіх веках збянтэжанасці. На якіх заўважыў бы, здаецца, па нечакана набраклых прыгожых блакітных на снежным фоне нібы ядвабных жылках больш дакладна, чым па яе пачырванелым твары ўвесь шалёны вір распаленае крыві. І адварнуўшыся імгненна расхваляванымі грудзямі да сцяны, нібы каб адагнаць прыкры ўспамін і непакой, які яе мучыць, пачала моўчкі калупаць ў драўляным зрубе бацькоўскае хаты ад веку засохлы, а часта і дымам закопчаны мох. Сваты патрабуюць адказу. Бацька і маці вырашыць без дачкі не адважваюцца. Яна, прысаромленая, павернутая да іх спіною, не раз ужо запытаная, упарта маўчыць і маўчыць. Але калі яе з усіх бакоў настойліва пытаюць, не зважаючы на ўсе яе двухзначныя па паўслова адказы, а жадаючы канкрэтнага адказу на пытанне: хоча ці не хоча, дык яна доўга яшчэ маўчыць і, урэшце, заліўшы твар чулівымі слязьмі, кідаецца, як куля, у абдымкі бацькі і, прытлумленым плачам голасам, не ведае і сама, як кажа:

*Калі маўчу,
Знаць, што хачу.”*

⁴ У А. Рыпінскага: “На заручынах, калі чакае панна маладая прыезду нарачонага, спяваюць ёй:

*Зялёная рутэнька, жоўтыя цвет,
Да ўжо ж майго Пракопка даўно нет!
Паслала б паслы – ня сьмею!
Напісала б лісты – ня ўмею!
Сама б я пашла – баюся:
Шырокія гасцінец – мінуся!!”*

⁵ У А. Рыпінскага: “Спяюць таксама ў гэтым выпадку для нарачонае, што нібыта не хоча ісці замуж у гэтым годзе, дзяўчаты ці свахі наступную песню:

*Да ня дай, ня дай, мая мамухна ад себе,
Перэзімую ету зімэньку я ў цебе!*

А маці нібы ёй адказвае:

*Да няльзя ж, няльзя, мая дачушка, ня’ддаці:
Прыехалі тые госьцікі – што ўзяці!”*

⁶ У А. Рыпінскага: “А свахі тое толькі і робяць, што пяюць і пяюць. Адны толькі сярод гэтае гучнае грамады маладыя дзяўчаты, баяркамі званыя, гэта значыць, сяброўкі панны маладое, сядзяць ціха і сціпла, за што іх крыклівыя свахі даймаюць песенькаю:

*Псіцы, баяркі, псіцы!
Седзяць як лісіцы:
Ні гарэлачкі ня п’юць,
Ні песень ня пяюць!”*

⁷ У А. Рыпінскага: “Пасля заручын спяваюць панне маладой:

*Чаму ты Аўдотка ня плакала,
Як цебе маладу заручалі:
Залатыя пярсьцеўкі перэменялі,
Горкою гарэлкаю запівалі,
Салодкім пернічком закусывалі?!”*

⁸ У А. Рыпінскага: “Якую ў нас, як і ў Галіцыі, спяваюць свахі, калі брат таргуецца за касу панны маладой. Ён залазіць на лаву ззаду ад яе (новая для нашых мастакоў сцэна), закасвае сабе па локаць рукавы, і з паказным выразам бязлітаснага злачынцы хапаецца леваю рукою за касу залітае слязьмі панны маладой; а правай, узнімаючы ўгору востры нож, пагражае пазбавіць яе гэтае адзінае дзявочае аздобы, калі яму пан малады альбо прысутныя тут сваты не заплацяць пэўнай грашовай квоты. Доўга працягваецца зацяты з аднаго і другога боку гандаль; нарэшце, калі ён адбываецца, брат спакойна злазіць з лавы, а панне маладой на знак закончанае цырымоніі надзяваецца мужчынская шапка на галаву; свахі ж, нападаючы на брата, спяваюць яму:

Дай ня брат, ня брат, да татар!

*Прадаў сястрыцу за таляр
Да русую косуньку за шастак,
А белое лічэнька – пашло й так!”*

⁹ “Вясельную песню сіраціне” ўпершыню падалі ў друк браты Грымалоўскія, Валер’ян і Юльян, (Пецярбург, 1837). Р. Падбярэскі запазычыў яе з кнігі Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня”.

¹⁰ У Ігната Храпавіцкага: “Дзяўчыне, якая сцэле дробненькі лён, прыходзіць сумная думка пра магілу; калі пад час гэтае працы схіляецца да зямлі, адчувае, што хацела б спачыць у яе лоне; дык спявае адпаведную такому настрою песню:

*Земля моя сырусенька!
Прыімі мене, маладзеньку,
Як вішэньку саладзеньку!”*

¹¹ У Ігната Храпавіцкага: “У вясельных песнях бачым шмат жаласлівасці ды дзявочую сарамлівасць, поўную прывабнасці.

*Ой, рана-раненька,
Дзевочкі-падружочкі,
Выйдзіце, паслухайце,
Ці шуміць дубровенька,
Ці цьвяціць багровый цьвет,
Ці едзіць завяжыць-сьвет¹¹ ?
Ой, рана-раненька!
Ты, Улянка, сястрыца наша,
Ці казаць, ці не казаць,
Ці жалю не задаваць?
Ой, рана-раненька!
Шуміць дубровенька,
Цьвяціць багровый цьвет,
Ужо едзіць завяжыць-сьвет.”*

¹² У А. Рыпінскага: “Гэтая песня адначасна малюе нам дакладна ўвесь іхні абрад заручын. Калі пан малады ўязджае на дзядзінец дому нарачонай, спяваюць ёй свахі:

*Наехала госьці,
З чужэя валосьці:
Полэн двор! Полэн двор!
Угадай, угадай, мая Настухна!
Каторый твой, каторый твой?!*

(Гэта азначае: шмат гасцей на дзядзінцы, адгадай, дзяўчына, які твой?)
Тая нібы ім адказвае:

*Што на каню сівым
Да ў жупане сінім –*

*Сьвёкэр мой!
Што конь вараненькі
Да сам маладзенькі –
Дзевер мой!
А што у атласе
На коніку пляшэ –
Вот то мой, вот то мой,
Вот то мой!!!*

¹³ У А. Рыпінскага: “Пасля шлюбу, калі панну маладую саджаюць за стол атрымліваць падарункі – ці як яны гэты называюць *на пасад* садзяць – спяваюць свахі:

*Кукавала зязюля чэраз сад –
– Пара ж табе, Маланка, на пасад.*

(На што панна нібы адказвае)

*– А што ж табе, зязюля, да таго?
Ёсць у мтне мамухна для таго!
Яна мене на пасад пасадзіць,
Яна мне раданьку парадзіць!*

Увечары, пасля шлюбу, калі пан малады прыязджае са сваёй дружынаю забраць да сябе жонку, свахі, што таварышаць панне маладой, замыкаюць дзверы на завалу і не хочуць пускаць гасцей нібы з тае прычыны, што пан малады брыдкі, не варты іх панны.

Натоўп, які стаіць на дзядзінцы, выхваляе ў песнях, як толькі можа найлепей, свайго маладога, а ўпартыя свахі ў хаце ганяць яго, як могуць:

Голас з дзядзінца:

*Паглядзі, молада, у аконцэ:
Вон твой малады – як сонцэ.*

Голас з хаты:

*Паглядзі, Тацянка, скрось вяршок:
Вон твой Тараска, як мяшок.”*

¹⁴ У Р. Падбярэсага памылкова: “*І коле плоту мякіну*”.

У А. Рыпінскага: “Курам таксама спяваюць песню:

*Госьці на двор едуць,
Куркі пад печ лезуць!
Да ня бойцеся, куркі!
Ня многа вас нада:
Сем, сем на вячэру,
Восьмая на пячэню.
Дзевятая на снядане,
Дзесятая н’ад’ежджанне.*

*Гуску
На закуску,
Індычку
На затычку.*

Вось і маем цэлы іх вяскowy банкет, апісаны ў такой кароткай песеньцы. Пасля заканчэння вяселля, калі ўжо нічога больш няма ані піць, ані есці, выганяюць дадому гасцей песняю:

*Дадому, сваты, дадому!
Паелі конікі салому,
І ўсю ячную мякіну,
І каля плоту крапіву!”*

¹⁵ Выкарыстана публікацыя ў “Roczniku Literackim” (1846) музычнай паэмы А. Абрамовіча “Беларускае вяселле”

¹⁶ У А. Рыпінскага: “Наш люд, менш ад іхняга шчаслівы, не столькі пра танцы думае – на Белай Русі асабліва, там жыве бедны селянін, пастаянна гнаны нядоляю, адзін толькі ў іх бачыў танец, званы *кругавый*. Гэта нешта накшталт прыгожага абертаса, нешта накшталт мазуркі і, асабліва, на ўзор кракавяка, калі ім абодвум спадарожнічае песня, без якое ні кракавяк, ні кругавы абысціся не могуць.

Жвавы юнак, выбраўшы сабе ў пару танцорку, паправіць вус, падцягне пояс, усміхнецца, а як загучыць музыка, абняўшы праваю моцнаю рукою стройны дзявочы стан, круціць ёю паводле свайго жадання як лёгкім пёркам у такт скрыпкам, хутка перабіраючы абцасамі альбо зухавата тупаючы аб зямлю, а таксама падпяваючы пару дасціпных радкоў.

Той, што вядзе рэй, выкручвае якія хоча фігуры, усе іншыя ідуць за ім следам і паўтараюць дакладна ягоныя фіглі, як дзеці за пані маткай малітву. Ідуць звычайна некалькі разоў у адзін бок, кругам, а пасля, тое ж самае, наадварот, змяняючы што момант рукі і паставы, як у нашых паланезах.

Гэты танец, хоць і дастаткова жвавы, аднак нудны з-за свае аднастайнасці і калі б не песні, не меў бы шмат прывабнасці.

Гэтыя песні, што яму так гарманічна адпавядаюць, бываюць двухрадковыя, чатырохрадковыя альбо і даўжэйшыя. Далучаю тут узоры кожнага з гэтых трох відаў. А калі хто захоча над імі задумацца, знойдзе падабенства з галіцыйскімі каламыйкамі, а яшчэ большае з польскімі кракавякамі, якія так моцна звыклі гаварыць з поўнымі запалу сэрцамі танцораў.”

¹⁷ У А. Рыпінскага: “Для слабых мужоў

*Біла жонка мужыка рукі закасаўшы,
А ён жэ ей пакланіўся і шапачку зняўшы.*

Эпіграма для нецярплівай бабы:

*Рада, рада была баба, што дзед утаніўся,
Ліха ж яму нагадзіла, за куст уханіўся.”*

¹⁸ У А. Рыпінскага: “Завяршаючы гэты мой раздзел пра вясельныя песні, мне трэба яшчэ сказаць пару слоў і пра іх арацыі, ці віншаванні панне маладой. Гэтыя арацыі бываюць у іх дваякага роду: адны ўжываюцца на вяселлі, дзе самы красамоўны з грамады сват залазіць, нібы на амбон, на лаву альбо крэсла, у іх гэтым разам слупам (*стоўп*) званаю і, трымаючы ў руцэ два свежыя пірагі, кажа доўгую маральную навуку маладажонам. Адначасова смешачы ўсю вясельную грамаду жартаўлівымі фіглямі, якія вырабляе з тымі двума сваімі пляцкамі ці пірагамі.

Другі род арацый – перадшлюбныя, гэта тыя, якія сват кажа нарочнай напярэдадні шлюбу, прыносячы ёй дары альбо вянец ад пана маладога.

Асабліва нашы мяшчане (што маюць шмат прэтэнзій, але толькі прэтэнзій да пальшчызны і, жадаючы заўсёды быць падобнымі на польскую шляхту), высільваюцца найбольш на падобныя арацыі.”

ЗАРЫЯН ДАЛЕНГА-ХАДАКОЎСКІ ЗОРИАН ДОЛЕНГО-ХОДАКОВСКИЙ

Артыкул захоўваецца ў рукапісным аддзеле бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта ў фондзе М. Федароўскага. (Рукапіс 459. Арк. 1–6). З паметак на палях можна даведацца, што М. Федароўскі набыў рукапіс у Людвіка Каратынскага (сына Вінцэнта), верагодна, 25.05.1896 г. у Варшаве. Пераклад з рускае мовы.

¹ Напрыканцы 30-х гг. XIX ст. Р. Падбярэскі, выконваючы абавязкі кіраўніка Літоўскае гандлёвае суполкі ў Маскве, часта ездзіў па тэрыторыі Расійскай імперыі. Нейкіх іншых звестак пра побыт Р. Падбярэскага на Случчыне – няма.

² Калі Р. Падбярэскі сустракаўся са сваякамі З. Даленгі-Хадакоўскага, то, відавочна, павінен быў ведаць, што сапраўдныя імя і прозвішча вучонага – Адам Чарноцкі.

³ Паводле сучасных крыніц – 24 снежня.

⁴ Ксёндз Бародзіч жыў у Мінску.

⁵ Паводле іншых крыніц – вярнуўся бацька Адама-Зарыяна праз чатыры гады – у 1795 г. Апрача службы ў розных маёнтках Мазовіі, Якуб Чарноцкі прымаў удзел ў паўстанні пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі.

⁶ Р. Падбярэскі мае на ўвазе падзелы Рэчы Паспалітае.

⁷ Да Ксаверыя Чарноцкага, віцебскага падстоля, які жыў у маёнтку Лецяшын Слуцкага павета.

⁸ Зусім верагодна, што гэта была славуная Слуцкая гімназія.

⁹ Памёр напачатку 1800 г.

¹⁰ Пераехаў у Мінск, дзе жылі маленькія брат і сястра, дзеці бацькі ад другога шлюбу.

¹¹ У 1802–1804 гг.

¹² У 1805 г., здаўшы іспыт, Адам Чарноцкі атрымлівае патэнт на права кіравання маёмасцю ў Слуцку, але едзе ў Мінск, каб выкупіць тут закладзены

колісь дом.

¹³ На вуліцы Валочкай.

¹⁴ Паводле іншых звестак, кіраваў маёнткам у Варончы, а не Варонічы.

¹⁵ 20 лістапада 1808 г. А. Чарноцкі паслаў ліст адказ пляменніку Ю. Несялоўскага Антону, які клікаў яго “пад сцягі Напалеона”. Ліст быў перахоплены і 24 сакавіка 1809 г. А. Чарноцкага арыштавалі, пад аховай накіравалі ў Пецяярбург у Петрапаўлаўскую крэпасць. За прыхільнасць да Напалеона і жаданне ваяваць на яго баку следчая камісія асудзіла А. Чарноцкага на пакаранне смерцю, але імператар замяніў смяротны прысуд на пажыццёвую службу ў салдатах. У хуткім часе яго накіроўваюць у Омск у дывізію генерала У. Глазенапа, а ў 1811 г. разам з дывізіяй – у Бабруйск. Пакінуўшы вопратку на беразе Беразіны, А. Чарноцкі ўцякае ў французскае войска. Выконваў распараджэнні генерала Даву, у тым ліку перабіраўся праз мяжу на расійскую тэрыторыю.

¹⁶ Пасля вайны ён хаваўся спачатку ў сваякоў у маёнтку Кезгалоўка на Наваградчыне. Пасля перабіраецца на Валынь, змяняе прозвішча: цяпер ён становіцца Зарыянам Даленга-Хадакоўскім (праўда, пад гэтым прозвішчам ён няраз пераходзіў у 1812 г. руска-французскую мяжу). Жыве ў маёнтку Людвіка Крапінскага Варончын, пазней – маёнтку Порыцк Тадэвуша Чацкага ці маёнтку Крамянец Ф. Руцкага, сакратара Адукацыйнай камісіі.

¹⁷ У Кракаў З. Даленга-Хадакоўскі накіроўваецца з Крамянца ўвосень 1817 г.

¹⁸ А. Чартарыйскі і М. Румянцаў далі рэкамендацыйныя лісты да С. Уварава, прэзідэнта Пецяярбургскай Акадэміі навук.

¹⁹ З М. Румянцавым З. Даленга-Хадакоўскі сустракаўся ў Гомелі.

²⁰ Канстанцыю Флемінг, родам з Беларусі, З. Даленга-Хадакоўскі сустраў у Себежы ў час свайго падарожжа ў Пецяярбург. Абвянчаліся яны ў Пскове.

²¹ Юзэфа Кульчыцкая адказала З. Даленгу-Хадакоўскаму ўзаемнасцю, але яе бацькі не далі дазволу на іх шлюб.

ПРА НАРОДНУЮ ПЕСНЮ О PIEŚNI GMINNEJ

Артыкул захоўваецца ў рукапісным адзеле бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэта ў фондзе М. Федароўскага. (Рукапіс 441. Арк. 1–2). Напісаны на польскай мове і хутчэй за ўсё прызначаўся ў якасці ўступу да публікацыі беларускіх народных песняў у адным з польскамоўных выданняў. Не датаваны. Пераклад з польскае мовы.

¹ Анацэвіч Ігнат (1780–1845) – гісторык, археолаг, архівіст. У 1818–1828 гг. працаваў ў Віленскім універсітэце, студэнтам якога Р. Падбярэскі стаў ў 1830 г., але, бясспрэчна, чуў пра лекцыі прафесара ад старэйшых калегаў. Апрача таго, ён мог сустракацца з І. Анацэвічам у Пецяярбурзе. У 1846 г. у трэцім томе “Rocznika literackiego” Р. Падбярэскі змясціў партрэт, артыкул “Погляд на першапачатковую гісторыю Літвы” і факсімільнае ліста вучонага да сябе.

² Больш падрабязна пра гэта гл.: Stankiewicz S. Pierwiystki białoruskie w

polskiej poezji romantycznej. Cz. I. (Do roku 1830). Wilno, 1936.

³ Верагодна, што гэтыя і наступныя развагі Р. Падбярэскага пра вартасці народнай паэзіі грунтуюцца на артыкуле І. Храпавіцкага “Погляд на паэзію беларускага людю”, з якім ён пазнаёміўся ў рукапісе падчас паездкі ў Беларусь ў 1843 г.

⁴ Першая частка паэмы Ю.І. Крашэўскага “Anafielas. Pieśń z podań Litwy” (1840).

⁵ Каханоўскі Ян (1530–1584) – польскі паэт эпохі Адраджэння.

⁶ Карпінскі Францішак (1741–1825) – паэт эпохі Асветніцтва. У сваёй творчасці шырока выкарыстоўваў фальклор (у тым ліку і беларускі).

⁷ Згадваць імя А. Міцкевіча ў Расіі з 1834 г. забаранялася.

⁸ Шапэн Фрыдэрык (1810–1849) – польскі кампазітар.

⁹ Манюшка Станіслаў (1819–1872) – кампазітар і педагог. Да 1858 г. жыў і працаваў у Беларусі і Вільні.

¹⁰ Вішнеўскі Міхал (1794–1865) – гісторык літаратуры. У 1840–1857 гг. выдаў дзесяцітомную “Гісторыю польскай літаратуры”, даведзеную да сярэдзіны XVII ст. У працы выкарыстоўваў і характарызаваў і літаратуру Беларусі.

¹¹ Гістарычныя (эпічныя) песні захаваліся ў сербаў, а вось гістарычныя песні чэхаў – славуты “Крулядворскі рукапіс” – гэта падробка чэшскіх філолагаў В. Ганкі, Ё. Юнгмана, паэта Ё. Ліндэ, мастака Ф. Гарчычкі.

¹² “Крулядворскі рукапіс” – збор чэшскіх песняў, напісаных на ўзор фальклорных. Выдадзены ў 1819 г. В. Ганкаю (1791–1861) як нібыта знойдзены ім даўні манускрыпт. Падробку выявілі ледзь не праз сто гадоў.

ПАН АНТОН АБРАМОВІЧ, КАМПАЗІТАР P. ANTONI ABRAMOWICZ. MUZYK

Артыкул друкаваўся ў альманаху “Rocznik Literacki” (1846). (У змесце назва гучыць: “O Antonim Abramowiczu, artyście muzycznym”). Пераклад з польскае мовы.

Антон Абрамовіч (каля 1811 – пасля 1854), піяніст, кампазітар, педагог. Паходзіў з сям’і беззямельнага шляхціца, які зарабляў на жыццё навучаннем ігры на фартэпіяна. Антон спачатку працаваў у заможных паноў на радзіме, а пасля 1832 г. перабраўся разам з маці і сёстрамі Ганнай і Іяаннай у Пецярбург. Падтрымліваў сяброўскія адносіны з Я. Баршчэўскім, які прысвяціў Іяанне верш “Dla Johannu A...wicz”, змешчаны ў альманаху “Niezabudka” на 1842 г. Па сведчанню В. Давіда, сям’я Абрамовічаў вызначалася патрыятычнымі пачуццямі.

¹ Маюцца на ўвазе мелодыі да вершаў Я. Баршчэўскага “Ах чым жа твая, дзеванька, галоўка занята?”, “Гарэліца”, а таксама да народных песняў “Зязюлька” і “Песня ўдавы”. Тэксты трох твораў надрукаваны асобна, а словы “Песні ўдавы” – толькі разам з нотамаі. У сувязі з тым, што ўклееныя нотныя старонкі рэдка ў якіх асобніках захаваліся, пададзім тэкст “Песні ўдавы”, які мае яшчэ адзін тытул – “Дуда”.

Жыў-быў не любіла
І умяр – не тужыла.
І на лаўцэ ляжыць,
Ды ня буду тужыць.
Хвала табе, Хрысте-Цару,
Што мой муж на цмэнтару.
І бяды пазбылася,
І гарэлкі напілася.
Чэрэз яго яму, яму
На другога гляну, гляну.
І кіўну, і мергну,
І . . . . .
І я сплю, і мне снітца:
Маё сэрцэ весялітца.
Абачкнуся – нема,
Баліць мая галава.

² Гаворка пра оперу Ёгана Фрыдрыха Кінда і Карла Марыі фон Вебера “Вольны стралок”.

³ Маецца на ўвазе опера Дж. Расіні (1792–1868) “Вільгельм Тэль”, напісаная і пастаўленая ў Парыжы ў 1828 г.

⁴ Маецца на ўвазе опера італьянскага кампазітара Вінчэнца Беліні (1801–1835) “Самнабула”, напісаная і пастаўленая ў Мілане ў 1831 г.

⁵ Гаворка пра оперу Джакома Меєрбера “Роберт-Д’ябал”.

ЛІСТ ДА РОЗЫ САБАНСКАЕ

Захаваліся фрагменты двух лістоў Р. Падбярэскага, якія ён пісаў да Розы з Любеньскіх Сабанскае (канец XVIII ст. – др. пал. XIX ст.), якая, адбыўшы разам з мужам высылку на Урал (за ўдзел у паўстанні 1830–1831 гг.) і вярнуўшыся на Падолле, самааддана клапацілася пра выгнаннікаў: пісала лісты, дапамагала матэрыяльна. Перад смерцю яна аддала большую частку свайго архіву супрацоўніку (?) часопіса “Przegląd Polski” К., які выкарыстаў яго пры напісанні артыкула “Z Syberyi” (Przegląd Polski. Rok XV. Kwartal III. (Styczeń, Luty, Marzec). Ogólnego zbioru tom 59. (Zeszyty od 175 do 177). W Krakowie 1881. S. 406–442).

Пераклад з польскае мовы.

¹ *Blue Stockings* (англ.) – блакітныя панчохі; так называлі ў той час эмансіпатак.

ДАДАТАК

Літаратары, згуртаваныя вакол «Pamiętnika Naukowo-Literackiego», вялі зацятую барацьбу за рэфармацыю тагачаснае рэчаіснасці. Літаратура і крытыка, лічылі яны, – гэта своеасаблівая грамадзянская трыбуна, якая выконвае

функцыю распаўсюджвання прагрэсіўных філасофскіх ды эстэтычных ідэй. Погляды, якія выказваліся на старонках часопіса З. Кліманскае і Р. Падбярэскага, фармаваліся на падставе літаратурна-крытычнае дзейнасці Вісарыёна Бялінскага.

У трэцім сшытку часопіса Р. Падбярэскі друкуе артыкул “List wydawcy «Pamiętnika» do Alberta Gryfa” (Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1849. Z. 3). Ва ўступе паведамляецца, што стымулам, які выклікаў узнікненне артыкула, была таварыская размова “пра самастойнасць мастацтва”, што вялася ў коле сяброў рэдактара. Уласна тая гаворка схіліла Р. Падбярэскага даць свайму адрасату “асобныя думкі, якія датычаць эстэтычнай крытыкі, што ў апошні час саспелі ў маёй галаве. <...> Выказваю гэтыя колькі думак, спехам і недакладна накрэсленых, – пісаў ён, – у надзеі, што, можа, паслужаць табе альбо каму-небудзь іншаму з вышэй названых за тэму дзеля больш шырокага разгляду”. У сапраўднасці гэтыя “думкі” з’яўляюцца перакладам фрагменту “Взгляда на рускую літаратуру 1847 года” В. Бялінскага. Характэрна, што Р. Падбярэскі змяняе шматлікія рэаліі, што меліся ў артыкуле В. Бялінскага. Так, напрыклад, замест мастака К. Брулова ў яго называецца В. Ваньковіч і г. д. Адзінае выключэнне – гэта згадка В. Бялінскім аповесці Эдварда Тамаша Масальскага “Пан Падстолец”, паўторная Р. Падбярэскім без змены, бо расійскі крытык выкарыстаў прыклад, зачэрпнуты з польскамоўнае літаратуры.

У апошнім, шостым сшытку часопіса Р. Падбярэскі ў каментары да артыкула Л. Янішэўскага “Z listu Leona Janiszewskiego do wydawcy «Pamiętnika»” (Pamiętnik Naukowo-Literacki. 1850. Т. II. Z. 6), канстатуе факт шкоднага ўплыву А. Марлінскага на польскамоўных літаратараў краю, пазнаёміў чытача з “сапраўдным, з пазіцый сённяшняга дня, пра яго [Марлінскага. – М. Х.] талант меркаваннем”. Гэтае “меркаванне” з’яўляецца перакладам рэцэнзіі В. Бялінскага “Другое полное издание произведений Марлинского”.

З М Е С Т

Жыццё і творчасць Рамуальда Падбярэскага	3
“Мая аснова – адно праца літарацкая”	5
Напісанае – застанецца	45
Беларусь і Ян Баршчэўскі	47
Лісты пра Беларусь	69
Беларускае вяселле	87
Зарыян Даленга-Хадакоўскі	97
Пра народную паэзію	105
Пан Антон Абрамовіч, кампазітар	109
Ліст да Розы Сабанскае	113
Дадатак	117
Бібліяграфія	121
Каментар	129

Выдадзена коштам аўтара

Навуковае выданне

Мікола Хаўстовіч

**ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ
РАМУАЛЬДА ПАДБЯРЭСКАГА**

Падпісана да друку 28.10.2008. Фармат 60x84_{1/16}. Папера афсетная.
Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 9,0. Ул. выд. арк. 6,9. Наклад 100. Зам. 655.

ВТАА “Права і эканоміка”. Ліцэнзія ЛИ № 02330/0056831 ад 01.04.2004 г.
220072 Мінск, вул. Сурганава 1, корп. 2. Тел. 284 18 66, 8 029 684 18 66.
Надрукавана на настольна-выдавецкай сістэме XEROX ВТАА “Права і эканоміка”